

TC
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SANAYİLEŞMENİN TÜRK AİLESİ ÜZERİNE
SOSYAL ETKİLERİ

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. METİN İŞÇİ

HAZIRLAYAN
RAHİME SOYYIĞIT

ISPARTA 2002

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
GİRİŞ	iv

BİRİNCİ BÖLÜM SANAYİLEŞME

A. Sanayileşmenin Doğuşu	1
B. Sanayileşmeyi Hazırlayan Sebepler	5
C. Sanayi İhtilâli ve Ona Bağlı Değişmeler	13
D. Sanayileşmenin İnsan Hayatında Meydana Getirdiği Yenilikler	21
E. Sanayileşmenin Kültür ve Toplum Üzerine Etkileri	25

İKİNCİ BÖLÜM AİLE

A. Aile ve Evlilik Nedir?	27
1. Evlilik ve Evlilik Çeşitleri	27
2. Aile ve Aile Çeşitleri	30
B. Ailede Şiddet	43
C. Ailenin Önemi ve Değeri	45
D. Boşanma	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAYİLEŞMENİN TÜRK AİLESİ ÜZERİNE ETKİLERİ

A. Batı Toplumlarında Sanayileşmenin Aileye Etkisi	50
B. Geleneksel Türk Ailesinin Temel Özellikleri	52
C. Geçmişten Günümüze Türk Ailesinde Kadının Yeri	64
D. Sanayileşmenin Türk Toplum Yapısı Üzerine Etkileri	68
1. Sanayileşmenin Ekonomik Davranışlara Etkileri	68

2. Sanayileşmenin Sosyal ve Toplumsal Etkileri	68
3. Kültürel Değişmelerin Türk Aile Yapısına Etkileri	68
4. Sanayileşmenin Türk Aile Yapısına Etkileri	70
E. Bugünkü Türk Ailesinin Sorunları	76
1. Sosyal ve Kültürel Yapıdaki Değişmeler	76
2. Ekonomik Şartlar, Değişim ve Sanayileşme	77
ANKET	79
SONUÇ	85
BİBLİYOGRAFYA	89

KISALTMALAR

AAK	: Aile Araştırma Kurumu
age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AİTİA	: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi
AKDİTKAKM	: Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kùltür Merkezi
AYKAKM	: Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kùltür Merkezi
bkz	: bakınız
BAAKB	: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
ev	: Çeviren
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Dr	: Doktor
EBF	: Eğitim Bilimleri Fakùltesi
GOÖOTE	: Gazi Orta Öğretmen Okulu ve Terbiye Enstitüsü
İng	: İngilizce
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Prof	: Profesör
s	: sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakùltesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TODAI	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi
vb	: ve benzeri
yy	: yüzyıl

GİRİŞ

Kalkınma ve gelişmişliğin göstergesi olan sanayileşme, her alanı kontrolü altına alarak hayatımızı etkilemektedir. 19.yy'a damgasını vuran sanayi, önceleri üretim safhalarını meydana getiren çabaların toplamı olarak algılanırken, günümüzde sadece insanların ihtiyaçlarını her yönüyle çeşitli malların üretimi ile hammadde ve ürünlerin değişimini ifade etmektedir. Aslında sanayileşme, ortaçağın belirtisi olan skolastik düşüncenin insan çabasına yenilgisinin göstergesidir.

Endüstrileşme öncesi serf, köle ve din zümreleri gibi kısımlara ayrılan feodal toplum tipleri, endüstrileşme sonrası mavi yakalı bilim adamlarıyla beyaz yakalı teknik elemanlar ve emeğinden başka sermayesi olmayan işçiler olarak yeniden şekillenmiştir. Feodal yapının yıkılışıyla şehirlerin doğması ve endüstrileşmenin hızlanması sonucunda, nüfus artışı ile beraber ortalama insan ömrünün uzamasını getirmiştir. Sonunda endüstri hareketi, tren katarı gibi her şeyi arkasından sürükleyerek yeryüzünü kaplamıştır.

1769 yılında James Watt'ın icat ettiği buhar makinesi ile önem kazanan sanayileşme olayı dalga dalga her alana yayılmıştır. İşte insanlığı bu şekilde kuşatan ve derinden etkileyen sanayileşme, en büyük etkilerinden birini de hiç şüphesiz aile üzerinde göstermiştir.

Sanayileşmeyle beraber yapısı ve fonksiyonu tamamen değişen aile, teknolojinin bütün ürünlerinden yararlanarak yepyeni bir şekil kazanmıştır. Bu teknolojik imkânlar aileyi o derece kuşatmıştır ki, artık kendi yağıyla kavrulan ve dışa kapalı ailenin yerini, işbölümü ve hiyerarşik işbirliğine terkeden modern aile almıştır.

Sanayileşmeyle beraber cinsiyete dayalı işbölümünün yerini, insan haklarına dayalı demokratik ve sosyal aileye terkederken, fertler üzerinde de etkisini hissettiriyordu.

Çağımızın en büyük gerçeği olarak her alanda etkisini hissettiren sanayileşme, halen canlılığını ve aktüalitesini korumaktadır. İşte bütün bu faktörleri ele alan bu çalışma üç bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde sanayileşmenin doğuşu başlangıcından itibaren kronolojik olarak sıralanmış ve sanayi ihtilali öncesi dönem incelenmiştir.

İkinci bölümde çalışmamızın özünü oluşturan aile çeşitli şekilleriyle ele alınarak, onun sanayileşmedeki rolüne dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde çalışmamızın özünü oluşturan sanayileşmenin Türk ailesi üzerine sosyal etkileri incelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili bir anket çalışması yapılarak değerlendirilmiş ve sonuç bölümünde de çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİLEŞME

A. SANAYİLEŞMENİN DOĞUŞU

Sanayileşmenin temelini oluşturan feodalite Avrupa'nın ortaçağdaki siyasi, sosyal, ekonomik ve hukuki düzenini belirleyen sistemdir. Norman ve Macar istilâları yanında 6.yy'dan itibaren doğu ve batı Akdeniz sahillerinde İslâm medeniyetinin yavaş yavaş yayılmasından sonra, Avrupa ülkelerinin doğu ile ticaret bağları koptu.¹

İstilâlara bağlı olarak ticaret hayatının durmasından sonra toprağı olmayan ve yaşamını toprakla sürdürmek isteyen insanlar şehirlere kırsal kesimlere göç etti. Daha sonra “serf” adını alan bu insanlara senyör; işleyebilecekleri toprağı, kullanacakları araç ve gereçleri veriyor, aynı yardımda bulunuyor, istilâ ve yağmalara karşı onları koruyor, adâleti, düzeni ve asayişini sağlıyordu. Serflerin de senyörün yaptığının karşılığı olarak; topraklarını işleme, ürünlerini kaldırma v.b. hizmetleri yapıyordu.²

Feodal düzende, toprağın çok önemli bir yeri vardı. Toprağına sahip olan kişi, aynı zamanda siyasi iktidara da sahip oluyordu. Malikâneler derebeylerine aitti ve topraklar; ya savaşta kazanılan başarılar neticesinde ya da miras yoluyla veya daha başka yollardan elde edilmekteydi. Topraklarda çalışanların derebeyine olan bağlılığı ve derebeyinin de çalışanları koruma gibi bir alışkanlığı vardı.³

Malikâne sahibinin; serflerini kaybetmemek ve insan gücünü yitirmemek için onları devamlı kontrol altında tutması ve özel izin dışında malikâne dışından

¹ Ayferi GÖZE, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 1989, s.60-62.

² GÖZE, *age*, s.63.

³ Zeyyat HATİBOĞLU, **İktisat Bilimine Giriş**, İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul 1989, s.39.

evlenemeyecekleri şeklinde kuralları vardı. Serfin ailesi de, malikânenin taşınmaz malları arasında sayılıyordu. Serflerin çocukları hiçbir zaman özgür kadınlarla ve malikâne dışından evlenemez, izin almadan mallarını satamaz, toprak sahibini dava edemezdi. Serfin ölümü halinde mirasını almak için gereken vergi ödenir ve ondan sonra miras alınabilirdi.⁴

6 ve 11.yy'lar arasında yaşanan yoksulluk döneminde, doğu Akdeniz'de yer alan Cenova ve Pizza gibi şehirlerin Müslümanlara karşı başlattıkları mücadele haçlı seferleri ile devam ediyordu. Diğer taraftan İskandinavlıların Rus nehirlerinden yararlanması sonunda, doğu medeniyetleri ile bağlantı sağlandı ve ticaret de canlanmaya başladı. 11.yy'dan itibaren Avrupa'da tarımın yerini ticaret ve el sanatları almaya başladı.⁵

Ticaretin gelişmesi ve şehirlerin hem sayısının hem de nüfusunun artmasına paralel olarak köylüler, özgürlüklerini satın alabilir duruma geldi. Girişim serbestliği, kişi özgürlüğü ve özel mülkiyetin önemi arttı ve 13.yy serflerin toptan azat edilmeye başlandığı yüzyıl oldu. Artık, tek zenginlik kaynağının toprak olduğu zamanlar geride kaldı ve onun yerini ticaret aldı.⁶

Aynı tarihlerde, şehirlerdeki bütün meslek üyeleri loncalar halinde örgütlenmişti. Her loncanın dışarıdan gelebilecek tehlikelere ve rekâbete karşı korunmak için, kendilerine ait tüzük ve yönetmelikleri vardı ve kurallara uymayanlar cezalandırılırdı. Bu kuruluşlar bir yandan ticaret ve sanayinin gelişmesine yardım ederken, diğer yandan da kapitalizmin yayılmasını önlemiştir.⁷

Yeni şehirlerin kurulması ile birlikte, malikâne çevresi dışında oturan "burjuva" adı verilen bir sınıf ortaya çıktı. Ticaretten zengin olan kişilerden meydana gelen burjuva; hızla güç kazanarak iktisadi alanda feodaliteye son verdi, düşünce, bilim ve kültürde yeni bir dünya görüşü getirdi. Derebeyliğin yıkılması, tekniğin

⁴ Leo HUBERMAN, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla (Çev:Murat BELGE)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.17.

⁵ GÖZE, age, s.71.

⁶ GÖZE, age, s.74.

⁷ Metin İŞÇİ, **Siyasal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul 1998, s.70-74.

gelişmesi ve merkantilizmin yerleşmesindeki payı büyük olan burjuva, sanayileşmeye de öncülük etti. Sömürgeler ve sağlanan ucuz insan emeği ile, bol ve ucuz miktardaki mallara geniş pazarlar bulundu. Kazanmış olduğu siyasi ve ekonomik güçle bir yandan devlete hakim olan burjuva, diğer yandan da sömürgeciliğin yayılmasını sağladı.⁸

Doğudaki ticaret yolları kapanan batı coğrafi keşiflerle birlikte; okyanusları aştı, yeni kıtalar, yollar ve ülkeler buldu. Sömürgelerde bulunan hazineler ve zamanla elde edilecek olan (gümüş, altın v.b.) madenler, Avrupa'ya getirildi ve burjuva sınıfı daha da zenginleşti. Soyluların topraklarını ticaretten zengin olan burjuva sınıfının satın almasıyla soylular eski güçlerini kaybetti. Portekiz, İspanyol, İngiliz, Fransız ve Hollandalı denizciler keşfettikleri yerlerde koloniler kurdu ve sömürgecilik faaliyetleriyle birlikte merkantilizm de başlamış oldu.

Coğrafi keşiflerle zenginleşen İspanya, ne fikir ne de sanat alanında Avrupa kültürüne bir katkıda bulundu. Gelen altınlarla saray, konak, kilise v.b. lüks yapılar yapıldı, bu paraların Avrupa ve Akdeniz ekonomisine girmesi sağlandı. Zenginleşen Avrupa, kültür ve sanat hareketlerini destekledi ve rönesansın doğmasına zemin hazırladı. Sanattan ve edebiyattan zevk alan insanlarla, bunları destekleyen insanların sayısı arttı ve keşiflerle birlikte ticaret yolları da değişti. Akdeniz'deki limanlar önemini kaybederken, Atlas Okyanusu kıyısındaki şehirlerin ve limanların (Lizbon, Londra v.b.) önemi arttı. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın İngilizler tarafından yapıldı ve açılmasıyla, Akdeniz'in ve Müslüman ülkelerin önemi artacaktı, fakat bunun için üç asır beklenmesi gerekiyordu.⁹

Ekonomik ve sosyal bakımdan gelişmiş olan ülkelerin, kültürel ve ekonomik benliğini kaybeden ülkelerin hem yeraltı, hem de yerüstü kaynaklarını kontrol altına almasına sömürge, bir milletin veya devletin bir başka ülkeyi veya milleti kendi çıkarları doğrultusunda kontrol altına almasına da sömürgecilik adı verilir.¹⁰ Coğrafi

⁸ GÖZE, age, s.72-76; İŞÇİ, Siyasal Değişme, s.45.

⁹ Veli ŞİRİN, **Tarih**, Gendaş Yayınları, İstanbul, s.123; Kazım Yaşar KOPRAMAN ve Diğerleri, **Tarih 2**, MEB Yayınları, TTK Basımevi, İstanbul 1993, s.39.

¹⁰ Metin İŞÇİ, **Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim**, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995, s.55.

keşifler ve haçlı seferleri ile zenginlik ve refah içinde gördükleri doğu ülkelerinin zenginliklerini ele geçirmek isteyen batılılar, hem doğu ülkeleriyle olan ticareti hem de buralardaki kolonilerin sayısını arttırdı. Ekonominin ele geçirilmesinden sonra üretilen mallar için pazar sağlandı. Böylece ülke, istilâ ve savaşa gerek kalmadan ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal yönden fethedilmiş oluyordu. Ayrıca sömürge faaliyetleri için okullar, işyerleri, yazıhaneler v.b. kuruluşları açmaktaydı.¹¹

Antik çağlarda koloniler aracılığıyla yapılan kolonizatörlük faaliyetleri, zamanla şekil ve isim değiştirerek sömürgecilik adını aldı. Sömürgecilik bir ülkenin sadece ekonomisini ele geçirmek değildir, bunun yanında kendi ülkesinin dil, din, gelenek ve göreneklerinin de sömürülecek ülkeye götürülmesi ve orada yaşatılmasıdır. Gelişmekte olan ülkelere uygarlık ve özgürlük düşüncesiyle götürülen sömürgecilik, açlık ve yoksulluktan başka bir şey getirmemiştir.¹² Çağdaş TC'nin kurulup yükseltilmesinin önderi olan Mustafa Kemal Atatürk, bütün Asya ve Afrika ülkelerinin sömürgecilikten kurtuluş ve bağımsızlık hareketlerinin esin kaynağı olmuş ve olmaya da devam etmektedir.¹³

Yeni topraklar elde etmek ve varolan zenginlikleri kendi ülkesine götürmek gibi amaçlarla yapılan ilk sömürgecilik faaliyetleri, Atlas Okyanusu ve Amerika kıtasına yapılmıştır. Ortaçağda devam eden kolonizatörlük faaliyetlerinin görünürdeki amacı, haçlı seferleri ile kutsal toprakları ele geçirmektir. Bu faaliyetlerin gizli hedefi ise, doğu ülkelerinin zenginliklerine sahip olmaktır. Dini duygularla yapılan bu faaliyetler sonunda, sömürgecilik ve merkantilizm akımları ortaya çıkmıştır.

Bir ülkenin sahip olduğu altın ve gümüş gibi değerli madenlerin, o ülkenin gücünü ve zenginliğini simgelemesine merkantilizm denir. Amerika'nın zengin gümüş ve altın madenlerinin Avrupa'ya taşınmasıyla, zenginliğin başlıca kaynağının değerli madenler olduğu düşüncesi iyice yaygınlaştı. Merkantilizme göre, bir ulusun

¹¹ Özer OZANKAYA, **Toplumbilime Giriş**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:403, Ankara 1977, s.296.

¹² Orhan HANÇERLİOĞLU, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Yayınevi, İstanbul 1997, s.380.

¹³ OZANKAYA, age, s.300.

gücü zenginliği ile ölçölür. Zenginliği sağlayan tek unsur, değerli maden stoklarına sahip olmaktır.¹⁴ Merkezi, ulusal ve güçlü bir devlet olmanın tek yolu, ülkedeki değerli madenlerin yurt dışına çıkışını önlemek ve ülke içine maden girişini kolaylaştırmaktan geçer. Bu amaçla iç piyasanın düzene girmesinin ardından, dünya ticaret hacmindeki en yüksek payı almak için hem kendi tüccarlarını korudular, hem de dünyadaki sömürgelerinin sayısını arttırdılar. Devlet tarafından oluşturulan ticari tekeller ile de hızlı bir sermaye birikimi sağlandı.¹⁵

19.yy'daki teknolojik ilerleme ve bilimsel araştırmalara paralel olarak, gelişen Avrupa sanayisi kapitülasyonlara neden oldu. Asya ve Afrika kıtalarının zenginliklerinden sonra 15.yy'da keşfedilen Amerika kıtasının da zenginlikleri Avrupa'ya taşındı. Üretim artışıyla birlikte sermaye artmış ve kapitalizm doğmuştur. Daha açık bir ifadeyle merkantilizm kapitülasyonlara, kapitülasyonlar da kapitalizme neden olmuştur.

B. SANAYİLEŞMEYİ HAZIRLAYAN SEBEPLER

Hıristiyan dininin esaslarının bilime damgasını vurması ve bu dinin kurallarının manastırlarda yeni bir üslupla öğretilmesine skolastik düşünce denir. Hıristiyanlık dininin etkili olduğu bu devirde, Aristo ve Eflatun'un görüşleri egemendi.

9 ve 15.yy arasında devam eden düşünce ve felsefe anlayışına skolastik adı verilmesinin nedeni; manastır ve kiliseye ait okullarda gelişmiş olmasıdır. İlâhiyatla kurmuş olduğu çok sıkı ilişki neticesinde bu devrin filozofları da, din adamları arasından çıktı ve konusunu da Hıristiyan inançları oluşturdu. Skolastik düşünce, Hıristiyan inançlarını açıklamak için Aristoteles mantığından yararlandı. Kilisenin baskısı ve bazı bilim adamlarının tutuklanması nedeniyle, tabiatı incelemek ve ilmi araştırma yapma istek ve gücü kalmadı. Bu devrin ünlü düşünürleri arasında;

¹⁴ Orhan HANÇERLİOğLU, **Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar)**, Remzi Yayınevi, İstanbul 1993, cilt 4, s.134; Büyük Larousse, Gelişim Yayınları, cilt 13, 1986, s.8024.

¹⁵ Gencay ŞAYLAN, **Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi Yayınları No:109, Ankara 1995, s.23-24.

Roscellinus, Abelard, Anselmus, Akinolu Saint Thomas, Okkamlı William gibi kişiler sayılabilir.¹⁶

Avrupa’da bu olaylar yaşanırken, Asya’da Hz. Muhammed (SAV)’in 570 yılında doğup, 610 yılında peygamber olmasından sonra İncil’de bahsedilen ve en son din olan İslâmiyet ortaya çıkmıştı. Hızla yayılan Müslümanların ilk fetih yaptığı yerler, eski Yunan medeniyetinin yaşatıldığı Harran, Urfa v.b. şehirler olmuştur. Bu bölgelerden elçiler vasıtasıyla kitaplar istenen kitaplar, Arapça’ya aktarıldı. “Tercüme devri” adı verilen bu süre içerisinde, Yunan kültürünün İslâmiyet üzerindeki etkisi en yüksek seviyeye ulaştı. Eski kültür ve bilgileri alan Müslümanlar, onları kendi ihtiyaç ve düşünce tarzlarına uygun hale getirdi.¹⁷

Müslümanlar Ön-Asya, eski Yunan, Hint ve Çin medeniyetlerini inceleyip İslâm medeniyetinin temellerini atarken, ortaçağ Bizans ve Avrupa’sı Atina felsefe okulunu kapatmış ve eski zamanların fikir ve bilgilerini yasaklamıştır. Avrupa’dan gelen öğrenciler İslâm medeniyetiyle birlikte eski Yunan ve Hellenistik medeniyet eserlerini tanıdı. Günümüz Avrupa medeniyetinin doğuş ve yükselmesindeki en büyük payı, İslâm bilginleri ve eserleri yapmıştır. Ancak ünlü felsefeci İbn Rüşd’ün düşünceleri ile batıdaki skolastik düşünce yıkılabilmiştir.¹⁸

Binlerce yıldan beri devam eden Hint, İran, Yunan ve Roma medeniyetlerinin ortasında bulunan Müslümanlar, bu medeniyetleri İslâm çemberi ile sentezleyerek İslâm medeniyetinin temellerini attılar. İslâmiyet’i kabul eden her topluluk, önceki bilgi ve kültürünü bunlara ekleyerek daha ileri bir kültür ve medeniyet ortaya koydu. Dünya medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunan İslâm medeniyeti, doğuş ve yükseliş sırasında eski Yunan, Hint, Çin, Orta Asya, İran ve Roma medeniyetlerinden yararlanmıştı. Taklitçi olmayan ve yararlandıkları medeniyetleri daha ileriye götüren İslâm medeniyeti, Avrupa’ya önderlik etmiş ve sanayileşmenin zeminini hazırlamıştır.¹⁹

¹⁶ Erdoğan MERÇİL, Bute MERÇİL, **Tarih**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, s.72-73.

¹⁷ KOPRAMAN ve Diğerleri, Tarih 1, s.93-94.

¹⁸ Faruk SÜMER, **Tarih**, MEB Yayınları, İstanbul 1989, s.223.

¹⁹ SÜMER, age, s.212; KOPRAMAN ve Diğerleri, Tarih 1, s.93.

İnsanların fikirlerine sürekli olarak ket vurulması, İslâm eserlerinin Latince'ye tercümesi ile değişti. Akli ön planda el alan eserlerin okunması ile, skolastik düşünce ve felsefe anlayışı rönesanstan sonra tamamen yıkıldı. Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinin kültür, sanat ve felsefesini örnek alan, akli birinci plana koyup her şeyin odağına insanı yerleştiren hümanizm düşüncesi egemen olmaya başladı. Bu durum, insanları kilisenin baskısından kurtardı ve Avrupa'da yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Sanayileşme ile birlikte, skolastik düşünce de etkisini kaybetti.

Antikçağ sanat ve bilim düşüncesinin 15 ve 16.yy'da Avrupa medeniyeti içerisinde yeniden doğması²⁰ olan rönesansla birlikte, ortaçağ düşünce sisteminden uzaklaşıp eski Yunan ve Roma anlayışına dönülmüştür. Batıdaki değişimin asıl kaynağı, eski Yunan mitolojisi ve felsefesi ile Roma medeniyetinin sanatıdır. Batı medeniyeti değişip gelişirken; Yunan medeniyetinin felsefesini, Roma medeniyetinin de sanatsal özelliklerini almıştır.

Avrupa'da rönesansla birlikte bilim, sanat ve edebiyatta yeni görüş ve düşünceler ortaya çıktı. Ortaçağ boyunca, Avrupa'da etkisini hissettiren Aristo'nun görüşleri ve skolastik düşünce yıkılıp düşünce serbestliği meydana geldi. İncil ile Hıristiyanlığın çeşitli görüşlerinin yeniden incelenmesi ve yorumlanması olan reform hareketleri sonrasında, rönesansa birlikte bilim, sanat ve medeniyette doğu ülkelerinin egemenliği sona erdi ve Avrupa'ya geçti.²¹

Coğrafi keşifler sonunda Avrupa'daki zenginlik arttı. Sanattan ve edebiyattan zevk alan ve bu işlerle uğraşan insanları teşvik eden insanlar artınca, Avrupa'da restorasyon dönemi başlamış oldu. Rönesansın etkisiyle, İtalya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde mimari eserlerin sayısı arttı. Yeni köprüler, evler, konaklar v.b. binalar yapıldı. Binaların içi, yeni icat edilen eşyalarla döşendi. Eski binalar, yeni mimari usullerle restore edildi. Şehirlerdeki restorasyon köy ve kasabalara yayıldı. Sanat eserlerinin yapımında kullanılan bakır ve gümüş madenlerinin üretimi arttı. Sanatkârlar, zamanlarının çoğunu sanatla geçirip dini konulara daha az yer verdiler

²⁰ İŞÇİ, Siyasal Değişme, s.46.

²¹ ŞİRİN, age, s.126-127.

ve güzel eserler ortaya çıkardılar. Boyacılık endüstrisinin gelişmesiyle birlikte, boyacılıkta kullanılan kalamın maddesi ilk defa bol miktarda çıkarılmaya başladı. Kâğıt ve kâğıt endüstrisinde üretim arttı. Daha önce çok nadir olarak bulunan kitaplar, matbaanın icadıyla sorun olmaktan çıktı ve kitap sayısı çoğaldı. Yalnız ilk basılan kitaplar iyi bir şekilde basılırken, daha sonraki basımlarda kalıpların yıpranması dolayısıyla baskılar bozuk oluyordu. Avrupa'nın bir çok yerlerinde maden ve metalürji üretimi arttı. Şehirler büyüdü ve kentleşme ortaya çıktı.²²

Avrupa'da 1400-1559 yılları arasındaki değişim sonrasında, merkezi otoritenin zayıflaması ile imparatorlukların yerini milli devletler aldı. İnsanların üzerindeki ağır baskı ve skolastik düşünce, hümanizmi doğurdu. Hümanizm, insan aklı dışında hiçbir otoritenin kabul edilmediği ve en yüce değer olarak insanın kabul edildiği bir akımdır. Bu konudan olmak üzere, zihniyet değişikliğine bağlı olarak her alanda yeniliklere girişildi ve özellikle realite, insanın kendisinde aranmaya başlandı²³ ve evrimcilik doğdu. Evrimcilik genel anlamı ile, filogenez ve ontogenez denilen iki teoriye dayanır.²⁴ Antik çağda atomcuların başlattığı evrimi Darwin biyolojik, H. Spencer felsefi olarak incelemiştir.

Avrupa'da bilim, sanat ve edebiyatta yapılan değişikliklerin ardından dinde reform çalışmaları başladı. Reform; 15.yy sonunda Avrupa'nın büyük bir bölümünde papaların hakimiyetinin ortadan kalktığı ve Protestan kilisesinin kurulmasına yol açan, rönesansa paralel olarak Hıristiyanlığın Katolik mezhebinde yapılan değişiklik ve düzeltme çalışmalarıdır.²⁵

Reformun Katolik mezhebinde meydana gelmesinin nedenleri; Katolik kilisesinin Hıristiyanlığın amaçlarından uzaklaşmaya başlaması, din adamlarının mezhebin kurallarına uymayıp karşı çıkmaları, papaların yaptırdıkları saray ve

²² John U. NEF, **Sanayileşmenin Kültür Temelleri (Çev: Erol GÜNGÖR)**, MEB Yayınları, İstanbul 1986, s.50-53.

²³ HANÇERLİOĞLU, Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar), s.106-112; Boğos ZEKİYAN, **Hümanizm (İnsancılık) Düşünsel İşlem ve Tarihsel Kökenler**, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, Yelken Matbaası, İstanbul 1982, s.1.

²⁴ Adem TATLI, **Evrime ve Yaratılış**, Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü Yayınları, Kütahya 1998, s.10-11.

²⁵ Meydan Larousse, Meydan Yayınevi, cilt 10, s.501.

şatolarda krallar gibi yaşamaları, Hıristiyanlardan topladıkları paraları eğlenceye harcamalarıdır. Ayrıca matbaanın icadıyla birlikte kutsal kitapların tercüme edilmesi ve dini gerçeklerin gün ışığına çıkması papalığın itibarını sarstı.²⁶

16.yy boyunca devam eden mücadelelerden sonra, kilise yöneticileri arasındaki hiyerarşi İngiltere’de muhafaza edildi ve kilise malları satışa çıkarıldı, Fransa’daki tapınma usulleri sadeleştirildi. Luther’in düşünceleri toplum tarafından kabul edildi, İznik Konsili’nin hazırlamış olduğu İncil metni, temel kitap olarak benimsendi ve Protestan kiliseleri kuruldu. Katolik kilisesinin yolundan gidilerek, İznik Konsili’nin hazırlamış olduğu metinle Aristoculuk yeniden diriltilmiş oldu.²⁷

15.yy’da İbrani ve Latin dilleri öğrenilerek dini metinler üzerinde inceleme yapıldı. İncil’in çeşitli dillerdeki tercümeleriyle, kilise ve İncil arasındaki farklılık anlaşıldı ve bir çok din adamı da Katolik kilisesine uymayacaklarını ilan etti. Katolik kilisesine karşı çıkan gruba protestan, kurmuş oldukları mezhebe de Protestanlık adı verildi. Böylece Hıristiyanlık Katolik ve Ortodoks mezheplerinin yanı sıra, Protestanlık adında yeni bir mezhebe de sahip oldu.²⁸

Katolik kilisesi, rönesans hareketleri sonrası oluşan yeni dünya görüşüne göre kendini yenilemek zorunda kaldı. Katolik kilisesinden ayrılan ülkelerde, kilisenin mallarına el konuldu ve pek çoğu da satıldı. Papalara ve din adamlarına olan güven azaldı. Avrupa’nın pek çok yerinde dinin eğitim ve öğretim üzerindeki etkisi ortadan kalktı. Matbaanın bulunmasına paralel olarak, çeşitli dillerde din kitapları basılmaya başladı. Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan İncil, herkes tarafından okundu ve din adamlarının söylemiş olduğu her şeyin doğru olmadığı, her şeyin araştırılması gerektiği fikri daha da yaygınlaştı.²⁹

Protestanlığın batıda doğmasının ardından Avrupa’daki mezhep birliği bozuldu ve Protestanlık mezhebinin ortaya çıkmasıyla, yeni mezhebin bir merkezi

²⁶ KOPRAMAN, Tarih 1, s.41-42; ŞİRİN, age, s.128.

²⁷ İŞÇİ, Siyasal Değişme, s.49-52.

²⁸ Musa ÇADIRCI ve Diğerleri, **Avrupa Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:413, Eskişehir 1991, s.77-78.

²⁹ Güler ŞENÜNVER ve Diğerleri, **Sosyal Bilgiler 7**, MEB Yayınları, İstanbul 2000, s.84.

olmadığı için her ülkede Kalvenizm, Anglikalizm, Prebisteriyen, Luthercilik gibi kollara ayrıldı. İncil'in Almanca, Fransızca ve İngilizce çevirileri sayesinde halk, dini gerçekleri öğrendi ve papalık da eski itibarını kaybetti. Katolik kilisesi, bir yandan yeni mezhepler kurulmasını durdurmaya çalışırken bir yandan da kendi taraftarlarını tamamen kaybetmemeye çalıştı. Kilisenin elinde bulunan eğitim ve öğretim lâik bir sisteme kavuşturuldu ve Katolik kilisesi ilkçağ tarihi ile ilgili araştırmaları yasaklamaktan vazgeçti, eski Yunan ve Helen medeniyetleri incelemeye açıldı.³⁰

Ticaretten zengin olan kişilerden oluşan burjuva sınıfının, her alanda serbestliğe ihtiyacı vardı. Reform hareketleri sonrasında ortaya çıkan Protestanlık mezhebi, feodalitenin sağlayamadığı serbestliği liberalizm ve kapitalizmde buldu. Her konuda aşırı hürriyetçiliği savunan sisteme liberalizm, bunun iktisadi hayatta ele alınmasına da kapitalizm adı verilir.

Her ailenin kendi ihtiyaçları dışındaki fazla malını pazarda satması kapitalizmle başladı. Önceden her aile, bir maldan kendi ihtiyacını karşılayacak kadar üretir, diğer ihtiyaç maddelerini de ilkel takas yöntemiyle elde ederdi. 18.yy sonlarında ortaya çıkan kapitalizmin tek amacı, kâr elde etmektir.³¹ İşçiden alınacak verimin maximum, verilen ücretinde minimum olması hedeflenir.

Kârını arttırmak amacıyla teknik gelişmeyi yakından inceleyen ve üretimi arttıran kapitalistler sayesinde, sanayi tesisleri kuruldu ve ülkelerin zenginliği de buna paralel olarak arttı. Bir yandan işçilerin örgütlü şekilde işverenlerle yaptığı mücadele, diğer yandan da sanayi verimliliğinin etkisiyle işçilerin çalışma koşulları düzenlendi. Sanayi inkılâbıyla toplum zenginleşti, fakat insanlar arasındaki eşitsizlikler de arttı. Ekonomi politikaları ve pazar ekonomisi uygar ve mutlu bir toplum yerine, çatışmaların sürekli olarak arttığı bir toplum meydana getirdi. 19.yy başında kapitalist düzenin aksaklıkları, marxizm ve sosyalizmi doğurdu.³²

³⁰ ŞİRİN, age, s.130.

³¹ Necati ZİNCİRKIRAN, **İzm'ler Nedir?**, Hürriyet Gazetesi Neşriyatı, İstanbul, s.15-16.

³² GÖZE, age, s.262.

Kapitalizm, akılcı ferdiyetçilik akımının bir parçasıydı ve pek çok alanda değişikliklere neden oldu. Dinde reformu, bilimsel alanda müspet ilimleri, insan ilişkilerinde sosyal bilimleri, siyasi alanda demokratik hükümeti, iktisadi alanda ise kapitalizmi meydana getirdi.³³ İlerleyen yıllarda kapitalist düzende meydana gelen sorunlar sosyalizmi, sosyalizm de marxizmi doğurmuştur.

16.yy'da gelişen kapitalizm, Protestanlık ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu ilişki sonrasında; dinin iktisadi, siyasi ve kültürel hayattaki etkisi ortadan kalktı, yeni fikir, sanat ve edebiyat eserleri ortaya çıktı ve insanın ilerlemesinin ancak aklın üstünlüğüne bağlı olduğu şeklindeki görüş yaygınlaştı. Dinde reform yapılmasını sağlayan düşünce ile Avrupa'daki düşünce yapısı yavaş yavaş değişti ve aydınlanma çağı başladı.

17 ve 18.yy'da Avrupa'da meydana gelen ve akla öncülük eden düşünce sistemine aydınlanma, bu düşünce sisteminin etkisiyle bilim ve felsefede büyük gelişmelerin olduğu döneme de aydınlanma çağı denir.³⁴ 16 ve 17.yy'da meydana gelen düşünce hareketleri, kendinden sonra gelen olaylara bir geçiş niteliği taşıdığı için önemi kaçınılmazdır. Ortaçağdaki skolastik düşüncenin rönesans ile çözülmesinden sonra, 17.yy'da yeni düşünceler hayatın her alanını kapsayacak şekilde yaygınlık kazandı. İngiltere'de doğup, Fransa'da gelişen aydınlanma felsefesi, 18.yy Fransız burjuvası önderliğinde akla önem veren bir dünya görüşü hümanizmin gelişmesini sağladı. Evrensel boyutlara ulaşan bu akım ile, bütün insanlara seslenildi. Doğa bilimlerinin gün geçtikçe güçlenmesi, insanlık sevgisinin (hümanizm) gelişmesi, insanlarda ferdiyetçi anlayışın yaygınlaşması v.b. dinde reforma neden oldu. Rönesans ve reform hareketleri sonunda dinin mutlak otoritesi ve baskısı sona erdi.³⁵

Aydınlanma çağının en önemli özelliği, aklın kazanmış olduğu önemdir. İnsan aklının, iyi bir yönetim ve toplum yaratacağı fikri daha da yaygınlaştı. Aydınlanmanın etkisiyle, birçok reformcu fikirler ortaya çıktı ve mutlakiyetçi

³³ ZİNCİRKIRAN, age, s.14.

³⁴ ŞENÜNVER ve Diğerleri, age, s.85.

³⁵ NEF, age, s.45-46; ÇADIRCI ve Diğerleri, age, s.112-113.

hükümdarları etkiledi. Bu hükümdarlar, aydınlanmanın etkisiyle katı mutlakiyetçilikten ayrılarak, devlet yönetiminde insana daha fazla önem verdiler. Ancak, bu değişiklikler hep sözde kaldı ve Avrupa'daki önemli sosyal gelişmeler büyük halk hareketleri ile ortaya çıktı.³⁶

Gerçek varlığı oluşturması bakımından ferde öncelik tanıyan düşünce sistemine ferdiyetçilik (bireycilik), bunun yabancı dillerdeki karşılığına da individüalizm adı verilir.³⁷ Ayrıca ferdiyetçilik, rönesansla birlikte ortaya çıkan ve insanı en yüksek seviyeye çıkaran görüştür.

Ferdiyetçiliğe göre, gerçek varlık toplum değil bireydir. İnsan kendi dışındaki her varlığa karşı olma eğilim içindedir ve bütün değerler toplumdan değil fertten kaynaklandığı için fert topluma tercih edilir. Ferdiyetçilik devlete ve devletçiliğe karşıdır, toplumu kabul etmez. Çünkü, toplum fertlerden meydana gelir ve toplumsal çıkarlar ferdi çıkarların toplamıdır. Bireylerin tek başına elde ettiği başarı, toplumu da başarılı yapar.³⁸

Ferdiyetçilik akımı ihtilâllere neden olmuştur. Bir toplumda meydana gelen köklü siyasal değişiklikler ve düzenin bozulması halinde, eskisinden farklı bir sistem meydana getirme çalışmalarına ihtilâl (devrim) adı verilir. İhtilâlin amacı, bozulan bir düzeni yeniden kurmaktır. İhtilâl; bağımsızlık, insan hakları, iktidarı ve yönetimi ele geçirmek, anarşi ve terörü önlemek v.b sebeplerle yapılabilir.³⁹

İhtilâl, bir toplumun tamamını ilgilendiren siyasi, sosyal, ekonomik v.b. olaylarla veya toplumun belli bir kısmında meydana gelen değişmelerle de olabilir (düşünce, edebiyat, eğitim ihtilâlleri gibi). Buhar gücünün makineye uygulanmasıyla gerçekleşen ve fabrika üretiminin ortaya çıktığı “sanayi devrimi”, atomun

³⁶ KOPRAMAN ve Diğerleri, Tarih 2, s.72.

³⁷ Süleyman Hayri BOLAY, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları No:182, İstanbul 1999, s.57.

³⁸ İŞÇİ, Siyasal Değişme, s.58.

³⁹ Metin İŞÇİ, **Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul 2000, s.110.

parçalanmasıyla başlayan “atom çağı“ insanlık tarihinde yeni dönemlerin başlamasını sağlayan bilimsel ve teknik devrimlerden bazılarıdır.⁴⁰

Bağımsızlık için yapılan ihtilâllerin başarılı olabilmesi için; ihtilâli yapacak olan grubun sayısının ülkenin nüfusunun çoğunluğunu oluşturması ve ihtilâlcı grupla yönetici grup arasında kültür farkı olması gerekir. İhtilâllerin başarılı olmaları ekonomik güce bağlıdır ve ekonomik olarak desteklenen ihtilâller daha başarılı olur. Grup menfaâti veya günübirlik hesaplarla yapılan ihtilâller demokratik haklarla birlikte, adaletin yaptırım gücünün azalmasına ve düşmanlıklara neden olup toplumda tamiri güç yaralar açabilir.⁴¹

İhtilâlin yapılmasının ardından, gerekli kurumların değiştirilmesine veya değişiklik yapılması çalışmalarına başlanır. Bağımsızlık ve insan hakları için yapılan ihtilâller, dışarıdan gelebilecek tehlikelerden etkilenmezse daha başarılı olur. İhtilâlin meydana gelebilmesi için; iktidarda olan grubun yapılan değişikliklere karşı çıkması ve toplumun içinden bir grubun çoğunluğun isteğine uyarak karşı harekete geçmesi gerekir. Ayrıca, her ihtilâlin mutlaka bir ideolojisi olmalıdır.⁴²

Ferdiyetçiliğin neden olduğu ihtilâlcilik sonunda; yeni akımlarla birlikte Avrupa'nın siyasi haritası değişti ve krallıklar yıkıldı, çokuluslu devletlerin yerini milli devletler aldı, milliyetçilik, eşitlik, hürriyetçilik gibi akımlar önce Avrupa'ya oradan da bütün dünyaya yayıldı, sanayileşme ile ortaya çıkan işçi sınıfı sosyalizm, anarşizm, marxizm v.b. akımların doğmasına zemin hazırladı, yeni ittifâklar ve birlikler kuruldu ve bloklaşmaya doğru gidiş hızlanmıştır.

C. SANAYİ İHTİLÂLİ VE ONA BAĞLI DEĞİŞMELER

Sanayileşme ilk defa, 18.yy Avrupa'sının en gelişmiş ülkesi İngiltere'de meydana geldi. Sanayi ihtilâlinin İngiltere'de ortaya çıkmasının nedenleri; coğrafi

⁴⁰ Adil İZVEREN, **Toplumsal Törebilim (Sosyal Ahlak)**, AİTİA Yayınları No.130, Kalite Matbaası, Ankara 1980, s.279.

⁴¹ İŞÇİ, **Siyasal Değişme**, s.53.

⁴² Nihat NİRÜN ve Diğerleri, **Sosyoloji**, MEB Yayınları No:592, İstanbul 1992, s.142.

keşifler, korsanlık, esir ticareti, savaşlar ve yapılan ticaret ile İngiltere'nin çok zengin bir ülke haline gelmesi, Avrupa'nın diğer devletlerinde aristokrasi ile burjuva arasında bir anlaşmazlığın ortaya çıkmasına rağmen, İngiltere'de tam tersi bir durumun mevcut olması, feodal bir toplumdaki ticari topluma başarılı bir şekilde geçen İngiltere'de, aristokrasi ve burjuva barış içinde yaşıyordu. Ayrıca İngiltere fen ve mühendislik alanındaki çalışmalara en büyük desteği vermektedir.⁴³

Sanayi devrimine kadar İngiltere keşifler, ticaret, sömürgecilik gibi faaliyetlerle orta sınıfı da içine alan bir zenginliğe kavuşmuştu. Buluşlara verilen önem, patent sistemi ve zengin demir yatakları İngiltere'deki sanayiye başlatan ve hızlandıran diğer sebepler olmuştur. Bilimin sanayiye uygulanması ile yapılan yenilikler; tekstil makineleri, buhar gücüyle çalışan makinelerin bulunması, demir imalatı v.b. sayılabilir. Yapılan icatları uygulamaya koyan girişimciler, alt ve orta sınıftaki insanların sayıca artmasını sağladı. Sanayi şehirlerinin kurulmasıyla köyden kente göç arttı. Sanayileşmeye paralel olarak insanların yaşam standartlarının artması ve sanayide çalışanların oluşturduğu sanayi toplumuyla hem fabrikaların önemi, hem de sayısı artmaya başlamıştır.⁴⁴

Şehirlerin kurulmasında pazar yerleri ve ulaşım teknolojisindeki gelişmelerin payı büyüktür. Çünkü önceleri yılda bir veya iki kez kurulan pazar ve panayırın ayda bir düşmesiyle birlikte, pazarların kurulduğu burg çevresinde insanlar yaşamaya başladı. Tüccarların bu bölgelerde toplanmasıyla hem nüfus arttı, hem de kentler ortaya çıktı.⁴⁵ Teknolojik gelişmelere paralel olarak insanların hayatında meydana gelen boş zaman, işbölümü ve kentleşmeye neden oldu.

Genellikle tarım dışı faaliyetlerin yapıldığı, üretime ilişkin kararların alındığı ve her türlü üretimin denetlendiği yerleşim birimine kent, bununla birlikte ortaya çıkan olguya da kentleşme adı verilir. 19 ve 20.yy'da, kentlerin nüfusuyla birlikte sayısını da artmasıyla, kentleşme olgusu ortaya çıktı. Gelişmiş ülkelerde kentleşme

⁴³ Robert L. HEILBRONER, **İktisadi Sorun I (Çev: Demir DEMİRGİL)**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1975, s.75-76.

⁴⁴ HATİBOĞLU, age, s.41-42.

⁴⁵ GÖZE, age, s.72-73.

19.yy'da en hızlı dönemini yaşarken, gelişmekte olan ülkelerde ve ülkemizde II. Dünya Savaşı sonrasında başladı.⁴⁶

Tarihte şehirlerin doğmasında ticaret, din, ekonomi ve askeri şartlar önemli rol oynadığından dolayı, genel olarak şehirleri beşe ayırabiliriz. Üretici şehirler; endüstri çağında ortaya çıkan ve tüketici şehirlerin satın alma gücü ile desteklenen şehirlerdir (Rize'nin çay üretimi ile tanınması gibi). Tüketici şehirler; sarayların etrafında kurulan pazar yerleri, tarihi ve turistik zenginlikleriyle tanınan, zengin tüketici kitlenin yerleşmek üzere çekildiği alanlardır. Bu şehirlerin etrafında, şehrin ihtiyacını karşılayan köyler bulunur ve bir başka açıdan tüketici şehirlere "memur şehri" adı da verilir (Başkent Ankara gibi).⁴⁷ Ticari şehirler; uluslararası ticaretin kavşak noktalarında bulunan, ulaşımı kolay ve düzenli olan şehirlerdir (İzmir, İstanbul gibi). Limanlar, havaalanları ve karayollarının kesiştiği yerleşim yerleri, ticari şehir haline dönüşmektedir (Kocaeli-Adapazarı arasındaki yerleşim yerlerinden Gölcük örneği gibi). Askeri şehirler; askeri bakımdan önemli olan veya askeri toplantıların yapıldığı alanlardır (NATO'nun merkezi Brüksel gibi). Dini şehirler; dini bakımdan büyük öneme sahip olan ve sık sık ziyaretlerin yapıldığı yerlerdir (Hıristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık dinlerinde kutsal olarak kabul edilen Kudüs şehri gibi).⁴⁸ Ayrıca bunların dışında; birçok madenin çıkarıldığı ve değerlendirildiği "maden şehirleri", haftanın belirli günlerinde kurulan pazarlar dolayısıyla tanınan "pazar şehirleri", sanayi tesislerinin kurulması ile ortaya çıkan "sanayi şehirleri" v.b. şehirler vardır.⁴⁹

Sanayi devriminin başladığı 18.yy'dan 19.yy'ın başına kadar, kentlerin nüfusu toplam nüfusun %10'unu (5000-10000 kişi) geçmiyordu. 1750-1830 yılları arasında ilk önce İngiltere'de, oradan da diğer Avrupa ülkelerine yayılan sanayileşmeyle kentlerin yapısı değişti. Kırsal kesimden kentlere doğru olan göçlerle, kent merkezlerinin nüfusu arttı. Sanayileşme ile birlikte başlayan kentleşme olgusu,

⁴⁶ Kemal KARTAL, **Kentleşme ve İnsan**, Doğan Basımevi, Ankara 1978, s.4.

⁴⁷ Amiran Kurtkan BİLGİSEVEN, **Genel Sosyoloji**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995, s.117

⁴⁸ İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.53

⁴⁹ Eyüp G. İSBİR, Bülent AÇMA, **Kentleşme ve Çevre Sorunları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:926, Eskişehir 1997, s.6-7.

her yerde aynı olmadı.⁵⁰ Henüz sanayileşmeye tam anlamı ile ulaşamayan yerlerde, önce kentleşme daha sonra sanayileşme ortaya çıktı. Sanayileşmenin kentleşmenin önünde olması gerekirken, kentleşme sanayileşmenin önüne geçerek çarpık kentleşmeyi doğurmuştur.

Gelişmiş ülkelerde, kentleşme ve sanayileşme birlikte başladı. Sanayileşmeye 18.yy'ın ikinci yarısında başlayan İngiltere'de, 18.yy sonu ve 19.yy başlarında kentlerin nüfusu artmaya başladı. İngiltere'de, kentlerde yaşayan insanların sayısı 1890'da %49, 1901'de %77, 1951'de %81'e yükseldi.⁵¹

Sanayileşmiş ve belirli bir düzeye gelmiş olan İngiltere ve kuzeybatı Avrupa, gelişmesini tamamlayamamış çevre ülkelerine sanayi toplumunun ürünleriyle alışkanlıklarını taşıyarak, hem bir pazar yeri elde etti hem de sömürgecilik faaliyetlerini hızlandırdı. Bunun sonucunda gelişmekte olan ülkeler, sanayiye sahip olmadan sanayileşmenin etkilerini yerleşim birimlerinde gördüler. 16-18.yy'lar arası %10 düzeyinde seyreden kentli nüfus oranı, 19.yy'a gelindiği zaman %25'e çıktı. Sanayi toplumunun üretim sürecinde katettiği mesafeler yaşanılmadan, sanayi toplumunun alışkanlıkları kentlere taşındı ve buna paralel olarak da kente göç arttı. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kentleşme, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıktı.⁵²

Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan sınıf anlayışı sosyalizm, marxizm gibi akımların doğmasına zemin hazırladı. Toplumun veya toplumun içinde yer alan belli kesimlerin ihtiyaçlarını karşılayan, kendi içinde tutarlı inanç ve bilgi sistemine ideoloji adı verilir.⁵³ Bir başka bir açıdan ideoloji; siyasi ve sosyal özellikteki bir doktrin ile bir hükümetin, partinin veya sosyal bir grubun faaliyetleri olarak da ifade edilebilir. Marxizm gibi, liberalizm ve kapitalizm de bir ideolojidir.⁵⁴

⁵⁰ Atakan OKUTAN, **Türkiye'de Kentleşme ve Siyasal Yapı**, Ekin Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara 1995, s.19-20.

⁵¹ İSBİR, AÇMA, age, s.13.

⁵² OKUTAN, age, s.20-21.

⁵³ Ahmet Taner KİŞLALI, **Siyaset Bilimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:965, Eskişehir 1997, s.261; Emre KONGAR, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995, s.343.

⁵⁴ BOLAY, age, s.468.

İdeolojilerin sayısı, sanayileşmeyle birlikte artmıştır. Sanayi öncesi tarım toplumunun ideolojileriyle sanayi sonrası endüstri toplumunun ideolojileri birbirinden farklıdır. Teknolojinin ideolojiyi, ideolojinin geriye dönerek teknolojiyi etkilediği dönem başlamıştır. Aynı teknolojiyi kullanan toplumların hemen hepsi farklı toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılara sahiptir. Aynı dünyada yaşadığımız halde, farklı ideolojilere sahip olabilmekteyiz. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında; sosyalizasyon süreci, bilgi ve haberin sınırlı olması, aynı dünya ve toplum içinde yaşayan insanların benzer olaylardan farklı şekilde etkilenmeleri sayılabilir. Çünkü insanlar, aynı dünya ve toplum içinde farklı sosyal, ekonomik ve siyasi yerlerde buldukları için farklı olaylardan farklı şekillerde etkilenmektedir.⁵⁵

Fransız ihtilâli ve Amerika'nın bağımsızlık savaşı ile hızlanan değişim süreci, yeni ideolojilerin doğmasına zemin hazırladı. Hiçbir toplumda sarsıntısız olmayan değişim sürecinde; kan, sömürü, ayaklanma, devrim v.b. olaylar meydana geldi. Bunun sonucunda sosyalizm, faşizm, liberalizm, komünizm v.b. akımlar ortaya çıktı. Toplumlara en çok etkileyen ideolojilerden olan marxizmde toplum, denge temel noktasına doğru ilerleyen bir organizma olarak ele alınır ve toplumun temel birimi kurumlar değil sınıflardır. Toplumsal değişimin ve siyasal devrimlerin nedeni, üretim biçiminde meydana gelen değişimlerdir. Üretim biçimi değişime zorlanınca, toplumsal devrim ortaya çıkar. Marxizme göre, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki uyumsuzluk insanların iradeleri dışında ve maddi dünyada meydana gelir. İnsan, içinde yaşadığı koşulları kendisi seçemez, ancak geçmişin etkisiyle ortaya çıkar.⁵⁶

Ortaçağda serflerle feodal beyler arasında meydana gelen çatışma günümüzde, burjuva ile işçi sınıfı arasında sürmektedir. Ekonominin büyük önem kazandığı günümüzde, üretim araçlarına sahip olan kapitalistlerle emeğini satan proletarya (işçi) sınıfı arasındaki mücadele devam etmektedir. Devrimin ortaya

⁵⁵ KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, s.344-345.

⁵⁶ KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, s.129-131.

çıkmasıyla zaten çökmüş olan sistemin yıkıntıları temizlenecek ve onun yerine geçecek düzenin yolu hazırlanmış olacaktır.⁵⁷

Marxizme göre, üretim güçlerinin gelişmesi ile ilkel toplumdan köleci düzene geçilecektir. Madenden eşyalar yapılacak, işbölümü ortaya çıkacak, el sanatları gelişecek, takas başlayacak, özel mülkiyet ortaya çıkacak, savaş esirlerinin öldürülmesi yerine köle olarak kullanılması gündeme gelecek ve sosyal düzende köleci bir sistem geçerli olacaktır. Bunun yanı sıra, kölelik rejiminin de yıkılmasıyla feodal düzen gelecektir. Ticaret ve el sanatlarının gelişmesi ile, şehirlerin refahı artacak ve sanayinin gelişmesiyle de kapitalizm doğacaktır. Buhar makinesi ve elektrikli aletlerin kullanılması ile başlayan endüstrileşme, kapitalist sistemde burjuva ve işçi sınıfını ortaya çıkaracaktır. Kapitalist sistemin yıkılması ile proletarya sınıfı ülkeyi yönetecek ve bu sınıfta kendisini yok edince, sınıf kavramının olmadığı yeni bir toplum meydana gelecektir. Komünizm safhasında oluşan sınıfsız toplum, gelişen teknik sayesinde yeteneğine göre çalışacak ve ihtiyacına göre tüketebilecektir.

Batılı toplumlar yayılmış olan idealleri yeniden canlandırarak ideolojilerin sayısını arttırdı. Bilim ve tekniğin getirilerinden yararlanan batı toplumunun sömürgecilik faaliyetleri karşısında, kalkınmakta olan ülkeler modernleşme, çağdaşlaşma ve lâikliğe sarıldılar. Her türlü iyilik ve kötülüğün kabul edilmesine modernleşme adı verilir. Modernleşme toplumsal, ekonomik ve siyasi sistemlere doğru bir değişim sürecidir ve kalkınma amaçlı toplumsal dönüşümü ifade etmektedir.⁵⁸

Modern, Latince *modernus* kelimesinden türetilmiş olup, kökü *mododur*. Latince’de *modo*; hemen, şimdi anlamına gelir. Türk sosyologu Ziya Gökalp’e göre modernleşme, batılılaşma anlamına gelmektedir. Sanayi ve teknolojinin ilk defa batı ülkelerinde doğmasından sonra bu faaliyetlere katılan ülke, toplum veya kişiler örnek

⁵⁷ Edward Mcnall BURNS, **Çağdaş Siyasal Düşünceler (1850-1950) (Çev:Alaeddin ŞENEL)**, Birey ve Toplum Yayıncılık, İstanbul 1984, s.153.

⁵⁸ Mahmut TEZCAN, **Sosyolojiye Giriş**, Ankara Üniversitesi EBF Yayınları, Ankara 1995, s.201.

aldığından dolayı bu davranış şekline; modernleşme, batılılaşma, kalkınma gibi adlar verilmiştir.⁵⁹

Modern ve modern olmayan toplumların karşılaştırılmasında kentleşme, fert başına düşen milli gelir, eğitim durumu, çalışanların sektörel dağılımı v.b. dikkate alınmaktadır. Aslında, modernleşmenin göstergesi kalkınmadır ve modern üretimin de kaynağıdır. Modern toplumda görülen; yeniliklere açık olma, okuma-yazma oranının yüksekliği, kitle haberleşme araçlarının artışı v.b. modernleşmeyi belirleyen unsurlardır.⁶⁰

Bir toplumun modern olabilmesi için, diğer modern toplumlarla aynı kalıpta olması gerekli değildir. Çünkü, her toplumun değerleri birbirinden farklıdır ve biri için kalkınmayı sağlayan unsur, diğer bir toplum için çözülmeye neden olabilir. Batı ülkelerinde feodalite, liberalizm ve kapitalizmi doğurdu diye, batıdaki gelişmeleri yakalamak için içinde yer aldığımız toplumu feodalite devrine götürmek anlamsızdır. Bundan dolayı; geliştirmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeleri gelişti güzel taklit etmemeli, çağın gereklerine uygun kalkınma, plan ve stratejisi geliştirip bu proje ve plana göre hareket etmelidir. Toplumların daha modern olmak için, hızlı bir sosyal değişim geçirmesi kimlik krizine yol açabilir. Düzensiz modernleşmenin meydana geldiği durumlarda yabancılaşma artar.⁶¹ Türk toplumu, tanzimatla birlikte modernleşme kavramıyla tanıştı. Modernleşmeyle birlikte; gelenekler ve tüketim tarzı değişti, yeni norm ve değerlere göre bir yaşayış tarzı benimsendi.

Çağdaşlaşma, modernleşme gibi bir toplumun bütün değerlerini aynen kabul etmek değildir. Yaşanılan çağın bütün insanların önüne sunduğu maddi ve manevi değerlerden, ülkenin ihtiyaçlarına ve sosyal durumuna en uygun olanlarını almak ve değerlendirmek çağdaşlaşma kavramının içine girer. Arapça “muasırlaşmak veya asrileşmek” şeklindeki kelimenin Türkçe karşılığı, ilk defa Ziya Gökalp tarafından “muasırlaşmak” şeklinde kullanılan, çağdaşlaşmadır. Ziya Gökalp’e göre

⁵⁹ KONGAR, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, s.228; İŞÇİ, Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim, s.301.

⁶⁰ İŞÇİ, Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim, s.301-302.

⁶¹ İŞÇİ, Siyasal Değişme, s.61.

çağdaşlaşma, tamamıyla batıya benzemek değildir. Gelişmiş ülkelerdeki bilim ve tekniğin ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak ülke içine alınması çağdaşlaşmadır, fakat şekil ve yaşayış tarzıyla beraber bilim ve tekniğin alınması çağdaşlık olarak nitelendirilemez.⁶²

Ortaçağ Avrupa'sında, din ve devlet işleri bir arada idare ediliyordu ve Katolik mezhebi batıda daha güçlüydü. Rönesansın bilim ve sanatta, reformun din ve siyasette yaptığı değişikliklere, Fransız ihtilâlinin siyaset ve devlet anlayışındaki değişikliklerde eklenince lâiklik kavramı ortaya çıktı. Oysa ki, lâikliğin gerçek kaynağı Fransız ihtilâli ve Amerika'nın bağımsızlık savaşıdır.⁶³

Latince *laicus* kelimesinden türetilmiş olan "laik" kelimesinin aslı Fransızca *laïque*dir.⁶⁴ Lâik kavramı 1789 Fransız ihtilâli sonrası hukuki ve siyasi alanda kullanılmaya başlamıştır. Lâiklik, sadece devlet işlerinin dinden ayrılması değildir. Vatandaşların din hürriyetinin korunması da lâiklik içine girer. Lâiklikte din devletin işlerine karışmaz, fakat devlet din ve vicdan hürriyetini korumak için din işlerine karışabilir. Türkiye'deki lâiklik hareketi, ülkedeki din farklılığının kaldırıldığı ve herkese devlet karşısında eşitlik hakkının verildiği 1839 Gülhane Hattı Hümayun (Tanzimat Fermanı) ile başladı. 1937 yılında, TC'nin resmi dininin olmadığı ve anayasaya "TC Lâiktir" maddesinin ilave edilmesiyle dünyadaki tek Müslüman ve lâik ülke Türkiye olmuştur.

Dini baskılardan kurtulmak ve özgür olmak isteyen toplumların lâikliğe yönelmesi Fransız ihtilâlinin sonradır. Pozitivizm ve aydınlanmacılığın doğuşuyla 18.yy insanının aklı, gözlem ve deney dışındaki hiçbir veriyi kabul etmez hale geldi. 17.yy'dan itibaren Descartes, Hobbes, Spinoza, Leibniz gibi kişilerin bilim esasına dayanan dünyanın tanımını yapmalarıyla, lâik kavramı bilim dünyasına girdi. Siyasete lâikliğin girişi ile birlikte, ortaçağdaki büyük devletlerin yerini bağımsız milli devletler aldı. Bu ortamda lâiklik, farklı inançlara sahip toplumların barış içinde

⁶² İŞÇİ, Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim, s.310-2-311.

⁶³ NİRÜN ve Diğerleri, age, s.100.

⁶⁴ Osman PAZARLI, **Sosyoloji**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982, s.61.

yaşamalarının ön koşulu haline gelmiş oldu.⁶⁵ Lâikliğin yayılmasıyla, din kurumunun yerini sosyal ahlâk normları ve hukuk ilkeleri aldı.

D. SANAYİLEŞMENİN İNSAN HAYATINDA MEYDANA GETİRDİĞİ YENİLİKLER

Sanayi öncesi tarım toplumları feodal bir düzene sahipken, sanayi sonrası endüstri toplumlarında kapitalizm, liberalizm v.b. ideolojiler egemen olmuştur. 17.yy'dan itibaren kuzey Avrupa ve İngiltere'yi değiştiren ve sanayileşmeye neden olan kapitalizm, tarımsal üretimden endüstriyel üretime geçişi hızlandırdı. Sanayileşmede göze çarpan üç teknolojik devrim 100 yıl içinde dünyayı değiştirdi. Birinci teknoloji devrimi olarak nitelendirilen buhar makinesinin icadı, elektrik enerjisinin kullanılması olan ikinci teknoloji devriminin sebebi oldu. Yine elektrik sayesinde radyo, telgraf, telefon v.b. araçlarla bilgi ve mesajlar daha uzak mesafelere ulaştırıldı. Elektronik alanındaki ilerlemeler ve bilgisayar çağı ile üçüncü teknoloji devrimi başlamış oldu.⁶⁶

İnsan emeğinin yerini makine ve aletlerin almasına teknik, makine ve aletlerin yapılmasını ve kullanılmasını sağlayan bilgi ve metotlara da teknoloji adı verilir.⁶⁷ Tekniğin amacı, bilimsel bilginin çeşitli şekillerde uygulanarak insan ihtiyaçlarını karşılayabilecek üretimde bulunulmasıdır.

Değişmenin itici gücü teknolojidir. Dünyadaki hiçbir toplum, hiçbir değişime uğramadan yoluna devam edemez. Ayrıca teknoloji, doğduğu ve geliştiği toplumdan bağımsız değildir. Çünkü toplumlar tarafından meydana getirilen teknoloji, aynı zamanda sosyal yapının da belirleyicisidir. Tabiatın incelenmesi ve insanlar arasındaki ilişkilerin şekillenmesi, teknoloji ile mümkün olmuştur. Az gelişmiş ülkeler yeni sistemler ve teknolojiyi kurmak yerine, zaman kaybını önleyip mevcut teknolojiyi almaktadır. Böylece ülkeler arasında yakınlaşmalar doğmakta ve siyasal

⁶⁵ Hayat Ansiklopedisi, cilt 4, s.2172; KIŞLALI, age, s.249.

⁶⁶ ŞAYLAN, age, s.107-111.

⁶⁷ İŞÇİ, Siyasal Değişme, s.62.

paktlara katılım da artmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus gelişmiş ülkelerin sorumluluklarının farkına varmasıdır. Çünkü az gelişmiş ülkelerin hizmetine sunulan teknoloji kötü amaçlarla kullanılırsa, az gelişmiş ülke sanayileşmiş ülkenin sömürgesi haline gelebilmektedir.⁶⁸

Bilimsel buluşlarla gelişen teknoloji, aile hayatından devlet yönetimine kadar bütün sosyal yapıları değiştirdi. Örneğin tarıma makinenin girmesiyle beraber ortaya çıkan gizli işsizler, kentlere göç etti ve kentleşmeyi hızlandırdı. Bununla birlikte geniş aileden çekirdek aileye geçildi, kadın çalışma hayatına girdi, kişilerin dikey hareketliliği sağlandı, gelenek ve görenekler değişti, eğitim ve siyaset kurumları etkinlik kazandı. Ayrıca tarımsal üretimin geliştiği alanlarda, aile yapısı değişti ve haberleşme ve ulaşım teknolojisinin ilerlemesi bürokratik devlet idaresini kolaylaştırdı.⁶⁹

Sanayileşmeye paralel olarak yeni buluşların sayısı arttı. Çünkü teknoloji sayesinde, en yüksek verimin nasıl elde edileceği öğrenilmişti. Buradaki amaç, en az ücret ödeyerek en yüksek verimi almaktır. Sanayileşmenin ilk olarak başlayıp diğer ülkelere yayıldığı yer alan İngiltere’de, fen ve mühendislik alanındaki çalışmaların sayısı artmıştı. Coğrafi keşiflerle zenginleşen kesim, yenilikleri destekliyor ve maddi yardımda bulunuyordu. Bu amaçla, 1660 yılında Newton’un başkanlığını yaptığı “Royal Academy” kuruldu. Halkın icatlara, buluşlara, yeniliklere, makinelere v.b. karşı ilgisi her geçen gün arttı. Okuyucularını her yapılan icattan haberdar edeceğini yazan “Gentlemen’s Magazine” dergisi, icatların ve buluşların sayısındaki fazlalık nedeniyle yeniliklerin hızına yetişemedi.⁷⁰

Buluş ve icatların, maddi ve manevi olarak desteklenmesiyle yeni insanlar ortaya çıktı. Herkes evinin veya işyerinin küçük bir yerinde icatlarla meşgul oluyor ve o zamana kadar yeryüzünde bulunmayan şeyleri, ya icat ediyor ya da yapılmış olanları daha da geliştirmeye çalışıyordu. Örneğin bir demir imalatçısının oğlu olan John Wilkinson, demirin tavlansında kullanılan demirden körükleri yaptı. Babası

⁶⁸ İŞÇİ, Siyasal Değişme, s.88-89.

⁶⁹ NİRÜN ve Diğerleri, age, s.143.

⁷⁰ HEILBRONER, age, s.75-76.

mimarlık, gemi inşaatı ve denizciliğe ait aletlerin yapımıyla uğraşan James Watt, buhar makinesini icat etti. Bir rahip olan Cartright, mekanik dokuma tezgahını icat etti.⁷¹

Herhangi bir keşif veya icadın insan hayatında kullanılması, tarihsel zorunluluğun sonucu veya tarihsel zorunluluk nedeniyle yapılır. Kömürün büyük miktarda çıkarılmasından sonra nakliyat problemi ortaya çıktı. Bu problemin çözümü için, demiryolunda kullanılan ray icat edildi. Çok ucuza sağlanan el emeğinin rekâbeti yüzünden makineleşme, binlerce yıl engellenmiş veya yasaklanmıştır. James Watt'ın icat ettiği buhar makinesi 100 yıl önce Denis Papin tarafından icat edilmişti, fakat o çağda buhar makinesinin sanayide kullanılması henüz tarihsel bir zorunluluk olmadığı için ihtiyaç duyulan zamana kadar kullanılmamıştır.⁷²

Dokuma endüstrisindeki makineler önceleri su gücü ile çalıştırılırken, 1760'da James Watt'ın icat ettiği buharlı motorla çalıştırılınca su gücü gölgede kaldı. Arkwright'ın pamuk eğirtme makinesinde ve Cartright'ın mekanik dokuma tezgâhında, Watt'ın icat ettiği buhar makinesinin kullanılması ile buhar gücü her alanda kullanıldı ve "pamukla buhar evlendi" sözü sıkça kullanılır oldu. James Watt'ın icat ettiği buhar makinesi, kendinden önce icat edilen makineleri insan gücüne gerek kalmadan çalıştırdı ve sanayi ihtilâlinin kapılarını ardına kadar açtı. Yeni teknoloji ile, demir ve çelik endüstrisinin yanı sıra buharlı motorlar, dokuma makineleri, buharlı gemiler ve demir yolları yapıldı. Kömür ve buhar çağı adı verilen bu devirde demiryolu, karayoluna göre belli bir hız ve etkinlik kazandı. Okyanus üzerinde deniz seferlerinin yapılabilmesi için, çelikten yapılan ve buhar gücü ile çalışan gemiler inşa edildi. 19.yy'ın ortalarında buhar ve kömür ile başlayan bileşime demir de katılınca, makineleşme çağı başlamış oldu.⁷³

19.yy'da gelişimini devam ettiren sanayileşme, maden sektörünü de etkiledi. Ham demir elde etmek için kok fırını icat edildi, ham demiri çelik ve dövme demir

⁷¹ HEILBRONER, age, s.77-79; Orhan TÜRKDOĞAN, **Sanayileşme ve Sorunları (Batı ve Türk Toplumunda Yapısal Değişmeler)**, İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü Ders Notları No:37, Erzurum 1977, s.13.

⁷² HANÇERLİOĞLU, Ekonomi Sözlüğü, s.266-267.

⁷³ TÜRKDOĞAN, age, s.13; ÇADIRCI ve Diğerleri, age, s.194.

haline getiren püdlaj yöntemi bulundu ve demiri işleyen çeşitli alet ve makineler yapıldı. Ağaç direklerin yerini demir direklerin alması, ketenden yapılan halatların yerini çelik halatların alması, o güne kadar topraktan yapılan mutfak eşyalarının yerini demir eşyalara bırakması bunlardan bazılarıdır. Demirin her alanda kullanılmasıyla demirin yan ürünü olan çeliğin yapımı gecikmedi. İnsanlık tarihinde bu kadar büyük bir yeri olan çeliğin, demirden ayrılan bazı üstünlükleri vardır. Öncelikle, demirden daha sert ve dayanıklıdır. Bunun yanında demirden daha kolay bir şekilde, istenilen şekle girebilir. Lokomotifin icadıyla bir ahtapot gibi her yeri saran demiryolları sayesinde ticaret gelişti, hammaddelerin ve imal edilen ürünlerin bir yerden başka bir yere taşınması daha da kolaylaştı.⁷⁴

Bunlara ilave olarak, ulaştırma alanında mesafeler kısaldı ve icatlar birbirini kovaladı. 1807’de Robert Fulton tarafından icat edilen ilk buharlı geminin ardından, 1820’de çelikten yapılan gemilerle ilk okyanus seferleri yapıldı. 1820’de George Stephenson’un lokomotifi bulmasıyla 1830’larda ilk trenler işlemeye başladı⁷⁵ ve demiryollarının yapımı arttı. ABD 1880-1890 arasında 115000 km demiryolu yaparken, İngiltere mevcut demiryollarını 1860-1913 arasında iki, Fransa dört, Almanya altı katına çıkardı. Ayrıca demiryolları, üretilen malların ihraç edilmesine ve gerekli hammaddelerin taşınmasına da büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.⁷⁶

19.yy’da bulunan kömür, madencilik alanında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Kömür ve demir yataklarının bulunduğu bölgelerde madenlerin çıkarılması ile; sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel v.b. alanlarda çeşitli değişiklikler meydana geldi. İnsanlar İngiltere, İskoçya gibi zengin demir yataklarının bulunduğu kuzey Avrupa bölgelerine göç etti. Nüfusu artan bu yerleşim yerleri şehirlere dönüştü. Kentleşmeyle birlikte, ulaşım da önem kazanmaya başladı. Maden bölgeleriyle ulaşım yollarının kesiştiği, belli başlı kavşaklarda çalışan insanların sayısı arttı. Bu bölgelere demiryollarının yapılmasıyla hem ticaret arttı, hem de sanayileşme içinde yer alan madencilik sektörü canlandı ve diğer bölgelerde de maden arama çalışmaları

⁷⁴ Hayat Ansiklopedisi, cilt 2, s.891; HEILBRONER, age, s.111; TÜRKDOĞAN, age, s.14-15.

⁷⁵ TÜRKDOĞAN, age, s.14-15.

⁷⁶ TÜRKDOĞAN, age, s.14-15; ÇADIRCI ve Diğerleri, age, s.195.

artış gösterdi. İnsanlar kömür, demir, altın, gümüş v.b. madenlerin bulunmasıyla gelişen bölgelere göç etmeye başlamıştır.

E. SANAYİLEŞMENİN KÜLTÜR VE TOPLUM ÜZERİNE ETKİLERİ

İnsanoğlunu diğer canlılara üstün kılan en önemli özellik kültürdür. Örneğin karıncaların yaşam biçimleri, binlerce hatta milyonlarca yıldan beri aynıdır. Zaman içerisinde bir değişime uğramadan ve yeni hiçbir şey öğrenilmeden günümüze kadar gelmiştir. Kültür; hâl, fiil ve örneklerin öğrenilmesi yanında, öğretilmesi ile varlığını korur.⁷⁷

Kültürün birçok tanımı vardır. Marx'a göre, doğaya karşı insanoğlunun yarattığı şeydir, Linton'a göre bir toplumun bütün yaşam şeklidir, Marquet'e göre bir grubun yaşam biçimidir, Sumner ve Keller'e göre ise insanların içinde bulunduğu hayat şartlarına uymanın toplamı ve onların kültürüdür. Antropolog Edward Tylor'a göre ise kültür; insanların toplumun bir üyesi vasfıyla bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk ve geleneklerden kazandığı bütün yetenek ve alışkanlıklardır. İnsanın yemek yeme, giyim-kuşam, evlenme, kitap okuma v.b. içine alan herşey kültürü oluşturmaktadır.⁷⁸

Kültür eğitim ve öğretim ile kazanılır, sosyal miras olarak nakledilip devredilir. Örneğin ikiz çocuklardan biri orman içinde bir kabile tarafından, diğeri de her türlü teknolojinin bulunduğu bir ortamda büyütüldüğü zaman; her iki çocukta dil, inanç, gelenek v.b. bakımından farklılıklar görülür. Buradan hareketle kültürün kazanılması insanın biyolojik yapısına bağlı değildir, fakat sosyal bir süreçtir. Genel anlamda kültürün tanımı şu şekilde yapılabilir: İnsanın, kendinden önce yaşamış olan nesillerden aldığı sosyal değerlere kendi zamanındaki yenilikleri de ekleyerek, kendinden sonraki nesillere devrettiği bütüne kültür adı verilir.

⁷⁷ Sulhi DÖNMEZER, **Sosyoloji**, Beta Yayınları No:258, İstanbul 1990, s.115.

⁷⁸ TEZCAN, age, s.165, Önal SAYIN, **Sosyolojiye Giriş**, Ege Üniversitesi Yayınları, Neşa Ofset, İzmir 1994, s.206-207.

Konuyla ilgili olarak gelişen teknoloji ve tekniğin sayesinde insanların hizmetine sunulan otomobili inceleyerek, sanayileşmenin toplum ve kültür üzerindeki etkilerini görmeye çalışalım. 19.yy'ın son çeyreğinde motorlu kara taşıtlarının icadı ile, yollar yapıldı veya eskileri geliştirildi, sanayi için gerekli olan hammadde v.b faktörler, kırsal kesimden hızlı ve ucuz bir şekilde şehirlere taşındı. Böylece otomobil, şehirdeki yaşantıyı belirleyen ana faktör haline geldi. Otomobilin yaygınlaşmasıyla acil sağlık kuruluşları kuruldu, hukuki alanda yeni suç şekillerinin ortaya çıkması nedeniyle (otomobil hırsızlığı v.b) adalet mekanizması günün koşullarına uygun hale getirildi ve otomobil sigortacılığı (kasko) yaygınlaştı.⁷⁹

Otomobil; toplumların örf, âdet, gelenek, eğlence şekilleri ve aile yapısında da değişiklikler meydana getirdi. İnsanlar mesafelerin kısalması sonucunda gezi v.b. faaliyetlere daha çok katılır hale geldi. Ayrıca otomobil v.b. araçların neden olduğu kazalarda çok sayıdaki kişi, ya öldü ya da yaralandı.⁸⁰

İnsan hayatına giren maddi kültür unsurları (otomobil örneğinde olduğu gibi) dünya üzerindeki toplumları etkilemiştir. Çamaşır makinesinin icadı ile boş zamanı artan kadın, bunu çeşitli şekillerde değerlendirdi. Çalışma hayatının içinde yer alan kadın açısından, zaman çok önemlidir ve kendine yararlı olacak bütün teknolojik gelişmeleri takip etmeye çalışmaktadır. Böylece ev işlerine ayıracağı zamanı eşi ve çocuklarıyla geçirmekte, yakınlarıyla haberleşmek için ayıracağı zamanı (mektup v.b.) telefon v.b. iletişim araçlarını kullanarak kısaltmaktadır. Buradan hareketle sanayileşme ile ortaya çıkan yenilikler; örf ve âdetler, gelenekler, aile, hukuk, ekonomi, sağlık v.b. alanları da etkileyerek kendinden sonraki gelişmelerin sebebi olmuştur.

⁷⁹ DÖNMEZER, age, s.127.

⁸⁰ DÖNMEZER, age, s.126.

İKİNCİ BÖLÜM

AİLE

A. AİLE VE EVLİLİK NEDİR?

1. Evlilik ve Evlilik Çeşitleri

Toplumsal hayatta aileyi meşru bir zemine koyan şey, evlilik kurumudur. Kadın ve erkeğin toplum önünde oluşturdukları ve belli bir sözleşmeye dayalı hukuki anlaşmaya evlenme akdi (sözleşme/anlaşma) denir. Bir toplumda veya topluluk içinde kimlerin kimlerle, nasıl ve ne zaman evleneceğini evlilik kurumu gösterir.⁸¹

Evlenme, belirli sosyal normlara ve davranış şekillerine bağlı olarak gerçekleşir ve amacı bir aile oluşturmaktır. Her kültür ya da toplum, kimin kiminle ve nasıl evleneceğini, nerede ve kiminle oturacağını, çocukları kimin ne şekilde yetiştireceğini, kadın ve erkeğin karşılıklı hak, ödev ve yetkileri gibi durumlarını ayrı ayrı belirlemiştir. Belli kurallar çerçevesinde meydana gelmeyen birleşmeler, toplum ve yasalar önünde meşru olarak kabul edilmez. Kadının evlilik yaşının yükselmesiyle (26 veya daha yüksek) birlikte, evlenme akdinin yapıldığı aile şekli de ön plana çıkmıştır.⁸²

Aile ve evlilik birbirinden farklıdır. Ünlü aile kuramcısı Bronislaw Malinowski'ye göre aile bir grup veya örgüt, evlilik ise çocuk yapmak ve yetiştirmek için yapılan bir anlaşmadır.⁸³ Evlilik bağının oluşturulması ile; ortak bir hayatı paylaşma, alışkanlıkların benimsenmesi veya yeni alışkanlıkların kazanılması, yeni rollerin benimsenmesi v.b. durumlar ortaya çıkar. Örneğin işyerinde çalışan (işçi) statüsüne sahip olan erkek; evde eşine karşı koca, çocuğuna karşı da baba rolünü üstlenmiştir.

⁸¹ SAYIN, age, s.185.

⁸² ERKAL, age, s.95.

⁸³ Enver ÖZKALP, Faruk KOCACIK, **Davranış Bilimlerine Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No.173, Eskişehir 1993, s.70.

Ailenin temeli araştırıldığı zaman birçok evlilik çeşidi görülür ve toplumdan topluma da değişiklik gösterir. Evlilik kurumunu; eşlerin oturdukları yere, eş sayısına ve eşin seçildiği gruba göre sınıflandırmak mümkündür.

Eşlerin oturdukları yere göre değişik adlar alan evlilikler her toplumda görülmüştür. Evlenen çiftlerin erkeğin anne ve babasının evinde ve onlarla birlikte oturmasına patrilokal denir. Örneğin ataerkil ailede evlenen kadın kocasının evine gider, boşandığı takdirde kendi ana-babasının evine geri dönerdi. Evlenen çiftlerin kadının anne ve babasının evinde ve onlarla birlikte oturmasına matrilokal denir. Günümüzde “iç güveyi” adı da verilen bu durumda erkek, hanımının ailesinin örf ve âdetlerine uymak zorundadır. Evlenen çiftlerin hem kadının hem de erkeğin ailesinden uzak bir yerde, ayrı ev açarak oturmalarına da neolokal adı verilir. Sanayileşme sonrasında sayıları hızla artan çekirdek ailede evlenen çiftler, kendi zevklerine ve bütçelerine göre içini döşedikleri ailelerinden uzaktaki evlerde oturmaları, buna örnek olarak verilebilir.⁸⁴

Eş sayısına göre belirlenen evlilik çeşitleri, en ilkel toplumdan en çağdaş topluma kadar görülmüş ve değişik adlar almıştır. Kadın veya erkeğin birden fazla erkek veya kadınla evlenmesine poligami denir. Türk medeni kanuna göre kabul edilmeyen poligam evlilikler, kadın ve erkeğin yaptığı evliliğine göre ikiye ayrılır.

Çok ender olarak görülen ve bir kadının birden fazla erkekle evlenme biçimi olan poliandri, özellikle doğumların azaltıp kız çocuklarının kısmen öldürüldüğü toplumlarda görülür. Bu durumda evlenecek kız sayısı erkek sayısından azdır ve bir kadın, birden fazla erkekle evlenmektedir.⁸⁵ Kadın belli aralıklarla kocalarını ziyaret eder ve her biriyle bir süre birlikte yaşar. Kadının kocalarının kardeş olması halinde aynı evde, kocaların kardeş olmamaları durumunda ayrı evlerde otururlar. Tibet dolaylarındaki yoksullar arasında ve güney Hindistan’daki Tudalar’da kız sayısının az olması nedeniyle bu tür evlilikler görülmektedir.⁸⁶ Bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi olan polijini; genellikle kadının ekonomik değerinin ve toplumsal

⁸⁴ Barlas TOLAN, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Kalite Matbaası, Ankara 1978, s.213.

⁸⁵ ÖZKALP, KOCACIK, age, s.71; SAYIN, age, s.186.

⁸⁶ TEZCAN, age, s.125; DÖNMEZER, age, s.221.

statüsünün düşük olduğu, savaşların erkek sayısını azalttığı toplumlarda görülür. Bazı tarım toplumlarında, kadının ekonomik güç olarak sömürülmesi de polijiniye sebep olmaktadır.⁸⁷

Bir kadının bir erkekle evlenmesine monoandri, bir erkeğin yalnızca bir kadınla evlenmesine de monogami denir. Çağdaş yaşam koşulları sonunda oluşan; iş bölümü, uzmanlaşma, uzun süreli öğretim hayatı v.b. sebepler monogami evlilikleri arttırmıştır. Monogaminin günümüzdeki en yaygın evlenme türü olması, bunun sadece çağdaş toplumlara özgü olduğu anlamına gelmez. Çünkü monogami hem avcılık ve toplayıcılık toplumlarında, hem de ilkel toplumlarda oldukça yaygındı. Ancak bu kadar yaygın bir yapıya sahip olması sanayileşme sonrasında mümkün olmuştur.⁸⁸

Eşin seçildiği gruba göre evlilikler endogami ve egzogami olmak üzere ikiye ayrılır. Evlenecek kişilerin içinde buldukları topluluktan eşlerini seçmelerine endogami denir ve Hindistan'daki kast sistemi gibi çok kesin ve katı bir tabakalaşmanın olduğu toplumlarda görülür.⁸⁹ Bu tür evlenmelerde “gen” değişimi yoktur ve yakın akrabalar arası evlenmelerden doğan çocuklarda beden ve ruh hastalıkları ortaya çıkmaktadır. Sutter'e göre yakın akrabalar arasındaki evlenmeler sonucunda; doğurganlık oranı azalır, kısırlık oranı artar, erkek çocuk doğumu ve süt çocuğu ölüm oranıyla kalıtım kusurları artar. Bir başka sosyolog Schreider'e göre hısımlar arasındaki evlenmeler; insan boyunu kısaltır, göğüs kafesini daraltır ve zihni yeteneklerde azalmaya neden olmaktadır.⁹⁰ İnsanlık tarihinde sayıları oldukça fazla olan egzogami evlilikte, sadece ana veya baba soyundan olan akrabalarla evlenme yasağı vardır. Bu yasak önceleri çok geniş bir akraba grubunu kapsarken, günümüzde yalnızca çok yakın akrabalarla sınırlı kalmıştır. En ilkel aile şekli olarak kabul edilen klan ailesinde bile egzogami vardır. Çünkü klan üyelerinin hepsi, aynı soydan

⁸⁷ TEZCAN, age, s.124.

⁸⁸ Birsen GÖKÇE, “Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Aile Yazıları 4, Evlilik Kurumu ve İlişkileri**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.388; TOLAN, age, s.214.

⁸⁹ SAYIN, age, s.186, ÖZKALP, KOCACIK, age, s.71.

⁹⁰ DÖNMEZER, age, s.218-219.

geldikleri ve aynı kutsal kanı taşıdıkları için birbirleri ile kardeş sayılırlar ve bundan dolayı da klan dışından evlenme doğmuştur.⁹¹

2. Aile ve Aile Çeşitleri

Aile, toplumsal kurumlar içindeki en önemli kurumdur ve görevi, insan türünü üretmek ve devam ettirmektir. Bundan dolayı da diğer kurumların kaynağı olmuş ve insanoğlunun uzun süre bakıma ihtiyaç duyması ile de kurumlaşmıştır.

Aile ile ilgili olarak çok değişik tanımlar yapılmıştır. Wrench'e göre; anne, baba ve çocuklardan meydana gelen bir grup olan aile Nimkoff'a göre; anne, baba ve çocuklardan oluşan az veya çok devamlılık gösteren bir birliktir. Sumner'a göre de, iki neslin bir arada bulunduğu, kan bağı ile karakterize edilen bir örgüttür. Genel olarak aile, bireyleri arasında gerçek veya itibari akrabalık bağı olan veya bütün sosyal ilişkilerin odağında kan bağı olan en küçük gruptur ve bir toplumun bütün özelliklerini içinde barındırır.⁹²

Belirli bir aileyi ele alıp incelemeye kalkarsak; aile yapısında, işlevlerinde v.b. sürekli bir değişiklik göze çarpacaktır. Gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş toplumların aile yapıları birbirinden farklıdır. Aileyi bazı özelliklerine ve işlevlerine göre şu şekilde tanımlayabiliriz: Biyolojik ilişkiler sonunda insan neslinin devamını sağlayan, karşılıklı ilişkilerin belli kurallara bağlandığı, üyeleri arasında duygusallığın olduğu, ekonomideki üretim ve tüketim faaliyetlerine katılan, toplumsallaşmanın ilk başladığı, biyolojik, ekonomik, psikolojik ve toplumsal yönleri olan toplumsal birime aile denir. Ayrıca aile; zarar görmeyeceğimiz, korunduğumuz, barındığımız, beslendiğimiz, paylaşarak çoğaldığımız özel bir mekandır.⁹³

⁹¹ ÖZKALP, KOCACIK, age, s.71; Hilmi Ziya ÜLKEN, **Sosyoloji**, Remzi Kitabevi, Kenan Matbaası, İstanbul 1943, s.6.

⁹² ÖZKALP, KOCACIK, age, s.66; İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.34.

⁹³ SAYIN, age, s.184-185.

Aile topluluğu, sadece insana özgü bir kurum değildir. Ailenin temelini oluşturan biyolojik ve doğal unsurlar, hayvanlar için de söz konusudur. Her kültür veya toplum; kimin kiminle ve nasıl evleneceğini, nerede ve kimlerle oturacağını, çocukları kimin ve nasıl yetiştireceğini, aile reisinin kim olacağı v.b. örf ve âdetleri normlaştırıp kurumlaştırmıştır. Bundan dolayı da insan topluluklarında aile, sadece biyolojik bir ünite değildir.⁹⁴

Her toplumun sürekliliği için aile vazgeçilmez unsurdur. Ziya Gökalp'e göre aile, bir cemiyetin en küçük birimidir. Güçlü millet ve güçlü devletin temeli güçlü bir ailedir. Türk toplumunun temeli ailedir ve nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik olarak tatmin gibi işlevlere sahiptir. Aile içinde karşılıklı sevgi, saygı, bağlılık, dayanışma ve işbölümü vardır. Ayrıca aile; ferdin mutluluğunu, üzüntülerini v.b. paylaştığı ilk kurumdur. Çocuklara şahsiyet kazandırmak, manevi duygu ve düşüncelerle onları donatmak da ailenin görevleri arasındadır.⁹⁵

Bireyin sosyal ilişkilere girdiği ilk topluluk ailedir. Bir grubun aile adını alabilmesi için; biyolojik birleşme, akrabalık bağları, sosyal ve hukuki kuralların geçerli olması gerekir. Aileyi bir ağaca benzetecek olursak; kökleri örf, âdet ve gelenekler, gövdesi akrabalık, dalları ise diğer kurumlardır. Bu bakımdan aileyi, biyolojik ve sosyal bağların fertleri birbirine sıkıca bağladığı bir grup, insanın şekillendiği ve toplumsallaştığı bir kurum olarak ifade edebiliriz. Toplumların sahip olduğu aile yapıları ne kadar farklılık gösterirse de (Türk ailesi, Amerikan ailesi, İngiliz ailesi v.b. birbirinden farklı yapılara sahiptir), ailesiz bir toplum düşünülemez.⁹⁶

Aile, çağlar boyunca çeşitli değişikliklere uğramış bir kurumdur. Nasıl ki, toplum düzeni tarih içinde köklü değişmelere uğramışsa, aile kurumu da köklü

⁹⁴ TOLAN, age, s.212.

⁹⁵ ERKAL, age, s.92-94; NİRÜN ve Diğerleri, age, s.88.

⁹⁶ BİLGİSEVEN, age, s.239; İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.34, Mehmet ERÖZ, **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982, s.64.

değişiklikler geçirmiştir. Normal bir aile; evliliğe hazırlık, evliliğin başlaması, çocuk yetiştirme ve olgunluk dönemi olmak üzere dört aşamalı bir seyir izlemektedir.

Evliliğe hazırlık adı verilen birinci aşamada; evlenmeye karar veren kişiler gerek kişilik yapıları, gerekse de sosyal ve ekonomik bakımdan kendilerini yeni bir ortama hazırlarlar. Bunun yanında çiftler, birbirini tanımaya ve aralarında bir sevgi bağı meydana getirmeye de çalışırlar. Evliliğin başlaması olan en zor devrede, artık evlilik bağı kurulmuştur. Bundan sonra yeni duruma alışılma, ortak bir hayatı paylaşma, alışkanlıkların benimsenmesi, yeni alışkanlıkların kazanılması, yeni rollerin benimsenmesi v.b. meydana gelir. Ailede anne ve babanın ortak bir bağına oluşturan çocuğun dünyaya gelmesiyle; kadın “anne”, erkek de ”baba” rolü ile birtakım sorumluluklar alır ve aile içinde meydana gelen kıskançlıklarda bağlayıcı rolü çocuk üstlenir. Artık, anne ve babanın hayatları çocukların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde düzenlenmiştir. Çiftler arasındaki biyolojik görevler tamamlanıp başka sorumlulukların başlaması, evliliğin son aşaması olan olgunluk devresinde ortaya çıkar. Bu devrede maddi sıkıntılar belli ölçüde kaybolmuş ve çiftler arasındaki ilişki, birbirlerinin dertlerini paylaşan bir dost havasına dönüşmüştür.⁹⁷

Toplumun temel birimi olan aile, her dönemde bu özelliğini korumuş ve toplumların yapısı değişmesine rağmen sosyal rolleri değişmemiştir. Aile kurumundaki örf, âdet, gelenek ve görenekler toplumun temelini oluşturur. İnsanların duygularını, düşüncelerini, inançlarını v.b. kazandıkları bir yer, ailedir. Ayrıca aile bireyleri arasındaki dayanışmayı; çocukların yetiştirilmesi, neslin devamının sağlanması v.b. arttırmıştır.⁹⁸ Sanayileşme ve ardından gelen kentleşme olgusuyla birlikte büyük şehirlerde yaşamak, aile fertleri arasındaki dayanışmayı arttıran diğer bir sebep olmuştur.

Ailenin birçok fonksiyonu, fertlere benlik duygusu kazandırarak dayanışmayı, iş bölümü ve hareketlilik sayesinde de şehir hayatını başlatmıştır. Şehir hayatından sanayileşme, sanayileşmeden de burjuva doğmuştur. Aile yapısı geliştikçe, buna paralel olarak şehir hayatı da gelişmeye başlamıştır.

⁹⁷ ÖZKALP, KOCACIK, age, s.66-67.

⁹⁸ NİRÜN ve Diğerleri, age, s.86.

Aile; hem cinsi olmayan birisiyle hayatını birleştirip, kendi sorumluluğunun yanına ikinci bir kişinin sorumluluğunu da alıp, sorumluluğun iki katına çıkmasıdır. Çocukların yetişme süresi oldukça uzun bir dönemi kapsadığı için, çocuğun sorumluluğu her iki bireye, yani hem anne hem de babaya aittir. Çocuğun yetiştirilmesine yardımcı olan akrabalar, hem akrabalık ilişkilerini hem de aile içindeki dayanışmayı sağlar. Toplumların yapısını incelemek için en önemli teknik, akrabalık ilişkilerine bakmaktır. Çünkü bireylerin ekonomik ve sosyal işlevleri, hakları ve yükümlölükleri akrabalık kurumu tarafından belirlenmektedir.

Ailenin kendisinden daha geniş sosyal örgütlenme kurumuna hısımlık, hısımlığın zamanla genişleyerek oluşturduğu kuruma da akrabalık adı verilir. Hısımlık da sadece sosyal bir bağ varken, akrabalıkta hem sosyal hem de kan bağı vardır. Bu sebepten dolayı hısımlık dar, akrabalık daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Hısımlık kurumu üzerinde ilk araştırmaları yapan ve hısımlık kurumunu sosyolojide ayrı bir dil haline getiren kişi, Morgan'dır. Günümüzde bu konudaki araştırmaları; Krober, Murdock ve Levi-Strauss yapmaktadır.⁹⁹

Akrabalık; kan akrabalığı, evlenme yoluyla akrabalık ve kanun yoluyla akrabalık olmak üzere üçe ayrılır: Biyolojik yönden birbiriyle ilişkili olan kişilerin akrabalığı, kan akrabalığına dayalıdır. Daha açık bir ifadeyle, bu akrabalık insanlara kan yoluyla geçmektedir. Hala, teyze, amca, dayı, büyükanne, büyükbaba, torun, v.b. örnek olarak verilebilir. Evlenme âkdidinin gerçekleşmesinin ardından insanlar arasında meydana gelen akrabalık, evlenme yoluyla akrabalıktır. Gelin, damat, görümce, elti, baldız, bacanak, dünür, yenge, kayınvalide v.b. bunlardan birkaçıdır. Kanun yoluyla akrabalık, sadece kanuni yoldan elde edilir. Evlât olarak alınan bir çocuk, kendisini evlât alan kadın ve erkeğe anne-baba, kadın ve erkekte çocuğa evlat gözüyle bakar. Her ailenin mutlaka akraba ve hısımları vardır. Anne ve baba birinci, kardeşler ise ikinci derece akrabalarıdır. Günümüz toplumlarında hısımlık kelimesinin yerine, daha çok akrabalık kelimesi kullanılmaktadır. Çünkü akrabalık, aile kurumuna daha büyük yakınlığı ifade etmektedir.¹⁰⁰

⁹⁹ İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.35, DÖNMEZER, age, s.211.

¹⁰⁰ DÖNMEZER, age, s.211; İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.35.

Akrabalık konusunda geniş bir ayırım yapılması, Türkler ve Müslümanlar arasında yaygındır. Örneğin, batı dillerinde amca, dayı, enişte yerine tek bir kelime (İng. uncle) kullanılır.¹⁰¹ Kardeş çocuklarına da, kız veya erkek olmalarına göre ayrı ayrı isim verirler. Kız yeğen (İng. niece), erkek yeğen (İng. nephew) gibi.

Günümüze kadar hem aile yapısı, hem de akrabalık anlayışı değişmiştir. Örneğin ana ailesinde akrabalık sadece anneden, baba ailesinde sadece babadan gelmektedir. Totem ailesinde, totem akrabalığı vardır ve aynı toteme inanan insanlar hem kardeş hem de akraba sayılır. Çağdaş toplumlarda akrabalık hem anadan hem de babadan gelmektedir, fakat babadan gelen akrabalık biraz daha önemlidir. Çünkü çocuklar, baba ailesinin adını (soyadını) taşırlar. Günümüz toplumlarında çocuk hem anadan hem de babadan gelen akrabalık ile, her iki tarafa da akrabadır. Değişen ve sanayileşen dünyada akrabalık bağları ortadan kalkmakla birlikte, aile çeşitleri ile akrabalık bağı arasında olumlu bir ilişki vardır. Çocuğun toplumda meşru bir statü kazandığı ve sosyalleştiği kurumlardan birisi, belki de en önemli olanı akrabalıktır.¹⁰²

Akrabalık, insanın tavır ve hareketlerinin şekillenmesinde ve sosyal grupların oluşmasında önemli bir kurumdur. Basit ve cemaat yapısına sahip toplumlarda hısımlık önemli bir rol oynar ve toplumun örf ve adetleri hısımlığa bağlıdır. Çağdaş toplumlarda hısımlığın aile üzerindeki etkisi azalırken karmaşık toplumlarda artmakta, tabakalaşma ve sınıfların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sanayi toplumlarında önemini yavaş yavaş kaybeden akrabalık, yerini eğitimle kazanılan statü ve prestije terketmektedir.¹⁰³

Otorite ve akrabalığa göre aileyi; anaerkil ve ana soyu, ataerkil ve baba soyu, eşitlikçi olmak üzere üçe ayırabiliriz. Mirasın dağılımına göre de; ataerkil, kök aile ve kararsız aile şeklinde sınıflandırabiliriz. Mirasın babadan sadece erkek çocuklara geçtiği ataerkil ailede, kız çocukların herhangi bir değeri yoktur. Bundan dolayı da egemenlik ve otorite sadece erkekte toplanmıştır. Kök ailede miras, babadan en

¹⁰¹ George C. HOMANS, **İnsan Grubu** (Çev: Oğuz ONARAN, Baskın ORAN, Ünsal OSKAY), TODAİ Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1971, s.159.

¹⁰² DÖNMEZER, age, s.212.

¹⁰³ DÖNMEZER, age, s.211; İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.35.

büyük erkek çocuğa geçer. Babanın ölümü veya aileyi yönetemeyecek duruma gelmemesi gelmesi halinde aileyi, baba adına en büyük erkek çocuk yönetir. Bu sebepten dolayı bazı ailelerde, en büyük erkek çocuğa karşı ilgi ve güven her zaman fazla olmuştur. Leplay'e göre, toplumda düzen ve istikrarın sağlanması için en iyi aile biçimi kök ailedir. Çoğunlukla Çin'de görülen bu ailede mirasın parçalanması engellenmiş, toplumdaki istikrarsızlık ve kargaşa önlenmiştir.¹⁰⁴ Günümüz çekirdek ailesini hatırlatan kararsız ailede, kız ve erkek çocuklar mirastan eşit oranda pay alır. Hindistan'da yaygın olarak görülen bu ailede, otorite en yaşlı erkekte toplanmıştır ve mülkiyet de ortaktır.¹⁰⁵

Günümüze gelene kadar aile yapısı çeşitli değişikliklere uğramıştır. Gelişmişlik sırasına göre aileyi sıralayacak olursak; klan ve totem ailesi, zadruga (bölünmez baba) ailesi, ataerkil (pederi, pederşahi) aile, ana soyu (maderi, maderşahi) ailesi, soy (cermen) ailesi ve çekirdek aile şeklinde yer alır.

Klan, sayıları birkaç kişiyi geçmeyen ve geniş topraklara sahip olan göçebe topluluklardır. Durkheim ve diğer sosyologlara göre klan, en küçük topluluk ve en ilkel ailedir. Bir başka açıdan klan, aynı soydan geldiklerine inanan insanlardan meydana gelen ve bundan dolayı hepsinin akraba sayıldığı bir ailedir. Klan içindeki insanların ortak değer taşıyan bir ataya inanmalarına totem denir. Totem kelimesi, kuzey Amerika'daki Büyük Göller Bölgesinde oturan "ojibwa"lardan alınmıştır ve "o benim hısım ve akrabamdır" anlamına gelir.¹⁰⁶

Totemci klanın, ortak bir ismi ve kendine özgü bir arması vardır. Bunun yanında klan üyelerinin ortak ismi, bir takım işaretler ve semboller de olabilir. Örneğin totemi "şahin" olan bir klanın üyeleri, hem insan hem de şahindir. Klan üyelerinin totemlerini öldürmeleri yasaktır, haramdır ve onun öldürülmesi çeşitli felâketlere neden olur.. Ayrıca klan üyelerinin; aile dışından birisiyle evlenmek, dini

¹⁰⁴ Birsen GÖKÇE, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir Araştırma", **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.219.

¹⁰⁵ Enver ÖZKALP, **Sosyolojiye Giriş**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları No.87, Eskişehir 1993, s.101.

¹⁰⁶ Mehmet ERÖZ, Ali GÜLER, **Türk Ailesi**, AYKAKM Yayınları, Ankara 1998, s.1-2; Metin İŞÇİ, **Davranış Bilimleri**, Der Yayınları, İstanbul 1996, s.24; ERÖZ, age, s.69.

ayın ve törenlere katılmak, kan davasını devam ettirmek, totemini öldürmemek ve etini yememek gibi görevleri de vardır. Klandaki akrabalık kan bağından değil, aynı totemden gelme inancından dolayıdır. Bu sebepten dolayı akrabalar arasında zorunlu bir dayanışma vardır ve hiçbir fert diğer klan üyelerinden daha üstün değildir. Çünkü ferdin kimliği klan içinde eriyip gitmiştir. Örneğin B klanının üyesi D klanından bir kişiyi öldürürse, bu olay B klanının bütün üyeleri yapmış gibi muamele görür. D klanından bir kişi B klanından bir kişiyi öldürdüğü takdirde adalet gerçekleşmiş ve intikam da alınmış olur.¹⁰⁷

Klan üyelerinin hepsi, aynı soydan geldikleri ve aynı kutsal kanı damarlarında taşıdıkları için birbirlerine karşı kardeş sayılır. İşte bundan dolayı da, klan içindeki kadın ve erkekler birbirleri ile evlenemezler. A klanındaki bir kişi B klanındaki bir kişi ile dıştan evlenme (egzogami) yapabilir, fakat A klanındaki bir kişi A klanındaki bir başka kişi ile evlilik yapamaz.¹⁰⁸

Totem ailesinde miras sadece anne tarafından çocuklara geçtiği için ana soyu ailesini, klan ailesinin kadın adına erkek kardeşler tarafından yönetilmesinden dolayı da dayı soyu ailesini hatırlatmaktadır. Bu sebepten dolayı klan ailesine “soy” veya “sip” adı da verilir. Klanlarda evlenme hakkı yalnızca kızlara aittir. Erkekler, günün belli saatlerinde kız tarafına çalışmak zorundadır. Evlenme sonunda kız alan klan, aldığı kız kadar diğer klana borçlanır ve aynı sayıda kız verince durum eşitlenir. Ayrıca, babanın çocuklar üzerinde herhangi bir hakkı da yoktur.¹⁰⁹

Totemli klan ailesinde kanun, hukuk kuralları ve yasakların yerine, mana ve tabu sistemi vardır. Klanda yasak veya haram olan şeyler tabu, eşyalarda insan hayatına yön veren gizli sırların varlığını kabul etmek de mana demektir. Örneğin klan içindeki kadın ve erkeklerin birbirleri ile evlenmeleri tabu, klan üyelerinin aynı kanı taşımaları manadır. Diğer bir örnek klanın totemi olan hayvanı yemek,

¹⁰⁷ Hamdi AKVERDİ, **Toplum Bilim Dersleri**, GOÖOTE Yayınları Sayı:12, Alaeddin Kırıl Matbaası, Ankara 1944, s.78; BİLGİSEVEN, age, s.239-240.

¹⁰⁸ Nazım Nami DURU, **Sosyolojinin Unsurları**, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936, s.103; Hayat Ansiklopedisi, cilt 6, s.3057.

¹⁰⁹ İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.38.

öldürmek v.b. faaliyetler tabu, nazardan korunmak için nazar boncuğu takmak manadır.¹¹⁰

Klan ailesinin toprağa yerleşmesi ve köy topluluğu haline gelmesiyle, totem dininin yerini ecdât (atalar) dini aldı. Bunun yanında totem akrabalığının yerine, kan akrabalığı benimsendi. Böylece klana göre daralan zadruga ailesi ortaya çıkmıştır. Zadruga sadece baba soyundan gelen akrabalık üzerine kurulmuştur ve bir anlamda pederşahi aileyi hatırlatmaktadır. Çünkü yakın akrabalar ailenin en yaşlı erkeğinin egemenliği altında yaşar. Zadruga ailede fertlerin özel hayatları ve çıkarları yoktur, her türlü kazanç ve gelir ailenin ortak malıdır. Daha açık bir ifadeyle, mal varlığı zadruga topluluğuna aittir ve mallar aile başkanı tarafından idare edilir.¹¹¹

Diğer bir adı da bölünmez baba ailesi olan zadrugada, dıştan evlenme (egzogami) geçerlidir. Bu aile içinde doğanlar kendilerini kardeş sayarlar ve cemiyetin (toplumun) atası olarak bilinen efsanevi bir kahramanın adını taşırlar. Baba tarafından sekiz göbeğe, ana tarafından da dört göbeğe kadar evlenmek doğru olarak kabul edilmez. Fertlerin sayısını arttırmak için polijini evliliklere rastlansa da aile içinde kadına büyük bir saygı vardır. Ev işleri yapmak, yemek pişirmek, çocuklara bakmak gibi bir zorunluluğu olmayan kadının tek görevi, toplum hayatı için çalışmaktır. Anne ve babanın çocuklar üzerinde herhangi bir hakkı yoktur. Çünkü çocuklar; ailenin ortak malıdır, onlara alenin yaşlıları bakar ve bütün yaşlılar çocukların anne ve babası sayılır.¹¹² Günümüzde güney Slavlarda, Asya'da ve Afrika'nın bazı bölgelerinde görülmektedir.¹¹³

Avcılık ve toplayıcılık döneminin sona erip insanların toprağa yerleşmesiyle birlikte ataerkil aile ortaya çıktı. Yunanlıların “genos”, Romalıların “gens” adını verdikleri ataerkil aileye; pederşahi aile, patriyarkal aile, baba soyu ailesi gibi adlar da verilmektedir. İlk önce eski Romalılarda rastlanan bu aileye daha sonraları, Yunanistan, Hindistan, Çin ve Yahudilerde görülmüştür. Romalılar ve Çinlilerde

¹¹⁰ ERÖZ, age, s.70-71; İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.38.

¹¹¹ BİLGİSEVEN, age, s.240; ERÖZ, GÜLER, age, s.3.

¹¹² ÜLKEN, age, s.270-271; ÖZKALP, age, s.100.

¹¹³ T. B. BOTTOMORE, **Toplumbilim (Çev: Ünsal OSKAY)**, Beta Yayınları, İstanbul 1984, s.188.

daha sık görülen bu aile tipinde, mutlak söz sahibi ailenin en yaşlı erkeğidir ve aile reisi olan babanın özel bir ağırlığı vardır. Bundan dolayı da bu aile, geleneksel veya geniş aile olarak bilinmektedir.¹¹⁴

Ataerkil ailede bütün mülkiyet babanın eline geçmiş, hem aile hem de topluluk içinde en önemli unsur baba olmuştur. Erkeğin hanımı ve çocuklarından başka, diğer akrabalar, hizmetçi, uşak v.b. kişiler aynı çatı altında ve en yaşlı erkeğin otoritesi altında yaşamlarını devam ettirirler. Evlenen kız, baba evini terkedip kayınbabasının yani kocasının evinde yaşamaya başlarken, boşandığı zaman baba evine geri dönmektedir.¹¹⁵

Ataerkil ailede baba sonsuz ve mutlak bir otoriteye sahiptir ve bu otoriteyi de dinden almaktadır. Ataerkil ailenin esaslı ocaktır ve baba da atalarının kurmuş olduğu ocağı devam ettirmekle görevlidir. Her evin ailesini temsil eden bir ocağın bulunmasına man, bundan doğan dine de manizm adı verilir.¹¹⁶ Bu ailede erkeğin evlenmesindeki amaç, aileyi ve ocağı devam ettirecek bir erkek çocuğa sahip olmaktır. Erkek çocukların doğumundan sonra büyük törenler ve şenlikler yapılırken, kız çocuklar için hiçbir tören yapılmaz. Kadının erkek çocuk dünyaya getirememesi halinde, erkek başka bir kadınla evlenebiliyordu. Bundan dolayı da polijini evlilikler bu aile içinde görülmüştür.¹¹⁷

Pederi aileyi (baba ailesi), pederşahi (ataerkil) aile ile karıştırmamak gerekir. Pederşahi ailede; ailenin reisi babadır, kadınların hiçbir söz hakkı yoktur, baba isterse hanımını evden kovabilir, fakat bu fiilinden dolayı hiçbir cezaya maruz kalmaz. Oysa ki pederi ailede, baba söz sahibi olmakla birlikte annenin de fikri alınır. İkinci olarak pederşahi ailede akrabalık ve miras sadece babadan gelirken, pederi ailede akrabalık ve miras hem anneden hem de babadan gelmektedir. Bunların yanında pederşahi ailede babanın hanımı, çocukları, köleleri ve bütün malları üzerinde mutlak otoritesi

¹¹⁴ ÜLKEN, age, s.271; ERÖZ, GÜLER, age, s.3.

¹¹⁵ SAYIN, age, s.187.

¹¹⁶ ÜLKEN, age, s.271.

¹¹⁷ GÖKÇE, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir Araştırma", s.217.

vardır.¹¹⁸ Pederi ailede ise babanın eşi ve çocukları üzerinde, yalnızca her türlü hareketlerinden ve fiillerden sorumlu olduğu velayet hakkı vardır. Eski Türk ailesi, pederşahi değil pederidir. Hem anadan hem de babadan gelen akrabalık ve mirasın yanı sıra, babanın çocukları ve hanımı üzerinde sadece velayet hakkı vardı.¹¹⁹

18.yy sonuna kadar devam eden ataerkil aile, sanayileşmeyle birlikte ortadan kalkmıştır. Ülkemizde ve batı toplumlarında bu ailenin yerine, anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile almıştır. Günümüz kanunlarına göre, aileyi korumak devlete aittir ve ailedeki herkes eşit haklara sahiptir. Kentleşmeden sonra dışa kapalı olma ve sıkı bir disiplinle birbirlerine bağlılık özelliği taşıyan ataerkil aile, kırsal alanlarda varlığını devam ettirse de kentlerde parçalanmıştır. Aradan geçen zaman zarfında, kırsal alanda görülen bu aile şekli çekirdek aileye dönüşmüştür. Ülkemizin doğusundaki aşiret, göçer topluluklar ve köy ağalığının bulunduğu bölgelerde etkisini hissettiren ataerkil aile, kente göç eden ve tutucu düzenin hakim olduğu ailelerde görülmeye devam etmektedir. Ayrıca geleceğe dönük toplumsal atılımlara ve özgürlüğe karşı çıkan tutucu insanların çoğu, ataerkil aile düzeni içinde yetişen kişilerle dar kafalı gericilerdir.¹²⁰

Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen toplumlarda cinsiyete dayalı işbölümünün ortaya çıkmasıyla ana soyu ailesi doğdu. Bu ailede nüfusun artmasıyla birlikte; fertler arasındaki din birliği zayıflamış, iş bölümü artmış ve insanlar toprağa yerleşmişlerdir. Ataerkil ailenin tersine evlenen erkek, evini terkedip kayınvalidesinin yani hanımının evine yerleşiyordu. Boşandığı takdirde hanımının evini terkedip, kendi annesinin evine geri gidiyordu.¹²¹

Avcılık ve toplayıcılığın geçerli olduğu dönemde erkek, oturulan evden uzakta avcılık işini yaparken; çocukların bakımı ve onları koruma, bakım ve beslenme işini yerine getirme, oturulan evi koruma, yiyecekleri hazırlama, yaralılara bakma, hayvanları evcilleştirme, geleceği düşünme, çocukları büyütme, avlanmadan

¹¹⁸ Nihat NİRÜN, **Sistemantik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi:19, İstanbul 1981, s.38.

¹¹⁹ ERÖZ, GÜLER, age, s.8-10; ERKAL, age, s.98.

¹²⁰ İZVEREN, age, s.175-176.

¹²¹ NİRÜN ve Diğerleri, age, s.90; BİLGİSEVEN, age, s.241.

daha güvenli bir geçim kaynağı olan bitki toplayıcılığı v.b. faaliyetleri kadın yapmaktaydı. Erkeğin avdan geri dönmesi veya avladığı hayvanlarla dönme olasılığı düşük olduğundan dolayı, kadının getirdiği yiyecekler daha güvenliydi.¹²²

Kadının; kız ve erkek çocukları, çocukların kızları ve onların kızlarının kızlarından oluşan ana soyu ailesini, en yaşlı kadın ile onun temsilcisi olan erkek kardeş (dayı) yönetir. Ailedeki çocukların babası olan bu dayı, hem ailenin koruyucusu hem de vasisidir. Evin reisi kadının büyük erkek kardeşi olmasına rağmen, otorite yalnızca kadında toplanmıştır. Kadın ve erkeğin aynı haklara sahip olmasına karşın, kadının toplum içindeki statüsü daha yüksektir. Ailede babanın otoritesi olmadığı için, annenin kız ve erkek kardeşleri ve bunların çocukları bir arada oturmaktadır. Otoritenin annede veya erkeğin hanımında toplandığı için bölünmez ana ailesi adı verilen bu ailede miras, anneden yalnızca kız çocuğa geçer ve erkek çocuğun mirasta hiçbir hakkı yoktur.¹²³

Bölünmez ana ailesinin en önemli özelliği, 20-70 metre arasındaki, ağaçtan yapılmış evlerde oturmalarıdır. Bütün kız ve erkekler, belli bir yaşa gelince ve evlendikleri zaman ayrı evlerde otururlar. Ana soyu ailesinde doğum yapan kadının çevre ile tüm ilişkisi kesilir, hatta yemeği bile evin bacasından verilirdi. Yasağın sona ermesinden sonra çocuk, aile büyükleri tarafından büyütülürdü.¹²⁴

Günümüzde kuzey Amerika'daki Kanada yerlilerinde, Eskimolarda ve doğu Afrika'da rastlanan ana soyu ailesinde, baba ailenin yabancıları olara kabul edildiği için erkek çocuk, babasının kız kardeşiyle bile evlenebiliyordu. Eski Yunan medeniyetinde görülen bu duruma, eski Türklerde hiç rastlanmamıştır. Çünkü buna benzer bir aile yapısının eski Türklerde olmasına rağmen, erkek ve kız kardeşlerin birbirleriyle evlenmeleri asla görülmemiştir. Bu aile yapısından etkilenen eski Türklerde bütün kararların hakan ve eşi tarafından verilmesi, kadınlara ne kadar geniş hak ve hürriyetlerin verildiğinin bir göstergesidir.¹²⁵

¹²² OZANKAYA, age, s.216.

¹²³ BİLGİSEVEN, age, s.241; SAYIN, age, s.187.

¹²⁴ GÖKÇE, "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir Araştırma", s.215; ÜLKEN, age, s.270.

¹²⁵ İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.41; ÜLKEN, age, s.272-273.

İslâmiyet, Musevilik, Hıristiyanlık gibi ferde önem veren ve evrensel olabilen dinlerin, kadına vermiş oldukları büyük önemden dolayı, ataerkil aile de önemini yavaş yavaş yitirmiş ve ataerkil (pederşahi) ailedeki baba otoritesinin azalmasıyla da soy ailesi doğmuştur. Eski Türklerin soy ailesi adını verdiği aileye, batılılar cermen ailesi adını verirler. Soy ailesinde akrabalık hem anadan hem de babadan geldiği için, baba soyu ile ana soyu ailesinin sentezi gibidir.¹²⁶

Eski Türklerde, hem kadına hem de eşlerin birbirlerine karşı saygısı vardı. Birkaç çocuğu olan kadının, toplum içindeki statüsü ve itibarı çok yüksekti. Kadın; dürüst, namuslu, çalışkan olduğu zaman itibar görmüş ve saygı gösterilmiştir. Kadında öncelikle aranan özellikler, soyluluk (ana soyu (soy), baba soyu (sop)) ve asalettir. Türklerde ilk kadının çocuğu olmaması halinde, rızası alınarak ikinci bir evlilik yapabiliyordu. Bu durumda çocuğu olmayan kadın ikinci eşin görücülüğünü yapar, fakat ilk kadın evde “baş kadın” idi. Ayrıca soy ailesinde kadınlar din, sihir ve ev işlerinde büyük yetkilere sahipti. Örneğin Cermenlerde kadınların geleceği bildiklerine ve kutsal olduklarına inanılıyordu.¹²⁷

Çağdaş ailenin doğmasına zemin hazırlayan soy aile; eski Arap, Yunan ve İran pederşahi aileleriyle karışmasından sonra gerilemiştir. İslâmiyet sonrası Türk ailesini etkileyen bu durum, Cumhuriyetin ilân edilmesinden sonra değişmiş ve çağdaş aile ortaya çıkmıştır.¹²⁸

Karı-koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aile, çağdaş sanayi toplumlarının ailesidir. Geleneksel geniş ailenin toprağa yerleşmesi, kentleşme ve nüfusun tarım dışı alanlara yönelmesi ile daralan aile, çekirdek aile adını almıştır. Daha açık bir ifadeyle, ailedeki üye sayısının azalması, ailenin laikleşmesi, ailedeki otoritenin devlete geçmesi, sanayileşme ve insan haklarının gelişmesi bu ailenin doğmasına zemin hazırlamıştır. Çekirdek ailede eski Türk ataerkil ailesindeki ocağın yerini, yuva kavramı almıştır.¹²⁹

¹²⁶ Hilmi Ziya ÜLKEN, “Aile”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.29-30.

¹²⁷ ERÖZ, GÜLER, age, s.51; İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.39.

¹²⁸ İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.40.

¹²⁹ ÜLKEN, age, s.273.

Yapılan araştırmalara göre, en ilkelinden en gelişmiş toplumlara kadar hepsinde çekirdek aile vardır. Sanayileşme ve kentleşme olgusu çekirdek aile lehine değişmiş ve bu aile Şekli dünyanın her yanına yayılmıştır. Çekirdek aile, modern sanayi toplumlarının özelliğidir ve bireye; girişimcilik, toplumsal, coğrafi v.b. konularda geniş özgürlükler tanınmaktadır. Evli çiftlerden oluşan ve ocuk sayısı arttika nüfusun arttığı çekirdek aile; çocukların evlenme v.b. sebeplerle evden ayrılmaları sonrasında başlangıç noktasına döndüğü için, “karı-koca ailesi” adı da verilir.¹³⁰

Çağdaş ailenin en önemli özelliği, medeni kanuna göre kurulmuş olmasındır. Babanın sınırsız otoritesi ortadan kalkmış ve aile yeleri arasında karşılıklı hak ve görevlerin paylaşımı gündeme gelmiştir. Kendine yeterli oluncaya kadar çocuğa baba bakar, fakat çocukta buna karşılık babasına saygı göstermek zorundadır. Bu aile Şeklinde hem anadan hem de babadan gelen akrabalık kabul edildiği için ocuk, hem anadan hem de babadan miras alır. Bunlara ilaveten kadın ve erkek arasında büyük bir eşitlik vardır. Eş seçimi eşlerin kendi kararlarına bağlıdır ve çocuklar evlenince ayrı eve çıkarlar. Herkesin bakabileceği ve yetiştirebileceği kadar çocuğa sahip olmak istemesinden dolayı ailedeki ocuk sayısı azalmıştır. Ayrıca modern ailede, tek eşli evlilik geçerlidir ve ailenin her türlü güvencesi de devlete aittir.¹³¹

Geleneksel ailenin; saygınlık, eğitim, koruyuculuk, eşler arasında sevgi gibi işlevleri vardır. Parson ve birçok sosyologa göre günümüz çekirdek ailesinin, neslin devamı ve eşler arasındaki psikolojik dengenin sağlanması olmak üzere iki işlevi kalmıştır.¹³² Klan ailesinden çekirdek aileye geçişte önemli bir yere sahip olan akrabalık ilişkileri, önce daralmış sonra da giderek azalarak günümüzdeki Şekline ulaşmıştır.

¹³⁰ ÖZKALP, KOCACIK, age, s.68.

¹³¹ BİLGİSEVEN, age, s.241.

¹³² SAYIN, age, s.190.

B. AİLEDE ŞİDDET

Aile bütün kurumların kaynağıdır. Ancak her düzeydeki ailede bile çeşitli sebeplerle şiddete rastlanmaktadır. AAK verilerine göre ailede şiddetin %57'si, evliliğin ilk aylarında ortaya çıkmaktadır. Ailelerin %34'ü fiziksel şiddete, %53'ü sözlü şiddete, %13'ü davranışsal şiddete maruz kalmaktadır. Eşlerden birinin alkol kullanması, aile içindeki şiddeti arttıran diğer bir sebeptir. Ayrıca eşe karşı; fiziksel, sözlü ve davranışsal şiddet çocuklara karşı da sadece fiziksel şiddet uygulanmaktadır.¹³³

Ailede en fazla şiddete maruz kalan kesim, kadınlardır. Büyük kentlerimizde şiddete maruz kalan kadınlar için kurulan kadın sığınma evleri kadına; toplumsal, psikolojik ve kanuni yönden destek vermektedir. Toplumumuzda dayanın bir terbiye aracı olarak görülmesi sonucunda kadının davranışlarından sorumlu olan koca, isteklerini kabul ettirmek için ya karısını dövmekte, ya da işkence uygulamaktadır. Bunun yanında karı-koca arasındaki sert ve fiziksel şiddet içeren kavgalar, enflasyondan en çok zarar gören ailelerde (%24) görülmektedir. Ayrıca enflasyondan etkilenen ailelerde, çalışmak için okulunu bırakan çocukların oranı %53'dür ve bu oran her geçen gün artmaktadır.¹³⁴

Şiddete maruz kalan diğer bir kesim, kız veya erkek kardeşlerdir. Genellikle erkek kardeşlerin en büyüğü, baba rolünü oynamakta ve dayağa başvurmaktadır. Kız kardeşinin bir erkekle gezdiğini gören veya duyan ağabey, namusun elden gittiğini düşünerek kız kardeşine, ya dayak uygulamakta ya da işkence yapmaktadır. Ayrıca küçük erkek kardeşlerin namusa aykırı bir şey yapmaları halinde, babadan önce en büyük ağabey şiddet uygulamaktadır.¹³⁵

Kadın, kız veya erkek kardeşler dışında istenmeden doğan çocuklara; ağır fiziksel ceza, sürekli dayak atılması, işkence v.b. anne tarafından uygulanmaktadır.

¹³³ 27/02/2002 Tarihli Kanal D 19:30 Ana Haber Bülteni; www.aile.gov.tr/Arastirma_12.html (12/01/2002).

¹³⁴ TEZCAN, age, s.135-136; www.aile.gov.tr/Arastirma_15.html (12/01/2002).

¹³⁵ TEZCAN, age, s.136.

Ayrıca ailesinde sürekli olarak kötü muamele gören çocuklar büyüyüp anne baba oldukları zaman, aynı şiddeti çocuklarına yapmaktadır. Genelde çocuklu ailelerin çocuğun yaramazlıkları karşısında uyguladıkları yöntem; açıklama ve ikna etme, azarlama, utandırma, cezalandırma ve yoksun bırakma, korkutma v.b. yollarından birisidir. Çocuklarını hiç dövmediklerini söyleyenlerin oranı %55 iken, hafif şiddette dövdüklerini söyleyenlerin oranı da %40'dır. Genelde çocuklara karşı şiddet; daha çok anne bazı durumlarda da, yalnız baba veya her ikisi tarafından uygulanmaktadır.¹³⁶

Ailedeki şiddetin artmasında; aile içi dayanışma, akrabalarla görüşme ve yardımlaşma oranının azalması, eşlerden biri/her ikisinin alkol kullanması, gelecekle ilgili olumsuz beklentiler, eğitim düzeyinin düşüklüğü v.b. etkili olmaktadır. Genellikle şiddete başvuran koca; yoksul, işsiz, düşük geliri ya da belli bir eğitim düzeyinde olmayan kişilerdir. Bunun yanında; varlıklı, üniversite mezunu, belli bir işe ve yüksek geliri olan erkekler de şiddet uygulamaktadır. Babanın alkolik olması halinde, çocuklarına ve hanımına uyguladığı şiddet artmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, şiddete başvuran erkek evlenmeden önce ailesinde, ya şiddet görmüş ya da babası da şiddete başvuran bir kişidir. Ülkemizde aile içinde şiddet meydana gelmektedir ve genellikle şiddete uğrayanlar; kadınlar, çocuklar, kız veya erkek kardeşlerdir. Kadınların şiddete başvurma oranı, erkeklerden daha düşüktür. 15-22 yaş grubu arasındaki gençlerde şiddete başvurma oranı, en yüksek düzeydedir. Kadınların %12.3'ü eşleri tarafından, sık sık ve ara sıra hakarete uğradıklarını söylemektedir. Eşler arasında kavgaya varan tartışmaların sayısı arttıkça, eş tarafından dövülme oranı da artmaktadır. Ayrıca aile üyelerinin karar alma sürecine katılım oranı arttıkça, eşler arasındaki şiddet eğilimi ve çocukların dövülme sıklığı azalmaktadır.¹³⁷

¹³⁶ TEZCAN, age, s.136.

¹³⁷ www.aile.gov.tr/Arastirma_19.html (12/01/2002).

C. AİLENİN ÖNEMİ VE DEĞERİ

İnsanın meydana getirdiği en önemli sosyal teşkilat, ailedir. Ailenin görevi, düzeni sağlamak ve toplumu sağlam bir yapıya kavuşturmadır. Aile çocuk için yeri doldurulmayan bir eğitim yeri, eşler için de sığınma ve güven yeridir. Yapılan araştırmalara göre yalnız yaşayan, boşanmış veya dul kişiler, evli kişilere kıyasla daha fazla hastalanmakta ve bekarlar, evlilere göre daha yüksek oranda kalp hastası olmaktadır. Bu verilerden ailenin bireysel ve psikolojik ihtiyaçları karşıladığı sonucuna ulaşılabilir.¹³⁸

Aile, toplum içindeki en önemli kurumlardan biridir. Bu sebepten dolayı çocuğun kişilik gelişimi ailede başlar ve ömrünün ilk beş yılında bilinçli ya da bilinçsiz şekilde toplumsallaştıran kurum ailedir ve sonraki yıllarda ailenin yerini okul almaktadır. Çocuğun aileden, özellikle de anneden aldığı etki o kadar fazladır ki, bilgilerin sonradan silinmesi ancak birkaç yıllık psikolojik tedaviyle mümkün olabilir.¹³⁹

Çocukların okul dönemindeki başarıları ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada, tahsil yapmış annelerin çocuklarının okulda daha başarılı oldukları görülmüştür. Böyle bir ortamda yetişen çocuklar, basit ve günlük lisanla kalmayıp daha mükemmel bir lisanı öğrenmiş, konuşmuş ve anlamaya çalışmıştır. Tahsilli annelerin çocukları tahsilsiz annelerin çocuklarına göre, öğretmenin verdiği derslerden daha fazla yararlanmış ve daha başarılı olmuşlardır. Bundan dolayıdır ki, çocukta anne ve baba gibi derin izler bırakan çok az öğretmen vardır.¹⁴⁰

Ailenin diğer bir fonksiyonu da sevgidir. Sevgi duymak ve şefkât görmek her çocuğun ihtiyaçları arasında yer alır. Sevgi ile çocuk arasında bir paralellik vardır. Sevgi gören çocuklarda sıcak ve uyumlu bir arkadaşlık gelişirken, sevgisiz çocukların ilişkilerinde düşmanlık göze çarpar. Evde sevgi ve ilgi görmeyen çocuklar, her zaman için ilgi çekmekten hoşlanırlar ve ilgi çekmek için de akla hayale

¹³⁸ İŞÇİ, Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, s.43.

¹³⁹ BİLGİSEVEN, age, s.243.

¹⁴⁰ BİLGİSEVEN, age, s.243; TEZCAN, age, s.121.

gelmeyen yollara başvurur. Bu sebepten dolayı yetiştirme yurtlarında bulunan çocuklarda, psikolojik bunalımlar ve sorunlar ortaya çıkar. Yaşama uyum sağlayamayan bu çocuklar, okulda öğretmenin ilgisini çekmek için çeşitli yollara başvurarak problemlili çocuk görüntüsüyle herkesin ilgisini çekmeye çalışmaktadır.¹⁴¹

Ülkemizde, Cumhuriyetle birlikte yaygınlık kazanan ve 1926 yılında kabul edilen medeni kanunla benimsenen çekirdek ailede; sosyal, kültürel ve ekonomik bağımsızlık geçerlidir. Medeni kanunun kabulü ile birden fazla kadın/erkek evliliği yasaklandı. Çağdaş bilim ve teknoloji sayesinde çocuk dünyaya getirme ve yetiştirme usulleri değişti ve aile planlaması yaygınlaştı. Bunun yanında çocuk ile anne arasındaki ilişkilerde anne sütünün yerini suni besinlerin alması, anne ile çocuk arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁴²

Günümüzün modern ailesinde, aile hayatını düzenleyen reisler ve dini âdetler azalmıştır. Teknolojik gelişmeler sonucunda ailenin iyice zayıflaması, bu ailenin ortadan kalkacağı anlamına gelmez. Aile, diğer toplumsal kurumlar gibi uyum yeteneği fazla ve toplumdaki değişimlerden etkilenmesi doğal olan bir kurumdur.¹⁴³

D. BOŞANMA

Yasal olarak kurulmuş bir evlilik ilişkisinin yine yasal bir biçimde ortadan kalkmasına boşanma denir.¹⁴⁴ Daha açık bir ifadeyle boşanma, toplumun temelini oluşturan aile kurumunun çözülmesi ve evlilik birliğinin bozulmasıdır.

Sosyal bilimlerde ailenin gücünü ölçmenin en kolay yolu, boşanma oranlarına bakmaktır. Bir toplumdaki boşanma oranlarının çok yüksek olması, o toplumdaki çözülmenin ne kadar yüksek olduğunu gösterir. Türk toplumundaki boşanma oranları, Amerikan toplumuna göre daha düşüktür. Ayrıca bazı din ve mezheplerde boşanma yasaklanmıştır. Örneğin, Hindu dini ve Katolik mezhebinde boşanma

¹⁴¹ TEZCAN, age, s.120.

¹⁴² DÖNMEZER, age, s.223-224.

¹⁴³ İŞÇİ; Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme; s.43; ÖZKALP, KOCACIK, age, s.75.

¹⁴⁴ ÖZKALP, KOCACIK, age, s.77.

yoktur. Hindu dininde evlilik bir âkit değil, kutsanmadır.¹⁴⁵ Birkaç yıl öncesinde İtalya’da yapılan bir referandumla, Katolik mezhebinde boşanmaları engelleyen koşul büyük bir oy çoğunluğuyla ortadan kaldırılmış ve anlaşamayan çiftlerin boşanabilmesi kabul edilmiştir.

Günümüzde refah düzeyinin artması, günlük hayatın zorlaşması v.b. boşanmalar üzerinde etkili olabilmektedir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığı zaman yurdumuzdaki boşanma oranlarının düşüklüğü toplumumuzun sosyal bünyesi bakımından sevindirici ve olağanüstü bir olay olmasına rağmen, yapılan araştırmalara göre son 10 yılda boşanma oranları 10000’de 3.6’dan 4.6’ya yükselmiştir. 1984 yılında DİE’nin yaptığı boşanma istatistiklerinden şu sonuçlar elde edilmiştir: Çocuksuz ve evliliklerinin ilk beş yılındaki ailelerin boşanma oranı 1983’de 10000’de 3.7, 1980’li yıllarda 4 ve 1984’de 3’dür. 1970-1982 yılları arasında, boşanma sebepleri arasında ilk sıralarda yer alan zina 813’den 1715’e, geçimsizlik ise 7635’den 13708’e çıkmıştır.¹⁴⁶ Ayrıca Türkiye’de boşanmaların en fazla görüldüğü gruplar; erkeklerde 25-34, kadınlarda 20-29 yaş gruplarıdır. Belirtilen yaşlar arasındaki kadınların %43.9’u, erkeklerin ise %44.9’u boşanmaktadır. Boşanmalar içinde çocuksuz ailelerin oranı yüksektir. Genellikle geçimsizlik sebebiyle boşanan çiftlerin %46.5’i çocuksuzdur ve boşanan çiftlerin %76’sı şehirlerde oturmaktadır.¹⁴⁷

Boşanmalardan en fazla etkilenen grup, çocuklardır. Bütün yaşamlarını anne ve baba ile geçirmek isteyen çocuklar, boşanma sonrasında arada kalmaktadır. Ailenin parçalanmasıyla birlikte, ayrılan anne/babanın yanında üvey anne/babaya da sahip olur. Bu durum, ilerleyen yıllarda gençlik sorunları ve bunalımlarına neden olabilmektedir. Annenin yanına gittiğinde babayı, babanın yanına gittiğinde de anneyi özler. Ayrıca anne ve babanın bir arada olmayışı, çocuktaki özdeşim kurma yeteneğini zorlaştırır. Bu konuda yapılan bir araştırmada; hırsızlık, saldırı ve soygunculuk suçu işleyenlerin %75’inin 25 yaşın altındaki, ya parçalanmış ailelerin

¹⁴⁵ DÖNMEZER, age, s.226; BOTTOMORE, age, s.195.

¹⁴⁶ Öner KABASAKAL, “Aile Eğilimleri”, **Türkiye 1991 Aile Yılığ**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s. 20; ERKAL, age, s.102.

¹⁴⁷ KABASAKAL, agm, s.20-21.

ya da aile üyeleri arasındaki ilişkilerin bozuk olduğu ailelerden geldiği görülmüştür. Buradan ailenin çocuğun gelişimindeki rolünün ne kadar önemli olduğu görülmektedir.¹⁴⁸

Seçilen Bazı Ülkelerdeki Boşanma Oranları

ÜLKE ADI	BOŞANMA ORANI (10000'DE)
Amerika	46,2
Rusya	29,5
İsveç	33,3
Yugoslavya	15,6
İran	6,4
Suriye	5,8
Yunanistan	4,1
Japonya	10,4
Türkiye	3

Şekil 1- Kaynak: DÖNMEZER, age, s.226.

Eskiden boşanma şekilleri daha değişikti. Mesela, Meksika'da erkeğe ait eşyaların evin önüne konması boşanma sebebi sayılıyordu. DİE tarafından tespit edilen Türkiye'deki boşanmaların sebepleri; geçimsizlik, hayat şartları, ruhsal problemler, eşlerin birisi/ikisinin alkol veya kumar alışkanlığı, eşler arasındaki yaş farkı, eşlerin eğitim düzeyi v.b. şeklinde sıralanabilir. Ülkemizde 1960-1975 yılları arasındaki hızlı nüfus artışına rağmen, boşanma oranları düşük kalmıştır. Genel nüfusa göre boşanma oranlarımız 1960 yılında 10000 kişiye 4, 1975 yılında 3.2 kişi olarak belirlenmiştir.¹⁴⁹

Eğitim düzeyine bakıldığı zaman en kararlı evliliklerin, okur-yazar olmayanlar ile yüksekokul mezunları arasında kurulan evlilikler olduğu gözlenmektedir. Kadınların eğitim düzeyi arttıkça boşanma oranları artmakta, fakat

¹⁴⁸ ÖZKALP, KOCACIK, age, s.75.

¹⁴⁹ KABASAKAL, agm, s.21; DÖNMEZER, age, s.226.

yüksekokul düzeyinde tam tersine dönmektedir. Kadınların eğitilmiş ya da eğitimsiz olması evliliğin devamını sağlamaktadır.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Cemalettin N. TAŞÇI, “Ailenin Sürekliliği ve Eğitim”, **Türkiye 1991 Aile Yılı**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.36.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SANAYİLEŞME VE AİLE İLİŞKİSİ

A. BATI TOPLUMLARINDA SANAYİLEŞMENİN AİLEYE ETKİSİ

Sanayileşme sonrasında, hem batı toplumlarının hem de doğu toplumlarının aile yapısı değişti. Baba otoritesinin hakim olduğu ataerkil ailenin yerini, herkesin eşit oranda söz sahibi olduğu çekirdek aile ortaya çıktı. Artık eş seçiminde önceden göz önünde bulundurulan zenginlik v.b. kriterlerin yerini, kişisel özellikler aldı. Bundan dolayı ailenin devamı için kişilerin birbirlerini tanımaları büyük önem kazandı. Anne, baba ve çocuklardan oluşan bu aile; reisler, dini âdetler gibi organizasyonlardan uzaktı. Başlangıçta sadece kentleşen bölgelerde görülmüş olsa da daha sonraları kırsal alanlarda da yayıldı. Sanayileşme ile dünyanın her yanına yayılan çekirdek aile yeni bir aile değildir, fakat sanayileşme sonrasında çekirdek ailenin geniş aileye karşı bir üstünlüğüdür. Endüstrileşme öncesinde de çekirdek aile vardı, fakat günümüzdeki kadar yaygın bir hâl almamıştı. İlerleyen yıllarda bu aile tipi üstün görüldü ve tüm dünya tarafından standart bir model haline geldi.

Ünlü sosyolog Toffler'e göre, ABD'de yaşayan insanların çoğu çekirdek aile modeli dışında yaşar. ABD'deki aile yapısının incelendiği bu araştırmadan şu çarpıcı sonuçlar elde edilmiştir: Bugün ABD'de her beş evden birinde tek başına ya da ailesiz olarak yaşayan insanlar vardır ve bu durum "yalnız adam" kültürünü meydana getirmektedir. Bunun yanında nikahsız yaşayanların oranı ve çocuklu bir evin yerini yetişkinlerin aldığı evliliklerin sayısı her geçen gün artmaktadır. ABD'deki boşanma veya ayrılıkların sayısındaki artış sonrasında her dört çocuktan biri, ya annenin ya da babanın yanında yaşamaktadır. Ayrıca ABD'deki her dört çocuktan biri, boşanmış kadın/erkekle anne veya babasının yeniden evlendiği ailelerde yaşamaktadır. Bu evliliklerin artması sonrasında, psikolojisi bozuk çocuklar topluma katılmaktadır.¹⁵¹

¹⁵¹ TEZCAN, age, s.130-132.

Sanayileşme ve endüstrileşme sonrasında hem şehirlerdeki, hem de kırsal alandaki aileler küçüldü. Şehirlerde yaşayan aile fertlerinin ev dışında çalışmaya başlamasıyla, hem ev dışında geçirilen zaman hem de eğlence ve iş kollarında bir artış görüldü. Böylece baba oğlunu, anne kızını tanıyamaz oldu. Akrabalar arasındaki ilişkiler zayıfladı ve bunun yerini; okul, iş, dersane, meslek v.b. oluşan arkadaş grupları aldı. Böylece aile içinde kadının, fertleri koruma ve toplayıcı olma rolüne daha fazla ihtiyaç duyuldu. Sanayileşmenin insanlar üzerinde meydana getirdiği tüm olumsuz koşullara rağmen kadın yani anne, aile birliğinin varlığını sürdürmesini sağlayan kişidir. Bunun yanında kadının ev dışında çalışması, evde alınan kararlarda söz sahibi olmasını güçlendirmiştir.¹⁵²

Hamileliği engelleyen ilaç ve araçların icat edilmesiyle birlikte, aile planlaması yöntemleri dünyanın her yerine yayıldı. Ayrıca bilim ve teknolojiye ilerlemeler, anne ile çocuk arasındaki bağı zayıflattı ve anne sütünün yerini suni gıdalar aldı. Anneden ayrı veya anasız büyüyen çocuklarda psikolojik bozuklukların yanında, anne kimliğinin yerini de başkaları almaya başlamıştır. Örneğin yetiştirme yurtlarına veya yuvalarına bırakılan çocuklar devamlı olarak anne özlemi içindedirler. Öğretmenlerini, bakıcılarını, kendilerini ziyarete gelenleri, gönüllü görevlileri annesi yerine koymakta, anne şefkâtini onlardan beklemekte ve mutlu bir ailenin hayalini kurarak büyüme çalışmaktadırlar.¹⁵³

Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan diğer bir olgu da, kadının eğitim ve öğretim seviyesidir. Eğitim ve öğretim seviyesi yükselen kadının çalışma yaşamı içinde yer alması, hem erkeği teşvik edip işinde başarılı olmasını sağladı hem de kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasını ve çocukların sosyalleşmesini mümkün hale getirdi. Unutulmamalıdır ki aile, toplumun en küçük bir modeli ve göstergesidir.¹⁵⁴

Sanayi öncesi toplumlarda insanlar, kendi ihtiyaçlarını kendileri karşılamaktaydı. Ancak sanayi sonrasında zaman o kadar değerli hale geldi ki, ev dışında çalışıp kazandığı parayla kendi ihtiyaçlarını karşıladı ve tüketim toplumu

¹⁵² Nihat NİRÜN, **Aile ve Kültür**, AKDITYKAKM Yayınları No:73, Ankara 1994, s.34.

¹⁵³ DÖNMEZER, age, s.223-224.

¹⁵⁴ NİRÜN, Aile ve Kültür, s.38.

haline geldi. Genetik çalışmalarda kat edilen mesafeler sonrasında, çocuğun cinsiyeti önceden belirlenebilmektedir. Toplumun tamamının erkek çocuk istemesi halinde, çok kocalı (poliandri) yani tek karılı aileleri arttıracığı tahmin edilmektedir.

B. GELENEKSEL VE BUGÜNKÜ TÜRK AİLESİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Sanayileşme sonrasında aile küçülmüş, aile büyükleri ve akrabalarla ilişkiler zayıflamıştır. Bugüne kadar geçirmiş olduğu değişikliklere rağmen gücünü kaybetmeyen Türk ailesi, bazı bölgelerde geniş aile şeklinde geçerliliğini korumuştur. Türklerde aileye çok önem verildiğinden, onun kurulması da çok önemli kural ve törenlere bağlanmış ve batı toplumlarında görülen aile yapısından farklı, kendi kültür değerleri içinde değişime ayak uyduran bir yapıdadır.

Eski Türk kültürüne; bozkır kültürü, Türk bozkır göçebeleri, atlı kültür, atlı göçebe kültürü, göçebe kültürü v.b. adlar verilmekle birlikte Kafesoğlu, Türk topluluğunun kültürüne bozkır kültürü adını verir. Herkesin sandığının aksine bozkır kültüründe at dışında, demir de vardır. At ve demir bozkır kültürünün iki temel unsurudur. Türk bozkır toplum yapısı; orguş (aile), urug (soy), bod(boy), ok (kabile), bodun (boylar birliği) ve il'den (devlet, imparatorluk) oluşmaktadır.¹⁵⁵

Ziya Gökalp'e göre Türklerde aile; yuva, ocak, boy, soy ve ok toplum yapısı da; aşiret, il, ilhanlık, sultanlık ve milli devletten meydana gelmektedir. Bununla birlikte hakimiyet biçimleri; tudunluk (başlarında aşiret reisi anlamına gelen "tudun" bulunur), yabguluk (tudunların da üstünde, büyük ilin yöneticisi "yabgu" vardır), hakanlık, ilhanlık ve imparatorluktur. Daha açık bir ifadeyle devlet, aşiretten başlayarak iç içe kutular halinde milli devlete doğru ulaşmaktadır. Aşiretlerin birliği küçük ili, küçük illerin birliği orta ili, orta ilin birliği büyük ili ve onların birliği de en

¹⁵⁵ TÜRKDOĞAN, age, s.231; Yahya AKYÜZ, **Türk Kültür Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1991, s.221.

büyük ili oluşturmaktadır. İlhanlık, sultanlık, imparatorluk aşamalarından sonra da, milli devlet meydana gelir.¹⁵⁶

Türk toplum yapısının belirlenmesinde bize yardımcı olan en önemli kaynaklardan biri Göktürk Yazıtları'dır. İncelenen bu yazıtlara göre, Türk toplum yapısının temeli aile (oğuş)dir ve kan akrabalığına dayanmaktadır. Ayrıca Orhun Kitabeleri'nde geçen "oğuş" kelimesi de, aile anlamına gelmektedir. Oğuş "og" veya "ogu" kökünden geldiği için, bugünkü "ogul" kelimesi ile karıştırılmamalıdır.¹⁵⁷ "Uruğ"un anlamı bilinmese de Kafesoğlu'na göre, aileler birliği anlamına gelir. Ailelerin veya soyların bir araya gelmesiyle "boy" (bod), boyların birliğine de "bodun" adı verilmektedir. Siyasal örgütlenmenin en üst aşaması "il", kavmi ve siyasi bir birliği ifade eder. Oğuzlar, "bodun" sözcüğünü bilmedikleri için "il" (el) sözcüğünü kullanıyorlardı ve bunun Arapça karşılığı da kavimdi. "El" zamanla ülke anlamın da kullanılmış ve Oğuz elini oluşturan örgütlerin her birine de "boy" adı verilmiştir. Göktürklerde ve Oğuzlarda boylar, obalara ayrılıyordu ve toplumun çekirdeği de aileydi ve Türk kültürünün ilk siyasi birliğidir. Bütün ülke ve topluluğa hakim olan hakanlar ilin başkanıdır. Göktürk hakanlığının en kuvvetli olduğu Kapgan Kağan zamanında, Çin kaynaklarına göre devlet "otuz boy"dan meydana geliyordu.¹⁵⁸

Ailelerin bir araya gelmesine "urug", urugların bir araya gelmesine "boy" (eski Türkçe adı bod) adı verilir. Her boyun başında boydaki dayanışmayı sağlayan, hak ve adâleti düzenleyen ve gerektiği zaman silahla boyun menfaâtlerini koruyan bey (bâg, beg, bi) bulunur. Her boyun belirli bir arazisi, savaş gücü, mülkü ve hayvan sürüleri vardı. Bir siyasi birliğe dahil olan boy'a "ok" adı verilmekteydi. Boy beyi; boy meclisi tarafından cesareti, mali gücü ve doğruluğu ile tanınan kişiler arasından yapılan seçimle başa geçer. Daha büyük bir siyasi birliğe katılan boylar yaylaklarda kendi hayvanlarını, göçler sırasında da kendi mallarını ayırt etmek için özel işaretler

¹⁵⁶ AKYÜZ, age, s.221; NİRÜN, Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, s.59-60.

¹⁵⁷ Abdülkadir DONUK, "Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile", **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.297.

¹⁵⁸ AKYÜZ, age, s.221; İbrahim KAFESOĞLU, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1995, s.220.

kullanılırdı. Örneğin Oğuz ilindeki yirmi dört boyun, her birine ait ve birbirinden farklı işaretleri vardı.¹⁵⁹

Boyların birliğine “bodun” adı verilirdi. Arazisinin genişlemesine ve halkın sayısına göre başında “yabgu”, “şad”, “ilteber” v.b. unvanları taşıyan kişiler bulunurdu. Bodun, bazı durumlarda bir “il”de olabilirdi. Aşiret, birkaç boyun bir araya gelmesiyle oluşur ve başında “tudım” adında bir aşiret reisi bulunur. Gökalp’e göre, boy kelimesi kabilenin karşılığıdır. Türklerde, devletin en basit şekli “il”dir ve başında “yabgu” adı verilen bir “il beyi” bulunur ve il halkına da “budun” denir. Türklerde il; küçük il (4 boyun birleşmesiyle oluşur), orta il (2 küçük ilin birleşmesi=8 boyun birleşmesi) ve büyük il (2 orta ilin birleşmesi=16 boyun birleşmesi) olmak üzere üçe ayrılırdı. İl kelimesi, bazı durumlarda devlet anlamına da gelmektedir.¹⁶⁰

Türk sosyologu Mehmet Eröz’e göre aile, klan ile başlar. Diğer bir Türk sosyologu Ziya Gökalp’e göre Türklerde aile; yuva, ocak, boy, sob aşamalarından geçerek günümüzdeki yapıya kavuşmuştur. Doğu Türkistan Türklerini inceleyen Durkheim; Grenard’ın sandığı gibi Türklere ailenin eski pedersahlığın yıkılmasından doğmadığının tespit etmiş ve Türklerdeki aile tipinin, ana ailesinin değişmiş bir şeklinden ibaret olduğunu sanmaktadır. Bir başka araştırmacı Ögel’e göre, Türklerde ana ailesinin izine bile rastlanmamıştır. Ailenin reisi olan baba, hem evin hem de devletin başıdır.¹⁶¹

Gökalp’e göre toplumun en küçük birimi ailedir. Bir aileye soy ve akrabalıkla girilirken, millete tabi olmak doğumla başlar ölümle biter. Türklerde aile, akrabalık esasına dayanmaktadır. Dünyanın dört bir tarafına dağılmalarına rağmen Türklerin varlıklarını korumalarını, başka milletlerin dillerinde rastlanmayan zenginlikteki akrabalık kelimelerinden anlıyoruz. Türkçe’de her biri farklı kişiler için kullanılan amca, dayı, enişte v.b. için İngilizce’de uncle kelimesi kullanılır. Bunun yanında ailedeki akraba adlarının zenginliği, aileye verilen önemin diğer bir göstergesidir.

¹⁵⁹ KAFESOĞLU, age, s.217-219; NİRUN, Sistemik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, s.48.

¹⁶⁰ NİRUN, Sistemik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, s.49-54.

¹⁶¹ ERÖZ, GÜLER, age, s.6-9, 47.

“Soy” baba tarafından akrabalık, “sob” ana tarafından akrabalık demektir. Soy; Yakut Türklerinde “sib”, Kara Kırgızlarda “sibbit” adını almıştır. Türklerde soy, bazen yedi bazen de dokuz göbeğe kadar çıkabilmekteydi. Ülkemizde bugün bile kardeş çocuklarının evlendirildiği görülmekteyse de, bu aşamaya nasıl geldiği hakkında bir şey bilinmemektedir.¹⁶²

Evlenmelerde ana soyu ile baba soyunun eşit, asaletin de her iki taraftan olması istenirdi. Örneğin Harizm Türkmenlerinde bir kız, hem ana hem de baba tarafı Türkmen olmayan birisiyle evlenmezdi. Çünkü bir erkeğin tam asil olması, hem ana hem de baba tarafının Türkmen olmasıyla mümkündü ve Türk ailesinde soy ve sopun temizliği, ahlaklılık ve namusluluk çok önemliydi. Bu konuyla ilgili olarak “asıl ara, soy ara, bulunmazsa ne çare”, “at beslenirken, güzel istenirken” çok dikkatli olunmalıdır gibi birçok atasözleri vardır.¹⁶³

Eski Türk ailesi geniş aile değil, çekirdek ailedir. Evlenen çocuklar aileden kendisine düşen payı alıp, ayrı ev açma hakkına sahipti. Evlenen kız ve erkek ayrı olarak açtığı eve “yuva” adı verilir. Türk ailesinde evlenen erkekler hissesini alıp yeni bir ev kurar ve baba evi de en küçük erkeğe bırakılırdı. Türklerde aile, evlenme töreni ile gerçekleşirdi. Türk ailelerinde, evlenecek olan kız ve erkeğin rızası alınmadan evlilik gerçekleşmezdi. Bazı durumlarda günümüzde “beşik kertmesi” adı verilen yöntemle beşikteki çocuklar nişanlanırdı ve büyüdükleri zamanda evlendirilirdi. Bazı durumlarda görülen levirat evliliklerin nedeni; dul kalan kadınların himaye altına alınması ve kendi malını alarak aile mülkünün parçalanmasının önüne geçmektir.¹⁶⁴

Günümüzde “başlık” olarak adlandırılan ve bir mecburiyeti olmayan “kalın”, kızın yetiştirilmesi ve terbiyesi için yapılan masrafların karşılığı olarak kızın ailesine veriliyordu. Evlenen kadının baba evinden getirmiş olduğu çeyiz üzerinde, kocasının

¹⁶² NİRÜN, Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, s.29; KAFESOĞLU, age, s.216-217; ERÖZ, GÜLER, age, s.9.

¹⁶³ NİRÜN, Sistematik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp, s.36-37; Mehmet ERÖZ, “Evlenme ve Düğün Töreni İle İlgili Türk Gelenekleri”, **Aile Yazıları 4, Evlilik Kurumu ve ilişkileri**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.302.

¹⁶⁴ ERÖZ, agm, s.302; ERÖZ, GÜLER, age, s.49.

tasarruf yapma hakkı bulunmuyordu. Evlenen erkek babasının en büyük oğlu ise, baba bu oğlu için ayrı bir ev yaptırır ve içini döşenmesinden sonra düğün yapılırdı. Kızın evleneceği kişiyi seçmesinin ardından, getirdiği çeyizini de kendisinin idare etmesi oldukça doğal karşılanması gerekir.¹⁶⁵

Bugün ülkemizin birçok yerinde düğün davetiyesine “oku” veya “okuntu” adı verilir. Eski Türklerde “ok” bir davetin sembolü idi. Osmanlılarda da “ok” aynı anlamda kullanılmış ve günümüze kadar gelmiştir. “Oku” veya “okuntu” ile herkes düğüne davet edilir ve düğün, bayrak dikimi ile başlardı. Gelin perşembe günü ata bindirilip, düğünün yapılacağı oğlan evine getirilir. Eve veya çadıra getirilen gelin hemen attan inmezdi. Geleneğe göre kayınbabası tarafından “indirmelik” adı verilen hediyein ardından, gelin attan inip eve girerdi. Gelinler yumuşak kırmızı meşinden yapılan kısa çizme olan edik ve ata binmede kolaylık sağlayan ve Orta Asya’dan getirilen bir giyim şekli olan üç etek giyerlerdi.¹⁶⁶

Kadın erkeğine karşı saygılı davranırdı ve birkaç çocuğu olduğu zaman, hem itibarı hem de sevgisi çok yükselirdi. Çoğu zaman ikinci eşin görücülüğünü ilk kadın yapardı, fakat ilk kadın evde her zaman “baş kadın” idi ve el üstünde tutulurdu. İslâmiyet’in kabulünden önce Türklerde poligami, Cengizler ve Eski Türklerde de boşanma yoktu. Cengizler de kadının boşanması yasaktı ve karısını boşayan erkek idama mahkum edilirdi.¹⁶⁷ İslâmiyet’in kabulüyle birlikte, Müslüman olan Türkler karısını boşama hakkını elde etti ve poligami evliliklerin sayısı da artmaya başladı. Ancak 1926’da kabul edilen medeni kanun ile kadın ve erkeğin birden fazla evliliği yasaklandı ve çağdaş Türk ailesi ortaya çıktı.

Türkler, çok değişik bölge ve coğrafi alanlarda yaşadıklarından aile yapılarını da buna göre şekillenmiş ve çeşitli adlar almıştır. Bunlardan bazıları; geniş aile, dar aile, göçebe ailesi, gecekondü ailesi ve parçalanmış ailedir.

¹⁶⁵ DONUK, agm, s.299.

¹⁶⁶ ERÖZ, agm, s.302-305.

¹⁶⁷ Nezahat ARKUN, **Türkiye’de Evlenme ve Boşanmalar Hakkında Psiko-Sosyal Bir Araştırma**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:1142, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991, s.76.

Çok sayıda çekirdek ailenin aynı çatı altında oturmasıyla meydana gelen geniş ailede akrabalık bağları çok güçlüdür, gelenek ve göreneklere bağlılık bir kural şeklini almıştır. Geniş ailenin; neslin devamını sağlama, aile üyelerinin ihtiyaçlarını karşılama, aileyi dıştan gelebilecek tehlikelere karşı koruma, aile üyeleri arasındaki sevgi bağına güçlendirme, boş zamanların değerlendirilme, belirli bir meslek için çocuğun aile içinde eğitimi, aile üyelerinin toplum içindeki statüsünü belirleme gibi görevleri vardır.

Sanayi öncesi toplumların aile yapısı olan geniş ailede, aile üyeleri arasında sevgi ve saygı vardır. Kişisel girişim ve özgürlüklere daha fazla olanak sağlanmamasına rağmen, ayırım gözetmeksizin tüm üyelerin ihtiyaçları karşılanır. Ailedeki kişilerin meslekleri, aile tarafından belirlendiği için, kişilerin mesleklerini seçme özgürlüğü yoktur. Sanayileşme sırasında tampon görevini yapan geniş aile; şirketlerinin doğmasıyla sanayileşmenin ihtiyaç duyduğu yatırımlara aracılık etti ve geçiş döneminde kişilerin uyumlarına katkıda bulundu.¹⁶⁸

Türklerdeki geniş aile yapısında, hem ana hem de baba soyundan gelen akrabalık geçerlidir. Baba, oğul, torun gibi üç kuşağı kapsayan aileye dikey geniş aile, diğer bütün akrabalık ilişkilerine dayanan aileye de yatay geniş aile denir.¹⁶⁹ Ailenin reisi baba olmasına rağmen, annenin de söz hakkı vardı. Çekirdek aile, küçük aile, çağdaş aile v.b. adlar alan dar aile günümüz toplumlarının aile yapısını oluşturmaktadır.

Bir dağ ya da yayla üzerinde konaklayan, toprağa bağlı olmayan, doğanın zorluklarıyla karşı karşıya olan aileye göçebe ailesi denir. Bu ailede; bahar başında yaylaya, kış başında da ovalara göçüp oralarda yaşadığı için yerleşik bir hayat düzeni yoktur.¹⁷⁰

Göçebe aşiretlerinin toplumsal örgütlenmesi; çadır, oba, kabile, aşiret ve ata ya da ulu kişi şeklindedir. Çadırda; ya anne, baba ve çocuklardan oluşan bir aile ya

¹⁶⁸ SAYIN, age, s.188-189.

¹⁶⁹ TOLAN, age, s.213.

¹⁷⁰ TEZCAN, age, s.125.

da anne, baba, evlenmemiş çocuklar, gelinler, torunlar v.b. kapsayan birkaç aileden meydana gelen kişiler yaşardı ve ailenin yerleşme düzeni de obaydı. Göçebe aşiret topluluklarında herkes birbirinin akrabasıdır. Kabile, akrabalardan oluşan ailelerdir. Aşiret, evlenme yoluyla meydana getirilen akrabalıkların bütünüdür ve kabilelerin birleşmesinden meydana gelir. Göçebe ailesindeki ata ya da ulu kişi, herkesin saygı duyduğu ve herkesin ondan geldiğine inanılan kimsedir. Bu ailede evlilikte ödenen başlık parasının çok ağır olması tek eşli evliliğin geçerli olmasını sağlamıştır. Evlilik için baba izni şarttır ve hiçbir kız, eş seçiminde kendi isteklerini bildiremez. Çünkü böyle bir durum, topluluk törelerine ters düşmektedir. Bunun yanında yeni evliler, mutlaka erkeğin babasının çadırında yaşamak zorundadır.¹⁷¹

Türkler uzun süre göçebe aşiret ailesi şeklinde yaşamışlardır. Anadolu'nun fethedilip toprağa yerleşimin başlamasıyla birlikte, göçebe aileler konar-göçer topluluk halinden yerleşik topluluk haline geldiler. Fakat eski geleneklerini devam ettiren bu topluluklar, yaz aylarında yaylak (serin olan yerlere), kış aylarında ise kışlak (sıcak olan yerler) olan yerlere giderdi. Yüksek Toros yaylalarında ve İç Anadolu'nun dağlık bölgelerinde (Sultan Dağları, Murat Dağı gibi) yaylanan göçerler, Çukurova, Göller Bölgesi ve Menderes vadilerinde de kışı geçirirlerdi.¹⁷² Geniş aile tipinin geçerli olduğu göçebe aşiret aileleri, Türklerin tarih sahnesine çıktığı zamandan günümüze kadar devam etmiştir. Sanayileşme ile birlikte, bu toplulukların yerleştiği alanlardaki geniş aile yapısı, çekirdek aileye dönüştü ve günümüz Türk ailesi ortaya çıktı.

Türkiye'nin özellikle de büyük kentlerine, köyden (kırdan) kente göç sonrasında kentlerin gecekondulaşma bölgelerinde gecekondulaşma ailesi ortaya çıktı. Ülkemizde 1960'lardan sonra başlayan köyden kente göç olgusuyla birlikte, gecekondulaşma dönemi başlamış oldu. Bu aile; alışkanlıkları, tutumları ve değer yargılarıyla kır ailesini, yaşantısı itibarıyla da kent ailesini andıran bir geçiş ailesidir.¹⁷³

¹⁷¹ TEZCAN, age, s.125-126.

¹⁷² AKYÜZ, age, s.225-226.

¹⁷³ GÖKÇE, "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", s.397.

Üst tabakadaki kent ailesine özen gösteren gecekondular ailesi kentsel değerleri benimsemek istemesine rağmen, üst tabakayla bütünleşemez ve kendine özgü yapısını korur. Çocuklarını (kız-erkek) okutması, kadının çalışması v.b. yönlerden kent ailesine doğru bir dönüşüm içindedir. Erken evlilik, başlık parası, evlenme gelenekleri, akrabalık ilişkileri v.b. yönlerden de köy ailesi özelliklerini korumaktadır. Gecekondular bölgelerindeki aile yapısı anne, baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek ailedir. Çocuklar köy ailesine göre iş ve eş seçiminde daha özgürdür,¹⁷⁴ fakat bütün önemli kararlar baba tarafından verilir. Evlenme yaşı köy ailesinin biraz üzerindedir. Başlık geleneği sürmekle birlikte, miktarı azalmıştır. Ayrıca evlenmelerde hem dini, hem de resmi nikah yapılır. Gecekondular bölgelerinde, aynı çatı altında yaşayanların ortalaması Ankara’da 5.5, İzmir ve İstanbul’da 4.5’dir. Sanayileşme arttıkça aile de küçülmekte ve bundan dolayı İzmir ve İstanbul’daki nüfus ortalaması Ankara’dan küçük çıkmaktadır.¹⁷⁵

Gecekondular ailesi tekrar köye dönmek istemez ve her zaman bir evi olmasını ister. Bundan dolayı da şehre yerleşir yerleşmez kentin dışındaki bölgede, gece başlayıp gündüz bitirilen ve “gecekondular” adı verilen binaların yapımı artar. Seçim dönemlerinde çıkarılan imar afları ile, verilen tapular gecekonduların sayısını arttırmıştır. Gecekondular ailesinde köy ailesinin bazı özellikleri yoktur ve bunun yerini kent ailesinin özellikleri almıştır. Örneğin akraba evliliği azalmış, evlenme yaşı yirmiden yukarıya çıkmış, aile üyelerinde çalışma çağına gelen kadın, erkek, çocuk v.b. çalışmaktadır. Ayrıca, ailedeki herkesin dışarıda çalışması aile ve akrabalık bağlarını zayıflatmıştır. Kişilerin bağımsız hale gelmesi, dayanışma duygusunun önemini kaybetmesine yol açmıştır.

Kente göçün ardından ailenin içinde bulunduğu ilişkiler değişmiştir. Akrabalarla ilişkiler kopmuş gibi görünür ve aile başını sokacak bir yer bulamaz, iş aramaya başlar. Bazı durumlarda erkek önce gelip, iş ve yer bulduktan

¹⁷⁴ İbrahim YASA, **Toplumbilim (Ders Notları)**, Ankara Üniversitesi SBF, Ankara 1973, s.219; TEZCAN, age, s.128; www.aile.gov.tr/Arastirma/6.html (12/01/2002).

¹⁷⁵ İbrahim YASA, “Gecekondular ailesi (Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi)”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.136; Emre KONGAR, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı 2**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985, s.432.

sonra ailesini getirir. Erkeğin işe girmesiyle birlikte ailenin; giyim, kuşam, yemek, günlük yaşam alışkanlıkları v.b. değişmeye başlar. Gecekondu ailesi kendisini köydeki komşularıyla değil, kentin en üst tabakasında yer alan gruplarla karşılaştırır. Kentin olanaklarından yararlanmak isteyen aile; kentsel değerleri benimser, çok çalışır, yeni beceriler öğrenir, çocuklarını yüksek öğrenime yönlendirir. Aile, gerek komşuları gerekse erkeğin iş arkadaşları arasında yeni dostluklar edinmeye başlar ve ailenin toplumsal çerçevesi de değişmiştir.¹⁷⁶

Aile fertlerinin fonksiyonel olarak ayrılması sonunda, parçalanmış aile ortaya çıktı. Ailedeki fertlerin bir bölümü köyde tarımla uğraşırken, diğer bir bölümü de sanayi veya hizmet sektöründe çalışmaktadır. Böylece ailenin bir ayağı köyde, diğer bir ayağı da şehirde olmaktadır. Örneğin varolan geliriyle geçimini sağlayamayan D ailesinin aile fertlerinden birinin şehre v.b. yerlere çalışmaya gitmesi gibi. Yurt dışına çalışmaya giden kişileri ve ailelerini de bu aile içine ekleyebiliriz. Yurt dışında çalışmaya giden bireyler, genellikle aile reisleri (erkek), geride kalanlar da kadınlar ve çocuklardır. Yeterli geliri olmayan kişiler, Avrupa ülkelerinin işçi ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları işçi alımları ile, 1950'lerin sonlarında yurt dışına gitmeye başladı. Yurt dışına gidenlerin %50'si geri dönerken, kadınların geri dönüş oranı daha fazladır. Yurt dışında yaşamaya devam eden çocukların oranı, geri dönüş yapanlardan daha yüksektir. Yurt dışına giden çocukların %61'i erkek iken, yurt dışına hiç gitmeyen kadın ve çocuklar da bu oran %54'dür.¹⁷⁷

Göç alan ülkelerin uyguladıkları ve giderek ağırlaştırdıkları “aile birleşmesi”ne yönelik yasal düzenlemeler, parçalanmış ailelerin önündeki en büyük engeldir. Parçalanmayı önleyebilecek önlemlerden biri de, bulunulan ülke vatandaşlığına geçmektir. Çifte vatandaşlığın kabul edilmediği ülkelerde, önce TC uyrukluğa bırakılmakta ve bulunulan ülkenin vatandaşlığına kabul edilmesinden sonra, yeniden TC uyrukluğuna geçilmektedir.

¹⁷⁶ ÖZKALP, age, s.115; KONGAR, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2, s.434.

¹⁷⁷ ERKAL, age, s.100; www.aile.gov.tr/Arastirma 11.html (12/01/2002).

Köyde egemen olan aile yapısı; karı, koca ve çocuklardan oluşan çekirdek ailedir. Köydeki ortalama çocuk sayısının (6.2) Türkiye ortalamasının biraz üzerinde olması nedeniyle köy ailesi, ortalama aileden biraz daha kalabalıktır. Dini bayramlarda veya yıllık izinlerde birbirleriyle bir araya gelen ailelerdeki çalışanlarının çoğu Almanya, Fransa, Hollanda gibi ülkelerde bulunur. Genellikle daha çok para kazanma, ailenin sıkıntı çekmeden hayatına devam etmesi v.b. sebeplerle yurt dışında çalışılmakta ve bu durum da en çok çocukları etkilemektedir. Çünkü yurt dışına göç eden işçilerin çocukları, iki farklı toplumun değerleri arasında kalır. Kendilerini ne yaşadıkları topluma, ne de mensubu oldukları topluma ait hissederler. Ayrıca ebeveynleri yurt dışında kendileri yakınlarının yanında olan çocuklar, geçici de olsa parçalanmış ailelerin çocukları olarak yaşamak zorundadırlar. Köylerde, nüfus denetimi yoktur. Çok çocuk istenmesinin nedenleri; erkek çocukların fazla olduğu bir aile olmak, kol gücüne duyulan ihtiyaç, hangi çocuğun hayatta kalacağına belli olmaması, doğum kontrol yöntemlerinin bilinmemesi, erkek çocuk doğuran kadının aile içindeki değerinin yüksek olması, dini inançlar gereği doğum denetiminin günah olması veya yasaklanması gibi sebeplerdir. Ev işlerinde, çocuk bakımında yardımcı olan erkeğe “abla olmuşsun” veya “iş güveyine girmişsin” denir. Bundan dolayıdır ki, “hanım hasta olacak yerde ben hasta olayım; ben ölecek yerde hanım ölsün” tekerlemesi yaygın olarak söylenir. Çocukların eğitiminde farklılıklar vardır. Erkek çocukların eğitimleri yaygın iken, kız çocuklarının ilkokuldan sonra okumaları engellenmiştir.¹⁷⁸

Osmanlı toplumunun aile yapısı, geleneksel ataerkil geniş ailedir. Osmanlı hukuku şeriâta dayalı mecelle tarafından düzenlenmişti. Mecelleye göre, erkeğin birden fazla evliliğine izin veriliyordu ve kadına da özgürlük tanınmıyordu. Erkek, ailenin başıydı ve buyruğu tartışmasız kabul ediliyordu. 1926 yılında kabul edilen İsviçre medeni kanunu ile; erkeğin birden fazla evliliği yasaklandı, aile mallarının yönetiminde ve ölümden sonra servetin paylaşılmasında kadın ve erkeğe eşit haklar tanındı.

¹⁷⁸ KABASAKAL, agm, s.26; OZANKAYA, age, s.225, 226.

Ülkemizde, sanayileşme ve kentleşme süreciyle birlikte başlayan değişimden aile de etkilendi ve bugünkü toplum yapısının bir ögesi olan çağdaş çekirdek aile yapısı ortaya çıktı. Günümüz koşulları göz önüne alındığında Türk toplumunun aile yapısı, köy ve şehir ailesi olmak üzere ikiye ayrılır.

Köyde, aynı çatı altında birden fazla evli çiftin yaşadığı, geleneksel geniş aile yapısı görülür. Köylerdeki ailelerde akrabalar arasındaki ilişkiler ve dayanışma sıkı, kapsamlı ve güçlüdür. Aynı çatı altında yaşayan aileler, gelir kaynaklarını bir araya getirerek birbirlerini destekler. Yeni evlenen çiftler, genellikle erkeğin anne ve babasının evine veya yakınına taşınır. Baba evladına maddi veya manevi yardımda bulunur, erkeğin iş bulamaması durumunda baba oğluna yardım etmektedir. Bu durumda, oğulun babaya olan bağımlılığı artar. Aynı veya ayrı çatı altında yaşayan aileler birbirlerine, ekonomik v.b. şekillerde yardım ederler, yaşlanıp çalışamayacak duruma gelen ebeveynlerinin bakımını da çocukları üstlenir ve bir anlamda kendilerini kollayıp gözetleyen ebeveynlerine minnet borçlarını ödemiş olurlar. Ayrıca köy ailesinde, damadın kayınbaba evinde oturması (iç güveylik) yoktur. Bunun yanında, kız babasının damat evinde oturması aşağı görülen ve istenmeyen bir durumdur.

Köy ailesinde çocukların eş seçimi konusundaki kararı, baba verir. Erkekler için ortalama evlenme yaşı 19-20, kızlar için 16-17 civarındadır. Oğlan tarafından akraba olan yaşlı bir kadın, kız ailesine dünürçülüğe gider. Belli bir süre sonra kız tarafının yanıtı olumluysa, oğlan tarafına bildirilir. Evlenmeden önce, kız ve erkeklerin buluşup görüşmeleri yasaklanıp önlenmiştir. Bir genç kızın bir erkekle konuştuğu duyulursa, o erkekle enlenmediği takdirde başka birisi ile evlenme şansı yoktur. Aileler arasındaki hediye alışverişinden sonra, nişan merasimi resmîlik kazanır. Evlenme sırasında resmî ve dini nikah yapılır. Düğün kadın ve erkekler tarafından aynı zamanda, fakat ayrı yerlerde yapılır. Evlenecek kızın ailesine “başlık”, adı altında belli bir para veya mal ödenir. Bu parayı temin edemeyen erkek, başlık parasını kazanmak için kente gider. Ülkemizde başlık parası kaldırılmış, fakat bazı bölgelerimizde bugün bile devam etmektedir. Evlenmelerde, toprağın parçalanmaması için akrabalar arası evlilikler artmıştır. Bazı bölgelerde, doğuştan

veya bebeklik sırasında kimin kimle evleneceğinin kararlaştırıldığı “beşik kertmesi” olayı yaygındır.

Tarımdaki açık ve gizli işsizlik sonucu erkeklerin, kentlere veya yurt dışına gitmesi köy ailesini de etkilemiştir. Kadının ve çocuklarının geçimi için gönderilen para, kadına direkt verilmezdi. Çünkü, kadın parayı yönetme hakkına sahip değildi. Bundan dolayı para ya bir komşuya ya da bir akrabaya gönderilirdi. Böyle bir durumda, işçi ailesi bu aileye bağımlı olmaktadır. Kente veya yurt dışına giden erkek, ya yeni bir işle ya da yeni bir eşle geri dönmektedir. Bununla birlikte köy ailesinde eşe sadakat, sadece kadından beklenir. Ayrıca köylerde, kadının boşanma davası açmasına ender olarak rastlanır. 15-20 yıl önce görülen bazı durumlar, iletişim ve ulaşım imkanlarının artmasıyla oldukça azalmıştır.

Türkiye’de 1940’den itibaren başlayan köyden kente göç, nüfusu arttırmıştır. Örneğin, Ankara’nın %65’i köyden gelen ve gecekondualarda yaşayan ailelerden oluşmaktadır. Kentteki ailenin ortalama büyüklüğü, 4-5 kişidir. Kentlerde nüfus kontrollüdür. Gelir ve eğitim düzeyinin yüksekliği doğum oranlarını azaltırken, tersi bir durum da doğum oranlarını arttırmaktadır. Türkiye’deki kent ailesi çekirdek aile yapısına sahiptir, fakat sanayileşmiş toplumlardaki çağdaş aileden farklı özelliklere sahiptir. Ailede baba egemendir, fakat paranın karı-koca tarafından ortaklaşa yönetilme oranı giderek artmaktadır.¹⁷⁹

İş edinmek için gerekli olan uzun öğrenim yılları v.b. kent ailesinde erkeğin ortalama evlenme yaşını 28’e, kadın için de 24’e çıkarmıştır. Eşler arasında eşitlik ve dayanışma vardır. Çiftler evlenmeye birbirlerini tanımalarından sonra kendileri karar verirler. Evlenecek kişilere, evin döşenmesinde yardımcı olunur. Örneğin; nişanı kız düğünü erkek tarafı, yatak odası ve mutfak eşyalarını kız tarafı oturma ve misafir odasını erkek tarafı döşer. Bunun dışında; tutulan evin kirasına yardım etme, mal yardımı v.b. görülebilir. Yeni evli çiftin çocuğu doğduktan sonra yardımlar daha da artar, fakat birlikte oturma oranı çok azdır. Genç çiftlerle yaşlı anne ve babanın birlikte oturmama nedeni, iki kuşak arasındaki hızlı toplumsal değişimin neden

¹⁷⁹ OZANKAYA, age, s.221; ÖZKALP, age, s.115.

olduğu kültürel, toplumsal ve siyasi inanç farklılıklarıdır. Diğer bir neden de, yaşlı anne ve babanın sosyal güvenliklerinin olması, gençlerin mali desteğine gerek duymamasıdır. Aile içinde çıkabilecek sorunlar, akrabaların karışması olmadan çiftler tarafından çözüme ulaştırılır.¹⁸⁰

Kent ailesinde, ayrılma ve boşanma oranları yüksektir. Çevrenin kısıtlayıcı denetimi ve baskısı hafiflemiş ve kadının kazanç sahibi olması kentteki ailelerin çözülmesine neden olmuştur. Köydekinin aksine, eşlerden birinin ölümünden sonra sağ kalan eşin yeniden evlenme oranı yüksektir. Çünkü yalnız kalmak istemeyen eş, yeni bir kişi ile hayatını birleştirmektedir.

Kent ailesi, pazar ekonomisinin getirdiği kolaylıklardan yararlanmaktadır. Bundan dolayı paranın bankaya yatırılması, taksitle alışveriş v.b. uygulamalar yaygındır. Ailenin gelecekle ilgili beklentilerinin yüksekliği, kadının da çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Çocuklar için gündüz bakımevlerinin azlığı, yüksek kiralar, elektrik, su, hava gazı v.b. hizmetlerin aksaması, hazır veya yarı hazır (dondurulmuş v.b.) gıdaların piyasada ucuz ve bol miktarda bulunmaması, işte geçirilen uzun saatler v.b. kadın ve erkeğin çalıştığı aileler üzerindeki baskıların bazılarıdır. Bu baskılardan kurtulmak isteyen birçok kişi ABD, İngiltere, Almanya gibi ülkelere doğru gitmekte ve beyin göçü meydana gelmektedir. Aile üyelerinin, ev dışında geçirdikleri boş zamanlar için; sinema, tiyatro, eğlence yerleri v.b. yapımı artmıştır. Eğitim görevi devlet tarafından yapılır ve aile, devletin kontrolindedir.¹⁸¹

C. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK AİLESİNDE KADININ YERİ

Orta Asya Türk ailesinde, kadın ve erkek eşit sosyal haklara sahipti. Birlikte avlara çıkar, mirastan eşit pay alır, kadının kendisine sorulmadan ve izni alınmadan evlendirilmezdi. Türk kadını; temizliği, cesareti, namus ve iffeti ile meşhurdu ve bunun yanında avcılık yapar, ata biner ve iyi ok atardı. Her zaman güzel kokular

¹⁸⁰ ÖZKALP, age, s.116; KONGAR, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2, s.435.

¹⁸¹ KONGAR, İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2, s.435.

sürünür ve güzel elbiseler giyerdi. Erkek ve kadın zinadan uzak dururdu ve bu suçun işlendiği hallerde her ikisi de ölüm cezası ile cezalandırılırdı.¹⁸²

Ev, kadın ve erkeğin her ikisine aitti. Evin erkeğine “ev ağası”, evin hanımına da “ev kadını” denilirdi.¹⁸³ Çocuklar üzerinde, hem ananın hem de babanın hakkı vardı. Erkek daima karısına saygı gösterir, onu arabaya bindirerek kendisi arabanın arkasından yürürdü. Ayrıca kadınlar, sahip oldukları mallarını da kullanabiliyorlardı. Ayrıca Türk ailesi, sağlam bir temele dayanmaktadır. Kadının erkeğe karşı sadakati, erkeğin de kadına karşı şefkati ve sevgisi vardı.¹⁸⁴

Türklerde, kadın erkeğin yardımcısıydı ve eşit haklara sahipti. Şölenlerde, kurultaylarda, şenliklerde v.b. toplantılarda, hakan ve hatun yan yana otururdu. Hakan, gelen elçileri tek başına huzuruna kabul etmezdi ve hatunla birlikte karşılayıp ağırlardı. Erkeğin kadına dayak atması duyulmadığı gibi, eşler arasında da karşılıklı şefkât ve saygı vardı. Kadının çocuğu olduğunda, ailenin ona karşı olan sevgi daha da yükselirdi.¹⁸⁵

Türklerde, çok eşli evlilikler yoktur. İlk hanımın çocuğunun olmaması halinde, kadının izni alınarak ikinci eşle evlilik yapılabilirdi. Böyle bir durumda, ilk hanımı üzülmeyin diye ailece üzerine titrenirdi ve evde her zaman “baş kadın” idi. İkinci bir evlilik yapılması halinde, birinci hanım “Türkan” diğerleri “Melike” değerinde oluyordu. İkinci hanımın çocuklarının miras hakları yoktu ve kendi annelerine karşı “anne” hitabını kullanamazlardı. Kendi annelerine “teyze”, babalarının ilk hanımına da “anne” derlerdi.¹⁸⁶

Türk kültüründe kadına verilen değerden dolayı “ anne-baba, karı-koca” denirken anne, her zaman babadan önce söylenmiştir. Göktürklerde de, annenin

¹⁸² NİRUN ve Diğerleri, age, s.95; DONUK, agm, s.300.

¹⁸³ Ferhan GÜNDÜZ, “Kadının İş Gücünün Türk Ekonomisine Katılımı”, **Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu’na Armağan**, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Önder Matbaacılık, Sivas 2000, s.235.

¹⁸⁴ GÖKALP, age, s.167; Tahsin BANGUOĞLU, “Türklerde Aile”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.360.

¹⁸⁵ Ziya GÖKALP, **Türkçülüğün Esasları**, Tokar Yayınları No:200, Çetin Matbaacılık, İstanbul 1990, s.165; NİRUN, Aile ve Kültür, s.23-24.

¹⁸⁶ GÖKALP, age, s.166.

babadan önce söylendiği incelenen tarih kaynaklarından anlaşılmaktadır. “Karı” sözü; tecrübeli, gün görmüş, yaşlı ve çok bilen kişiler için söylerdi. Anasından, babasından görmüş, tecrübeli ve soyu iyi bir aile kızı için de “karı” unvanı kullanılıyordu. Türklerde ana terbiyesi, ayrı bir öneme ve değere sahipti. Çocuk terbiyesinin en başta gelen sembolü, “anne sütü”dür. Anne sütü ile, anne ve çocuk arasındaki ilişki daha da sağlamlaşmıştır. Günümüzde anne sütünün yerine suni gıdaların verilmesi, bu ilişkiyi zayıflatmıştır.¹⁸⁷

Bir çocuğun, hayatının ilk altı yılında aldığı eğitim çok önemlidir. İlk eğitim, ana kucağında başlar ve aile ocağı içinde devam eder. Bundan dolayı da ailenin; eğitici, şahsiyet kazandırıcı ve ferdi olgunlaştırıcı bir etkisi vardır. Kadının ailedeki yeri ve görevleri; kişiye bir fert olarak şahsiyet kazandırdıktan sonra aile, toplum içinde gerekli yeri almasını sağlamaktır. Kadın, aile içinde bir anne ve eş olması yanında, aynı zamanda toplum içinde eğitim yoluyla kazandığı bir meslek sahibidir.¹⁸⁸

Kadının aile dışında çalışmaya başlamasıyla sorumlulukları da artmıştır. Kadın, hem ailede dengeyi ve huzuru birinci derecede sağlar, hem de aileyi bir arada ve yuva içinde toplar. Kadın aynı zamanda eştir, anadır. Bütün bunların yanı sıra kadının daha iyi eğitilmesi; erkeği yönlendirir, kültürün kuşaklar arasında aktarılmasını ve çocukların daha iyi sosyalleşmesini sağlar.¹⁸⁹

Kadının toplum içinde taşıdığı değer ve önemi gösteren diğer bir unsur olarak da, kadınların bizzat yaptıkları eserlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde; Safiye Sultan tarafından başlatılan ve Hatice Turhan Sultan tarafından bitirilen İstanbul Yeni Cami, Gülniş Valide Sultan tarafından yaptırılan Valide Cami, Mihrişah Sultan tarafından yaptırılan Eyüp Sultan Camisi ve kütüphanesi v.b. sayılabilir. Bu örneklerde anlaşılmaktadır ki, tarihin her devrinde kadın önemli bir yere sahip olmuş ve değerini hiçbir zaman kaybetmemiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁷ ERÖZ, GÜLER, age, s.55-57.

¹⁸⁸ ERKAL, age, s.383-385.

¹⁸⁹ NİRÜN, Aile ve Kültür, s.38.

¹⁹⁰ ERKAL, age, s.367.

Türk toplumunda kadının aile ve toplum yapısından dolayı çok önemli bir yeri vardır. Cumhuriyet sonrası toplumda, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik ortadan kaldırıldı ve her alanda eşit olmayı sağlayan çeşitli haklar ve imkânlar tanındı.

İslâmiyet'in kabulünden önce Türk ailesinde kadın ve erkek, her işi birlikte yapardı. İslâmiyet'le birlikte kadın ve erkeğin aynı sorumluluğu paylaştığı bir aileden, kadının evde oturduğu ve tüketici konumuna geldiği bir düzene geçildi. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan reformlar, kadının toplumdaki yerini değiştirmeye başladı. 1926 yılında kabul edilen medeni kanun ile hukuksal haklarını elde eden kadın; boşanma hakkı, seçme ve seçilme, eğitim, meslek seçimi, kamu görevlerini yapma v.b. haklara kavuştu. Kadının toplumsal hayattaki yerini ve değerini ilk olarak fark eden Atatürk bunu şu şekilde dile getirmiştir: “Daha endişesiz ve korkusuzca, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol; büyük Türk kadınına çalışmamızda ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına ilmi, ahlâki, sosyal ve ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmaktır”.¹⁹¹ Yüzyıllardır ev ve tarla dışına çıkamayan kadın, evden uzakta ve belli bir ücret karşılığında çalışmaya başlayınca, hem aile içinde hem de toplumda söz sahibi oldu.

Savaşta erkeği ile omuz omuza savaşan Türk kadını, barış zamanında da yurdumuzu kalkındırma çalışmalarında erkeğiyle birlikte görev almıştır. Atatürk'e göre bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan meydana gelir. Milletin erkeklerini geliştirip ilerletirken, kadınlarını ihmal etmek mümkün değildir. Erkekler ve kadınlar hep birlikte ilerlemelidir. Milletin ilerlemesini erkek ve kadın beraberce, arkadaşça yürütür. Böyle olursa inkılap başarılı olur.¹⁹² Kadın erkek eşitliğini Türk milletine benimsetmiş olan Atatürk, her iki bireyin bilim ve teknolojiye yan yana yetişmesine büyük önem vermiştir. Bu amaçla ilköğretimi yurdun her tarafına yaymış ve bütün çocuklar için zorunlu tutmuştur. Ayrıca okuma yazma bilmeyen ve hangi yaşta olursa olsun kadın erkek bütün vatandaşlara okuma yazma öğretilmesi için millet mekteplerini açmıştır.

¹⁹¹ Şenay ESER, “Kadının Çalışmasının Aileye Etkileri”, **I. Aile Şurası Bildirileri**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991, s.455; İZVEREN, age, s.172.

¹⁹² NİRÜN ve Diğerleri, age, s.92.

D. SANAYİLEŞMENİN TÜRK TOPLUM YAPISI ÜZERİNE ETKİLERİ

1. Sanayileşmenin Ekonomik Davranışlara Etkileri

Sanayileşme ile ortaya çıkan işçi sınıfı, her alanı etkileyebilecek bir güce sahip oldu. İlk sendikaların kurulmasıyla birlikte; ücretlerde eşitlik sağlandı, statüsü ve prestiji yüksek olan kişilerin işçi birliği faaliyetlerine katılımları arttı. Uzmanlaşmış işçilerin yanı sıra, düz işçilerde endüstrileşme içinde yer aldı. Sanayileşmenin en üst seviyeye çıkmasıyla beraber, yeni işçilerin çevreye uyumu zorlaştı. Ücret ve yan ödemelerin yüksekliği, işyerinde uyum v.b. durumlar, işten tatmin olmanın hem ölçüsünü hem de oranını arttırdı.¹⁹³

2. Sanayileşmenin Sosyal ve Toplumsal Etkileri

Sanayileşmenin, aile ve ekonomi kurumlarının yanı sıra sosyal ve toplumsal etkileri de olmuştur. Örneğin uzun süre işsiz kalan kişide kişilik bozuklukları görülmektedir. Tıptaki ilerlemeler sonucunda insanın ortalama yaşam süresinin artması, emeklilikten sonraki yaşam süresini arttırmıştır. Bunu yanında çalışan işgücü içindeki kadın oranı da artmıştır. Bunların dışında; nüfus artışı, ekonominin ticarete yönelmesi, kentleşme, işçi sınıfı adı altında yeni bir orta sınıfın oluşması, örgüt, dernek v.b. kuruluşların sayısındaki artış, işbölümünün artması v.b. ortaya çıkmıştır.¹⁹⁴

3. Kültürel Değişmelerin Türk Aile Yapısına Etkileri

Dünyada meydana gelen bütün sosyokültürel değişmeler Türk ailesini etkilemektedir. Ancak bu değişmeler bazen olumlu, bazen de olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir. Kültürel değişmelerin Türk ailesine olumlu etkileri; aile üyelerinin ekonomik bağımsızlığa kavuşması ve ekonomik durumlarının düzelmesi, kadının sosyal hayattaki rollerinin değişmesiyle birlikte çocukların denetimi ve aile

¹⁹³ OZANKAYA, age, s.209-211.

¹⁹⁴ OZANKAYA, age, s.209-210.

gelirlerini düzenleme rollerinin önem kazanması, televizyon eve girmesinden sonra ailenin eğlence ve eğitim imkânının artması, kadının tarım dışı bir alanda çalışması ve statüsünün artması, doğum kontrol yöntemlerinin geliştirilmesiyle birlikte doğum oranlarının dengelenmesi, eşler arasında resmi nikahın yapıldığı evliliklerin artması ve aileler arasındaki akrabalık ilişkilerinin devam ettirilmeye çalışılması v.b. bunlardan bazılarıdır.¹⁹⁵

Televizyonun eve girişiyle birlikte aile içi ve aile dışı iletişim, ya kopmuş ya da zayıflamıştır. Bunu yanında aile tamamen tüketici konumuna gelmiş ve lüks tüketime yönelmiştir. Yaşlıların aileden uzaktaki kurumlarda (huzurevi, bakımevi v.b.) bakımları artış gösterince bu kurumların sayısı arttı, fakat ihtiyacı karşılayamadı. Değişen koşullar sonunda çekirdek aileler, apartman veya sitelerde yaşamaya başladı. Kadının çalışma yaşamı içinde yer alması çocukların aile dışındaki kurumlarda bakımlarını gündeme getirdi. Ancak bu durum annelerin çocuklarıyla yeteri kadar ilgilenememesi ve çocukların da sevgiyeye olan ihtiyacının karşılanamamasını ortaya çıkardı. Gelirin giderleri karşılayamadığı durumlarda iş için başka bir şehir veya ülkelere gidildi. Yurt dışına yapılan göçlerle birlikte, yabancılarla yapılan evliliklerin sayısı artmış ve çeşitli sorunların ortaya çıkmıştır. Aile reisinin iş nedeniyle başka bir yere giderek çalışması parçalanmış aileyi ortata çıkararak, hem tek ebeveynli yaşamı hem de yalnızlığı arttırmıştır. Bu gelişmeler dışında; evlilik dışı dünyaya gelen çocukların sayısı artmış, “ailenin kutsallığı” kavramı zedelemiş ve boşanmalar artış göstermiştir. Sanayileşme sonrasında Türk ailesinde boşanmalar, her geçen gün artmaktadır.¹⁹⁶

Görüldüğü üzere aile yapımız ortaya çıkan değişimlerden, hem olumlu hem de olumsuz yönde etkilenmiş ve etkilenmeye de devam etmektedir. Buradaki amacımız olumlu etkilerini artırmak, olumsuz etkilerini azaltacak politikaları devam ettirmek olmalıdır. Ülkedeki gelirin artırılması, yurt dışına yapılan göçleri azaltacak ve ailelerde parçalanmayacaktır. Ayrıca tarımı destekleyici politikalar uygulanır ve çiftçiler desteklenirse, köyden kente göç azalacaktır. Kırsal kesimde kurulan işletmeler sayesinde, yeni iş imkânlarına kavuşan gençler, göçü düşünmeyeceklerdir.

¹⁹⁵ TEZCAN, age, s.133-134.

¹⁹⁶ TEZCAN, age, s.134.

4. Sanayileşmenin Türk Aile Yapısına Etkileri

Sanayileşmenin başladığı 18.yy'dan itibaren tarım, ekonomi, devlet yönetimi v.b. alanlarda değişikliğe uğradı. Bu değişimden insanların ilk sosyalleştiği kurum olan ailede etkilendi. Bu etkileri; yapı, görev ve çiftler açısından üç grupta değerlendirebiliriz.

Ailenin yapı açısından büyüklüğü, azalmış ve çekirdek aile egemen olmaya başlamıştır. ABD'de ortalama aile büyüklüğü 1790'da 5.8, 1960'da 3.4'e düşmüş ve üretici olmaktan çıkan aile, tüketici konumuna gelmiştir. Örneğin şehirlerde oturan kişiler yiyecek, içecek, giyecek v.b. ihtiyaçlarını, çalıştıkları işlerden aldıkları ücretlerle karşılamaktadır.¹⁹⁷ Sanayileşme sonrasında yakın akrabalar arasındaki bağlar zayıflayınca, aile üyeleri arasındaki işbirliği ve dayanışma artmıştır. Örneğin Isparta'ya tayini çıkan bir kişi, İzmir'deki akrabaları ile sadece yıllık izinler sırasında, bayramlarda, ölüm, düğün v.b. sebeplerle görüşme imkanı bulur. Ancak yapılan görüşmeler içten ve samimi değildir. Bundan dolayı akrabalarından uzak yerlerde yaşayan aile içinde işbirliği ve dayanışma artmış, akraba gruplarının yerini iş, okul v.b. gruplar almıştır.

Sanayileşmeden sonra kadının çalışma yaşamına girmesiyle birlikte, ailenin görevleri değişmiş ve birçok fonksiyonu da başka kurumlar tarafından yerine getirilmektedir. Örneğin çalışan anne ve babanın çocuğu; ya aile büyükleri tarafından, ya da kreş, yuva, anaokulu v.b. kurumlar tarafından bakılmaktadır. Bununla birlikte çocuğun eğitilmesi ve sosyalleşmesini sağlayan annenin yerini, bu kişi veya kurumlar almıştır.

Geniş ailede aile büyüklerinin verdiği evlenme kararlarının yerini, çiftlerin kendilerinin karar verdiği evlilikler artmıştır. Sanayi toplumlarının çekirdek ailesinde, duygusal tercihler ön plandadır. Kadının sahip olduğu ekonomik özgürlük, eğitim ve kültür seviyesinin yüksekliği v.b. bu evlilikleri arttırmıştır.

¹⁹⁷ ÖZKALP, KOCACIK, age, s.69.

Genel olarak sanayileşmenin aile üzerindeki etkilerini; akrabalık bağlarının zayıflaması, çekirdek aile modeline geçilmesi, ailedeki herkesin eşit haklara sahip olması, gençlerin eş seçiminde özgürlüğü, yakın akrabalar arasındaki evliliklerin azalması v.b. şeklinde sıralayabiliriz.

Sanayileşme ile birlikte çekirdek ailede, geniş kapsamlı ve sıkı bir dayanışmanın olduğu akrabalık ilişkileri zayıflamıştır. Geniş ailede büyükanne, amca, hala, torunlar v.b. bir arada oturuyordu, gelenek ve göreneklere bağlılık temel bir kuraldı. Bazı toplumlarda anne akrabalığı, bazılarında da baba soyunun üstünlüğü geçerliydi ve ailenin reisi en yaşlı olan kişiydi. Sanayileşme ve kentleşmeden sonra hem kentlerde hem de kırsal alanda yayılan çekirdek ailede, aynı çatı altında iki veya daha fazla neslin bir arada yaşadığı yapı değişmiştir. Buna bağlı olarak akrabalık bağları da zayıflamıştır. Ancak çekirdek ailede, üyeler arasında çok yakın ilişkiler vardır. Ailedeki her üye bir diğerinin mutluluğu için her türlü özveriyi gösterir. Gereğinde canını verir, hatta organlarını çocuklarının yaşaması için bağışlayabilir.

Modern sanayi toplumlarının özelliği, çekirdek ailedir. Bu toplumlarda çekirdek ailenin egemen olmasının nedenleri; mülkiyet hakkı, herkesin kendi hayatını yaşamak istemesi v.b.'dir. Bireyin karşılaşabileceği beklenmedik sorunlar devletin görevleri arasına girmiştir. Ayrıca birey, ailesine eskisi kadar bağlı ve muhtaç olmaktan çıkmıştır. Bu aile tipinde dayanışma, anne-baba ile çocuklar arasındaki arkadaşlığa ve eşlerin birbirlerine bağlıdır. Çekirdek ailedeki dayanışma, çocukların aile içinde bulunduğu yıllarda daha canlıdır. Arkadaş v.b. grupların etkisiyle çocuklar aileden uzaklaşmış ve dayanışma azalmıştır.

Çekirdek aile, kadın-erkek eşitliğine önem veren bir yapıya sahiptir. Birçok uygulamada bu eşitlik hukuki yaptırımlarla desteklenmesine karşın, erkeğin ayrıcalıklı görüldüğü bazı konular söz konusudur. Ancak, kadın-erkek giderek daha demokratik bir yapıya doğru yönelmektedir. Bu aile, bu nedenden dolayı baskıcı değildir. Aile üyelerinin düşünce özgürlüğüne yer veren hoşgörülü bir ailedir. Ailenin her üyesi kendine özgü bir dünya görüşüne sahip olabilir.

Çekirdek aile karı ve kocanın anne-baba ailesinin yanında olmayan yeni ve bağımsız bir yerde kurulur. Anne babanın aileden uzak olması, çekirdek aile üzerindeki etkisini daha da azaltmaktadır. Eş seçimi eşlerin kendi kararlarına bağlıdır. Evlenme yaşı eşlerin kendi kendilerini geçindirebilecek, ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilecek yaşta olmaları ile sınırlıdır.

Endüstrileşme öncesi, geniş ailelerin önemli bir görevi yaşlılara ve hastalara bakmaktı. Endüstrileşme ile birlikte oluşan özel bakım evleri, hükümet programları ve çeşitli sigortalar artık yaşlı kişilerin kendi çocuklarının yanında yaşamalarına gerek kalmadan yaşamlarını sürdürmelerine yardımcı olmuştur. Artık aile bireyleri eskisi kadar, birbirine bağımlı değildir. Özellikle emeklilik hakkına ve belirli bir yaşlılık aylığına sahip olanlar için bu daha da geçerlidir. Böylece endüstrileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli durumlar, ailenin küçülmesine ve kendi kendine yetecek düzeye gelmesine neden olmuştur.

Sanayileşmeden sonra yakın akrabalar arasındaki evlilikler azalırken, aile dışından evlenmelerin sayısı arttı. Bazı sosyal gruplar aile dışından evlenmeye izin verirken, bazılarında izin verilmez. Bazı dini gruplar, ırklar v.b. kendi üyeleri dışında evlenmeye müsaade etmez. Bunun nedenleri arasında; ön yargılı olma, başkalarıyla yeterince ilişki kuramama, grup dayanışmasını bozmama olabilir. Örneğin Amerika'da siyahlar ve Yahudiler arasında endogamiye rastlanmaktadır. Endogamik evliliklerde "gen" değişimi yoktur. Bundan dolayı da yakın akrabalar arası evlenmelerden doğan çocuklarda, çeşitli beden ve ruh hastalıkları ortaya çıkmaktadır. Bilim ve tıptaki gelişmelerin ardından endogamik evliliklerin sayısı artmıştır. Ülkemizde mirasın aile dışına çıkmaması için yapılan endogamik evliliklerin sayısı her geçen gün azalmaktadır. Ayrıca evlenmelerde her iki tarafı da etkileyen başlık parası v.b. uygulamalar ortadan kalkmıştır

Bilinen her toplumda eşler arasında ekonomik bir ihtisaslaşma ve cinslere dayalı iş bölümü vardır. Diğer bir deyimle erkek ve kadının biyolojik farklılıkları eşleri farklı işler yapmaya yöneltmektedir. Erkek, kadına kıyasla daha güçlü olduğu için daha güç ve zor işler, kadın ise kendi biyolojik yapısı doğrultusunda ev işlerini

ve çocuk büyütme fonksiyonlarını yerine getirmektedir. İşte eşlerin bu birbirine sundukları hizmetler onları birbirlerine bağlı kılmakta ve aralarındaki dayanışmayı arttırmaktadır.

Cinsel iş bölümünün yanı sıra bireylerin yaşlarına göre de bir iş bölümü vardır. Bazı toplumlarda çocukların günlük işlere katkıları çok azken, bazı toplumlarda çocuklar son derece yararlı işler yaparlar. Çocukların yaşı büyüdükçe katkıları da artar. Anne ve babalar yaşlandıkça, bu seferde onların çocuklarına olan bağlılıkları artmaya başlar. Özellikle ekonomik yardım ve bakım açısından bu daha da sıklaşır.

Sanayileşmenin aile üzerine etkileri, doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılır. Doğrudan etkileri arasında yer alan; çalışma şartları, belli mesleki kural ve davranışlar aile yapısını değiştirmektedir. Çeşitli mesleklerde bulunan kişilerin, mensubu oldukları sosyal sınıfa ait davranış şekillerini ve tutumlarını gösterip aile yapısını şekillendirmeleri de dolaylı etkileri kapsamına girer.¹⁹⁸

Çalışma şartlarıyla belli mesleki kural ve davranışlara sahip olan ve örneğin X kuruluşunda çalışan bir müdürün davranışları aileyi doğrudan etkilemektedir. Bulduğu işyerinin kural ve davranışlarını aile yapısına yansıtır. Çalışma yaşamında kazanmış olduğu bazı normların etkisi hem eş ve çocukları ile olan aile içi ilişkilerde, hem de aile dışı ilişkilerde görülmektedir.

Alt ve orta sınıfa mensup iki kişinin; meslekleri ve çalışma hayatındaki statüleri aynı olmasına rağmen, ait oldukları sosyal sınıfa ait davranış şekillerinden kendilerini soyutlayamazlar. Örneğin ailesiyle birlikte kasabada oturan bir memur ile kentte oturan bir memurun, davranış şekilleri bile birbirinden farklıdır. Kasabada oturan memur sürekli olarak köyden, topraktan v.b. konulardan bahsederken, kentte oturan bir memur hayat pahalılığından, enflasyondan v.b. konuşur. Aynı konumda olan bu iki kişinin farklı sınıflara ait olmaları da, aileyi dolaylı olarak etkilemektedir. Mesleki davranış şekilleri ve alışkanlıklar aile üzerinde doğrudan etki yaparken,

¹⁹⁸ ERKAL, age, s.104.

fertlerin ait oldukları sınıflara özgü davranış şekilleri de aile yapısını dolaylı olarak etkilemektedir.¹⁹⁹

Çağdaş toplumlarda kadın ve erkeğin rolleri, işbölümü ve uzmanlaşma sayesinde birbirinden ayrılmıştır. Tarım faaliyetlerinin yapıldığı alanlarda, kadınların ücretli veya kocasından farklı bir meslekte çalışması görülmezken, kadınların kocası ile aynı veya farklı mesleklerde çalışması sanayi bölgelerinde daha yaygındır. Hayat şartları ile birlikte kadının çalışma yaşamına girmesi, aileyi ekonomik yönden rahatlatmıştır. Örneğin toplumun üst sınıfında yer alan bir koca, çalışma hayatının alışkanlıklarını ve rolünü aile içine yansıtmaz, fakat aile reisi olan kocanın ailesine ayıracağı zaman azalır. Ancak orta sınıfa ait bir kocanın, çalışma yaşamına ait alışkanlıkları ve rolü aile içine yansımaktadır. Erkeğin işi teknik bir meslek değilse eşinin ilgisi artmakta, aksi bir durumda da azalmaktadır. Bunun yanında orta sınıfa ait bir ailenin maddi gücü ve toplum içindeki statüsü, kocanın mesleki kariyerine bağlı bulunmaktadır.²⁰⁰

Geleneksel yapının hakim olduğu bölgelerde; kocanın iş hayatı aile ile iç içedir, kadının karar almadaki rolü sınırlıdır, aile yapısı ataerkil ve geniş ailedir, kadının annelik ve kadınlık görevlerini yerine getirme olanakları daha geniştir. Geleneksel yapının geçerli olmadığı bölgelerde; çekirdek aile yapısı geçerlidir, kadının kocasıyla aynı veya farklı mesleklerde çalışması aileye ek gelir getirmektedir, kocanın aile içindeki statüsü giderek zayıflamaktadır. Kocanın, statüsü yüksek olan bir mesleğe mensup olması hem kadının statüsünü belirlemesine yardımcı olur, hem de kocanın statüsünden pay almasını sağlar.²⁰¹

Çalışan kadınların artmasında; eğitim ve öğretim faaliyetleri arasında kadına uygun mesleklerin (öğretmenlik, hemşirelik gibi) bulunması, gelişmiş ülkelerdeki düşük doğum oranlarının dışarıdan emek ithalinin yanı sıra kadınların da çalışmasına imkân tanınması, ek gelir sağlamak isteyen kadının yarım gün veya saatlik (part-time) bir işte çalışması, kadının erkekle eşit haklara sahip olması, kadının eşinden

¹⁹⁹ ERKAL, age, s.104.

²⁰⁰ ERKAL, age, s.105.

²⁰¹ ERKAL, age, s.105.

ayrı bir mesleki statüsü kazanabilmesi, toplumun değer yargılarında meydana gelen değişmelerin kadının çalışmasının önünü açması v.b. etkili olmaktadır.²⁰²

Sanayi toplumu ailesi, teknolojik gelişmeler sonucunda eski gücünü kaybetti. Çocuğun eğitimi, yaşlıların bakımı v.b. hizmetleri bu amaçlarla kurulan örgütler ve kurumlar yapmaktadır. Bunların dışında ailenin kendi çocuğu üzerindeki etkisi kayboldu ve arkadaş gruplarının etkisi daha da arttı. Herkesin istediği şeyleri yapma özgürlüğü, istediği gibi yaşama ve davranma hürriyetlerine sahip olması v.b. sebeplerle istediği an ailesini terk edebilmektedir. Böylece, sanayi toplumunun ailesi daha az birleştirici ve bağlayıcı olmaktadır.²⁰³

Aile bir alt sistem olarak, sanayileşme üzerinde de etkili olmaktadır. Sanayileşme süreci içinde; insani ilişkiler ve çalışma hayatının düzenlenmesi, sanayi kültürünün bir toplumda yerleşmesi ve kurumlaşması ancak o toplumun sosyal ve kültürel yapısı sayesinde gerçekleştirilebilir.²⁰⁴

Aile yapısının sanayileşmeyi zorlaştırması veya teşvik etmesi, sanayileşme yolunda çeşitli engellerin ortaya çıkması sanayileşmenin zorunlu olduğu fikrini engellemez. Burada önemli olan toplumların sosyal yapı ve özellikleri esas alınarak, sanayileşmenin gerçekleşmesi yanında faydalı metot ve araçların kullanılmasıdır.²⁰⁵

Batı toplumlarındaki sanayileşme ile, doğu toplumlarından biri olan Japonya'daki sanayileşme farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Ekonomik kalkınmada ABD'deki sermayenin rolünü, Japonya'da insan gücü almıştır. Japonya'daki sanayi kuruluşları, aile gibi yönetilir ve yöneticiye mistik bir saygı gösterilir. Sanayi sektöründe yetiştirilen ve eğitilen vasıflı işçilere maneviyat eğitimi de verilir. Dayanışma, başarılı olmaktan güç alma, mütevazı olma, gösterişten uzak durma, emekliliği reddedip sürekli çalışmayı fâzilet görme, fedakârlık v.b. özellikler

²⁰² ERKAL, age, s.106-107.

²⁰³ ÖZKALP, age, s.119-121.

²⁰⁴ ERKAL, age, s.107.

²⁰⁵ ERKAL, age, s.108.

gösteren Japon aile yapısı çalışma yaşamına yansımıştır. Yapılan işlerin tümü, Japon halkının daha iyi yaşaması içindir. Aile modeli örnek alınarak kurulan işletmelerde, aile içinde geçerli olan belli norm ve davranışlar uygulanmaktadır. Kişilerin birbirlerine karşı nasıl davranacaklarından, maddi ve manevi değerlere kadar her şey işletme içinde öğretilir ve kişilerin eğitimi de aile üyelerinin eğitimi gibi yapılır. Aile ve çalışma hayatı arasındaki ilişkilerde bütünleşme ve aynı yapının geçerli olması Japon ailesinin, farklı olması ise batı toplumlarının özelliği olmuştur. Bundan dolayı da, Japonya ve batı toplumlarının sanayileşmesi birbirinden farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.²⁰⁶

E. BUGÜNKÜ TÜRK AİLESİNİN SORUNLARI

1. Sosyal ve Kültürel Yapıdaki Değişmeler

Sanayileşme; kentlerin büyümesi, sanayi merkezlerinin ortaya çıkması, köyden kente göç yanında sosyal ve kültürel değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İnsanların kentlere doğru göç etmesi, gecekonduların sayısının hızla artmasına ve çeşitli aile problemlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Gelenek ve göreneklerine bağlı bir ortamdan kentin karmaşık yapısına gelen ve bir başıboşluk içine düşen insanlar, kararsızlık ve şaşkınlık içinde kaldılar. Bu karmaşık durumdan kurtarmak isteyen fert ve aile, milli kültürüne sarılmalıdır. Çünkü milli kültürü güçlü olan toplumlar, kaos içinden daha çabuk çıkmaktadır.²⁰⁷

Aile, büyük kentlerde büyük bir sarsıntı içindedir. Çünkü herkesin birbirini tanıdığı ve dayanışmanın olduğu köy ortamından, özentiyle birlikte gıpta ve taklidin olduğu bir çevreye göç edilmiştir. Radyo, sinema, dergi v.b. medya organlarının etkisiyle moda akımları yakından izlenmekte ve ailenin kendisi de bu akımlardan ister istemez etkilenmektedir. Bu sebepten dolayı, boğazına harcayacağı parayı giyim v.b. yerlere harcayan kişilerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Karısının ve/veya çocuklarının göstermelik tüketimini karşılayamayan birçok aile reisi, çeşitli

²⁰⁶ ERKAL, age, s.108.

²⁰⁷ ERÖZ, agm, S.244.

sıkıntılara düşmekte ve bu durum da büyük şehirlerimizdeki boşanmaların sayısını arttırmaktadır.²⁰⁸

Kadın ve erkeğin sürekli olarak iş peşinde koşması, çocuk terbiyesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bebeklikten itibaren, kadının yapacağı kültür ve terbiye ihmal edilmiş ve onun yapacağı bu işi başkaları yapmaya başlamıştır. Bunun yanında sadece akşamları bir araya gelen aile üyeleri arasındaki manevi bağlar da zayıflamıştır. Çocuğuyla yeteri kadar ilgilenemeyen anne ve baba çocuğunun her istediğini yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu şekilde onu iyice şımartarak terbiyesini ihmal etmiştir.²⁰⁹

Gecekondu veya apartman dairelerindeki zor koşullar içinde hayatlarını devam ettiren insanlar arasında; misafirperverlik, komşuluk, yardımlaşma gibi eski duygular gittikçe zayıfladı. Örneğin eski İstanbul'daki herhangi bir mahallede; yoksul ailelerin daima yardımına koşan gizli el bugün yok olmuştur. Bazı zamanlarda yapılan; sadaka dağıtma v.b. faaliyetler dışında, yoksul ailelerin elinden tutan kimse yoktur. Böylece yoksul insanlarda; kıskançlık, karamsarlık, küskünlük gibi davranışlara veya ideoloji ve bölücü örgütlere katılma artmıştır. Kırsal alanlarda dayanışma ve yardım faaliyetleri kente göre daha yaygın ve bugün bile varlığını korumaktadır.²¹⁰

2. Ekonomik Şartlar, Değişim ve Sanayileşme

Ekonomik şartlardan etkilenen ailede, çocuk sayısının azaltılması yönünde çeşitli uygulamalar mevcuttur. Bazı kesimlerin destek verdiği, bazılarının da yanlış olarak değerlendirdiği doğum kontrolü v.b. yöntemler, nüfus artış hızını düşürmüş ve gelişmiş ülkeler düzeyine getirmiştir. Nüfus kontrolüne karşı çıkan kişiler, ekonomileriyle sanayileri güçlü olan sağlam devletler büyük ve sağlıklı nüfuslar sayesinde varolduğunu söylemektedir. Çalışkan, bilgili, sağlam, kalkınma hırsıyla

²⁰⁸ ERÖZ, GÜLER, age, s.37.

²⁰⁹ ERÖZ, agm, s.245.

²¹⁰ ERÖZ, GÜLER, age, s.39.

dolu insanlar, ancak tabii kaynaklar ve sermayeyi harekete geçirerek kalkınmayı gerçekleştirebilirler. Bir başka görüşe göre; ekonomideki istikrarsızlığı nüfusu azaltarak değil arttırarak yenebiliriz. Ülkemizin bulunduğu darboğazdan kurtulması; bilgili, çalışkan, vatansever nesiller sayesinde olacaktır. Günümüzde evinin önüne meyve sebze dikmeyen, tavuk, inek v.b. hayvanları beslemeyen köylülerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Köy, nahiye ve kasabalardaki ailelerin kendi tüketimlerini karşılayacak üretimde bulunmaları sayesinde ekonominin canlanacağı ve dışa bağımlılığın ortadan kalkacağı tahmin edilmektedir.²¹¹

Farklı dinlere sahip olan Türk ailesi ile Japon ailesi arasında büyük benzerlikler vardır. Her iki ailede kendi kültürüyle diğer kültürleri etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkan Japon aileleri; kemer sıkma, tutumlu olma, tasarruf yapma v.b. çalışmalarla ülkenin düze çıkmasını sağlamıştır. Aynı şekilde Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yaralarını saran Türkiye'de 15 yıl gibi bir sürede sanayi tesislerini kurup işletmiştir. 1970'lerden sonra başlayan ekonomik bunalımdan kurtulmak için Japon ailelerinin yaptığı; kemer sıkma, tutumlu olma, tasarruf yapma v.b. çalışmaları uygulayabiliriz. Moda değiştikçe atılan giysiler, ev eşyaları v.b. büyük servet israfıdır. Taklit yarışı içine girerek yapılan lüzumsuz ve gösterişli harcamalar, hem aileyi hem de ülkeyi büyük bir yıkıma sürüklemektedir.²¹²

Ağır ekonomik bunalım altında ezilen Türk ailesi israftan uzak durduğu sürece, hem kendisine hem de ekonomiye hizmet etmiş olur. Çünkü bilginin ve çalışmanın yenemeyeceği hiçbir zorluk yoktur. Unutulmayalım ki, yoksul olmamızın tek nedeni çalışmamak ve bilgisiz olmaktır. Kaos ortamından çıkmak için çalışmak, çalışmak, çalışmak... gerekir.

²¹¹ ERÖZ, agm, s.245.

²¹² ERÖZ, GÜLER, age, s.40.

ANKET

Sanayileşmenin Türk ailesi üzerindeki sosyal etkilerinin neler olduğu hakkında, halkın bilgisine başvurulması amacıyla 15 soruluk bir anket düzenlenmiştir. Bu çalışmanın objektif sonuçlar vermesi için, çeşitli meslek ve yaşlarla eğitim düzeyleri farklı 261 denek seçilmiştir. Anketimiz, Isparta'nın çeşitli mahallelerinde yaşayan insanlara sorulmuş ve verilen yanıtlar değerlendirilmiştir.

1. Evdeki boş zamanlarınızı ne ile değerlendiriyorsunuz? Hobileriniz nelerdir?

- a) Boş zamanım yok
- b) Televizyon seyrederek, radyo dinleyerek, kitap okuyarak veya bilgisayar başında
- c) Komşu ve arkadaşlarla sohbet ederek
- d) Başka bir işle uğraşarak

Bu soruya cevap veren kişilerin; %4'ü de boş zamanım yok, %63'ü televizyon seyrederek, radyo dinleyerek, kitap okuyarak veya bilgisayar başında, %29'u komşu ve arkadaşlarla sohbet ederek, % 4'ü de başka bir işle uğraşarak yanıtını verdi. Bu verilerden, halkımızın büyük bir çoğunluğunun zamanını televizyon seyrederek veya radyo dinleyerek geçirdiğini anlamaktayız. Ayrıca %1'lik bir kesim de, boş zamanını bilgisayarla değerlendirmekte ve her eve bilgisayarın girmesi ile bu oran daha da artacaktır. Kitap okuma alışkanlığının toplumumuzda olmaması nedeniyle, ancak %5'lik kısmı boş zamanlarında kitap okumaktadır.

2. Eşinizle aranızda bir akrabalık bağı var mı? Eğer varsa aile bağına neye dayanmaktadır?

- a) Böyle bir akrabalık bağı yoktur
- b) Kan akrabalığı
- c) Sıhri (itibari) akrabalık
- d) Süt kardeşliği, kirvelik v.b. akrabalık

Anketimize katılanların; %91'i arasında herhangi bir akrabalık bağı yokken, %8'inin kan akrabalığı %1'inin de sıhri akrabalığı vardır. Bu verilerden

günümüzdeki aileler arasında endogamik evliliklerin yok denecek kadar az olduğunu görmekteyiz.

3. Aile içindeki sohbetleriniz en çok hangi konu ile ilgilidir?

- a) Ekonomi
- b) Örf, âdet ve gelenekler
- c) Dayanışma, birlik ve beraberlik
- d) Çocukların geleceği

Bu soruya yanıt verenlerin; %34'ü ekonomi, %5'i örf, âdet ve gelenekler, %11'i dayanışma, birlik ve beraberlik, %50'si de çocukların geleceği cevabını verdi. Buradan şu sonuca ulaştık: Türk ailesinde aktüalitenin takip edilmesine rağmen, aile içinde daha çok akrabalık ilişkileri ve gelecek konuları tartışılmaktadır.

4. Herhangi bir konuda bir probleminiz olduğu zaman, problemin çözümü için kime başvurursunuz?

- a) Eşime veya aile fertlerine
- b) Akrafa, komşu veya yaşlılara
- c) Konuyla ilgisi olan kişilere
- d) Kendi başıma çözerim

Anketimize katılanların; %50'si eşime veya aile fertlerine, %31'i konuyla ilgisi olan kişilere, %18'i kendi başıma çözerim, %1'i de akraba, komşu veya yaşlılara danışırım yanıtını verdi. Buradan ailede çözülecek problemlerin aile içinde, diğerlerinin de konunun uzmanlarına danışıldığı görülmektedir.

5. Aile içindeki anlaşmazlıklarınız nasıl çözümlenir?

- a) Uzlaşarak ve karşılıklı anlayış içinde
- b) Yakınlara danışarak
- c) Hoşgörüyü her an için uygulayarak
- d) İşbölümü ve işbirliği yaparak

Anketimize katılanların; %75'i uzlaşarak ve karşılıklı anlayış içinde, %1'i yakınlara danışarak, %8'i işbölümü ve işbirliği yaparak, %16'sı da hoşgörüyü her an için uygulayarak cevabını verdi. Bu verilerden, Türk aile yapısında aile içi

anlaşmazlıkların çok büyük boyutta olmadığı ve olanların da hoşgörü ile çözümlendiği anlaşılmaktadır.

6. Ailenize herhangi bir müdahale olsa, davranışınız ne olur?

- a) Derhal tepki gösteririm
- b) Gereken davranış için önce sözlü uyarıda bulunurum
- c) Hoşgörü ve iyi niyetle uyarmaya çalışırım
- d) İlgilenmem

Anketimize katılanların; %11'i derhal tepki gösteririm, %62'si gereken davranış için önce sözlü uyarıda bulunurum, %43'ü hoşgörü ve iyi niyetle uyarmaya çalışırım, %4'ü de ilgilenmem cevabını verdi. Buradan, aile içine yapılacak bir müdahalenin hoşgörü ve iyi niyet içinde, sözlü olarak uyarıldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

7. Sanayileşmenin aile şekli ve gelişme yapısına etkileri nelerdir?

- a) Böyle bir etki yoktur
- b) Çocuk sayısı azaldı ve aile yapısı küçüldü
- c) Kültürel bozulma meydana geldi
- d) Teknolojinin gelişmesine paralel olarak insanların dünyaya bakışı, davranış yapıları ve değer anlayışları değişti

Bu soruyu yanıtlayanların; %4'ü böyle bir etki yoktur, %11'i çocuk sayısı azaldı ve aile yapısı küçüldü, %15'i kültürel bozulma meydana geldi, %70'i de teknolojinin gelişmesine paralel olarak insanların dünyaya bakışı, davranış yapıları ve değer anlayışları değişti cevabını verdi. Buradan, teknolojik şartların ailenin nüfusunu azalttığı ve geniş aileden çekirdek aileye geçildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, sanayileşmenin getirdiği teknolojinin payı büyüktür.

8. Sanayileşme aşağıdakilerden hangisini getirmiştir?

- a) Boş zaman
- b) Kolay kazanç ve mutlu hayat
- c) Rekabet ve sıkıntı
- d) Teknolojiden dolayı insan gücü yer değiştirdi

Bu soruya cevap verenlerin; %8'i boş zaman, %4'ü kolay kazanç ve mutlu hayat, %28'i rekâbet ve sıkıntı, %60'ı da teknolojiden dolayı insan gücü yer değiştirdi yanıtını verdi. Bu verilerden, insan için boş zamanın arttığını ve bunu değerlendirme yollarının çok çeşitli olmasına rağmen, olumlu yönde olmadığı sonucuna ulaşıldı. Bütün bunların sebebi olarak, teknolojiden dolayı insan gücünün yer değiştirmesi gösterilebilir.

9. Sanayileşmenin aile üzerinde herhangi bir etkisi var mıdır?

- a) Böyle bir etki yoktur
- b) Sosyal ve kültürel
- c) Ekonomik
- d) Ahlâki

Bu soruya yanıt verenlerin; %1'i böyle bir etki yoktur, %48'i sosyal ve kültürel, %25'i ekonomik, %27'si de ahlâki cevabını verdi. Buradan sanayileşmenin aileye, daha çok demokrasi ve anlayış getirdiği görülmektedir.

10. Sanayileşme modernleşmenin sebebi midir?

- a) Modernleşmeyi bilmiyorum
- b) Modernleşme ve sanayileşme aynı şeydir
- c) Sanayileşmenin getirdiklerinden yararlanamıyorum
- d) Ekonomik durumum yetersiz

Bu soruyu yanıtlayanların; %5'i modernleşmeyi bilmiyorum, %17'si modernleşme ve sanayileşme aynı şeydir, %13'ü sanayileşmenin getirdiklerinden yararlanamıyorum, %65'i ekonomik durumum yetersiz cevabını verdi. Buradan ekonomik durumu yetersiz olan kişilerin, hem sanayiye takip edemedikleri hem de modern yaşama uyum sağlayamadıkları sonucuna ulaştık.

11. Günümüzde boşanmalar niçin artmıştır?

- a) Aile içi şiddet
- b) Hayat şartlarının zorluğu
- c) Eşler arasındaki yaş ve dünyaya bakış farkı

d) İkinci evlilikler, eşlerden birinin/her ikisinin alkol, kumar, uyuşturucu v.b. kötü alışkanlıklar

Ankete katılanların; %4'ü aile içi şiddet, %61'i hayat şartlarının zorluğu, %19'u eşler arasındaki yaş ve dünyaya bakış farkı, %16'sı ikinci evlilikler, eşlerden birinin/her ikisinin alkol, kumar, uyuşturucu v.b. kötü alışkanlıklarının olması yanıtını verdi. Buradan; dünyaya bakış farklılığı, görücü usulü ve çevre baskısı ile yapılan evlenmelerden dolayı boşanmaların arttığı görülmektedir. Bu olayların görünürdeki sebebi, hayat şartlarının zorluğudur.

12. Çağımız gençliği evlenmeyi neden/niçin ileriki yaşlara ertelemiştir?

- a) Uzun eğitim yılları
- b) İdeal eşi bulamamak
- c) İşsizlik veya bir işe sahip olmamak
- d) Haberleşme ve ulaşım teknolojisindeki gelişmeler

Ankete katılanların; %19'u uzun eğitim yılları, %5'i ideal eşi bulamamak, %75'i işsizlik veya bir işe sahip olmamak, %1'i de haberleşme ve ulaşım teknolojisindeki gelişmeler yanıtını verdi. Buradan, işsizliğin birçok problemin kaynağı olduğu ve evlenmeleri geciktiren nedenlerin başında yer aldığı görülmektedir.

13. Çağımızda sanayileşmeye paralel olarak yaşlıların aile içindeki pozisyonu nedir?

- a) Danışman kişi özelliğindedir
- b) Kültürel bakımdan çocukların gelişmesini sağlar
- c) Büyük bir tecrübe birikimine sahiptir
- d) Aile için büyük bir yükür

Ankete katılanların; %11'i danışman kişi özelliğindedir, %16'sı kültürel bakımdan çocukların gelişmesini sağlar, %67'si büyük bir tecrübe birikimine sahiptir, %6'sı aile için büyük bir yükür cevabını verdi. Bu verilerden, yaşlıların sadece hayati tecrübesinin dikkate alındığı ve kültürü taşıma özelliklerine değer verilmediği anlaşılmaktadır. Yaşlıları barındırmak amacıyla, huzurevi v.b. kurumların sayısındaki artış bu gerçeği doğrulamaktadır.

14. Sanayileşme ile cinsiyete dayalı işbölümünün ilgisi var mıdır?

- a) Sanayileşmenin cinsiyete dayalı işbölümünü yok ettiğine inanıyorum
- b) Kadının çalışması doğru değildir
- c) Çağımız ailesi olan modern ailede, kadın da ekonomik ve sosyal yönden söz sahibi olmalıdır
- d) Kadının kendi kariyeri ile ilgili bir alanda çalışması kendini yenilemesine imkân sunmaktadır

Ankete katılanların; %1'i sanayileşmenin cinsiyete dayalı işbölümünü yok ettiğine inanıyorum, %13'ü kadının çalışması doğru değildir, %52'si çağımız ailesi olan modern ailede, kadın da ekonomik ve sosyal yönden söz sahibi olmalıdır, %34'ü kadının kendi kariyeri ile ilgili bir alanda çalışması kendini yenilemesine imkân sunmaktadır cevabını verdi. Buradan, toplumumuzda cinsiyete dayalı olarak kadın merkezli uygulamalara rastlandığı ve bugün bile çözüme kavuşturulamayan bir sorun olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

15. Geleceğin ailesi nasıl olmalıdır?

- a) Ekonomik yönden yeterli
- b) Bu konuda bir fikrim yok
- c) Daha sıcak komşuluk, dostluk ve akrabalık ilişkileri
- d) Hoşgörüyeye dayanan, dışa açılmış ve demokratik bir aile

Ankete katılanların; %8'i ekonomik yönden yeterli, %9'u daha sıcak komşuluk, dostluk ve akrabalık ilişkileri, %82'si hoşgörüyeye dayanan, dışa açılmış ve demokratik bir aile cevabını verdi. Bu verilerden, geleceğin ailesinde ekonomik boyutun daha da artacağı ve nüfus sayısı olarak da azalacağı sonucu elde edilmektedir.

SONUÇ

İnsanlık tarihinin önemli dönüm noktalarından birini teşkil eden sanayileşme, Bütün dünya ülkelerini etkilemiştir. Ekonomi, hukuk, din, eğitim v.b. kurumları etkisi altına alan bu değişim sürecinden en fazla etkilenen kurum ailedir. Çünkü aile bütün sosyal kurumların odağında yer alır.

Sanayileşmenin temelini oluşturan feodalite, 6-11.yy'lar arasında Avrupa'da meydana geldi. İstila ve ticaret yollarının el değiştirmesiyle doğu ile bağları kopan batı, tarım ekonomisi düzenine geçti. 11.yy'dan itibaren Avrupa'da, tarımın yerini ticaret ve el sanatları aldı. Malikane çevresindeki pazar ve panayır faaliyetleri ile tüccarlar buralarda toplandı ve hem nüfus arttı hem de kentleşme ortaya çıktı. İktisadi alanda kazandığı güçle feodaliteye son veren burjuva; düşünce, bilim ve kültürde yeni bir dünya görüşü meydana getirdi. Derebeyliğin yıkılması, tekniğin gelişmesi ve merkantilizmin yerleşmesindeki payı büyük olan burjuva, sanayileşmeye de öncülük etmiştir. Kazandığı ekonomik ve siyasi güçle devlete hakim olan burjuva, diğer yandan da sömürgeciliğin yayılmasını sağlamıştır.

Antikçağlarda koloniler aracılığıyla yapılan kolonizatörlük faaliyetleri, 16.yy sonunda şekil ve isim değiştirerek sömürgecilik adını aldı. Ortaçağda dini duygularla başlayan kolonizatörlük faaliyetleri, sömürgecilik ve merkantilizmi doğurmuştur. Amerika kıtasının zenginliklerinin Avrupa'ya taşınmasıyla, üretim ve sermaye artışı sağlandı. Sermaye artışıyla beraber kapitalizm doğdu. Kısacası merkantilizm kapitülasyonlara, kapitülasyonlar da kapitalizme neden oldu.

9 ve 15.yy'lar arasında devam eden skolastik düşünce ve felsefe anlayışına rönesansla birlikte tamamen yıkıldı. Reform hareketleri sonrasında ortaya çıkan Protestanlık mezhebi, feodalitenin sağlayamadığı düşünce serbestliğini liberalizmde buldu. Her konuda aşırı hürriyetçiliğin iktisadi hayatta ele alınması olan kapitalizm doğdu. Dinde reform yapılmasını sağlayan düşünce, Avrupa'nın düşünce yapısını değiştirdi ve aydınlanma çağı başladı. Aydınlanma akımının etkisiyle birçok reformcu fikirler ortaya çıktı ve mutlakiyetçi hükümdarlar devlet yönetiminde insana

daha çok önem verdiler ve insanın düzeltilmesinin ancak toplumun düzeltilmesi ile mümkün olacağı görüşü daha da yaygınlaştı. Bütün bunların yanı sıra 18.yy'da meydana gelen düşünce hareketlerinden doğan ferdiyetçilik, ihtilâllere neden oldu. Siyasi haritası tamamen değişen Avrupa'da milli devletler kuruldu, milliyetçilik, hürriyetçilik, eşitlik gibi kavramlar ortaya çıktı. Sanayileşme ile ortaya çıkan işçi sınıfı sosyalizm, anarşizm, marxizm gibi akımların doğmasına zemin hazırladı, yeni ittifak ve bloklaşmalar oluşmaya başladı. Bilim ve tekniğin getirilerinden yararlanan batı toplumunun sömürgecilik faaliyetleri karşısında, kalkınmakta olan ülkeler modernleşme, çağdaşlaşma ve lâikliğe sarıldılar.

Genel olarak sanayileşen toplumlarda ekonomik, sosyal ve toplumsal etkiler görülmekle birlikte en fazla etkilenen kurum ailedir. Ailenin kurulmasını sağlayan evlilik; eşlerin oturduğu yere, eş sayısına, eşin seçildiği gruba göre çeşitli şekillere ayrılır. Aile toplumsal kurumlar içindeki en önemli kurumdur ve diğer kurumların kaynağını oluşturur. Her toplumun aile yapısı birbirinden farklı olmasına rağmen, ailesiz bir toplum düşünülemez. Ailenin kuruluşuyla ilgili temel faktörlerden olan hısımlıkta sadece toplumsal bağ geçerliyken, akrabalıkta hem sosyal hem de kan bağı vardır. Çağdaş toplumlarda hısımlığın aile üzerindeki etkisi azalırken, karmaşık toplumlarda giderek artmaktadır.

Düzeni sağlamak ve toplumu sağlamlaştırmak görevi olan aile; çocuk için yeri doldurulmayan bir eğitim yeri, eşler içinse sığınma ve güven yeridir. Bu kadar büyük bir öneme sahip olan aile, çeşitli nedenlerle çözülebilmektedir. Sadece anne ve babaları ile kalan çocuklarda, onarılması güç psikolojik bozukluklar ortaya çıkmaktadır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde, birçok aile çeşidi görülmüştür. Türk ailesinde erkeğin otoritesi yanında, kadının da söz ve miras hakkı vardır. Bazı kaynaklarda belirtildiği üzere, kadınların hiçbir hakkının bulunmadığı ataerkil aile Türk aile tipleri arasında yoktur. Bununla birlikte Türklere çok kadınla evlilik bile ender rastlanan bir olaydır. Erkek çocuk tercihini ön plana alan bazı ailelerde, ailenin erkek tarafından devam ettirileceği kanaatiyle çok eşli evlilik görülmektedir. Bu açıdan

akrabalık ilişkileri, kan ve töreye dayanan şekliyle uygulanmaktadır. Yani Türk aile tiplerinden olan soy aile geleneğine göre akrabalık, hem anne hem baba tarafından geçmektedir.

Çağımızda demokrasinin hızla yayılması, aile içinde de demokratik uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her kurumu olduğu gibi aileyi de etkisi altına alan sanayileşme evlenme oranını azaltırken, modern ailenin yaygınlaşmasına ve çocuksuz ailelerin çoğalmasına ortam hazırlamıştır. Baş döndürücü bir hızla gelişen teknolojik yenilikler her alanda ağırlığını hissettirirken, bundan en büyük payı aile almıştır. Bunun yanında, televizyonun eve girmesiyle birlikte; kültürel bütünleşme, okuma alışkanlığı ve düzenli konuşma kaybolarak her şeyin odak noktasına televizyon konulmuştur. Sanayileşmeye dayanan apartman hayatının monotonluğu da buna eklenince, büyük Türk ailesi küçülmeye başlamıştır. Buna dayalı olarak, kültürü taşıyan yaşlılar aileden uzaklaştırılmakta ve bütünlüğü sağlayan çocuklar ise kreşlere gönderilmektedir.

Sanayileşme faaliyetlerinden pay almak isteyen kadın da, iş hayatının her alanında görev almaya çalışırken, istismarcıların bu konuya el atmalarıyla beraber bundan zarar görmeye başlamıştır. Sanayileşme ile birlikte ortaya çıkan teknoloji, kadının ailedeki konumunu değiştirdi. Çamaşır makinesi, bulaşık makinesi v.b. aletler kadının ev işlerine ayıracağı zamanı azalttı ve ev dışında geçirilen zaman arttı.

Sanayileşme ile ailede, geniş kapsamlı ve sıkı bir dayanışmanın olduğu akrabalık ilişkileri zayıflayıp kopmuştur. Geniş aileden çekirdek aile yapısına geçişte güç dağılımı değişmiştir. Babanın hakim olduğu geniş ailenin yerini, herkesin eşit haklara sahip olduğu ve başkalarının egemenliği altına girilmediği çekirdek aile düzeni ortaya çıkmıştır. Gençlerin eş seçiminde özgür olması, o güne kadar yapılan evliliklerin şeklini değiştirmiştir. Çünkü ekonomik bağımsızlığını kazanan genç, istediği kişi ile evlenebilmekteydi. Yakın akrabalar arasındaki evlilikler azaldı ve aile dışından evlenmelerin sayısı arttı. Aslında sanayileşmenin değiştiremediği şey, homogamidir. Çünkü günümüzde de evlenmeler ekonomik, sosyal, kültürel v.b. bakımdan eşit olanlar arasında yapılmaktadır. Sonuç olarak, sanayileşmenin aile

üzerinde teknolojik ve global etkileri olurken, ailenin de sanayileşme üzerinde hem üretim hem de nüfus faktörü, istihdam ve motivasyon ile taşıyıcı ve düzenleyici etkileri olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

AKVERDİ Hamdi, **Toplum Bilim Dersleri**, GOÖOTE Yayınları Sayı:12, Alaeddin Kırıl Matbaası, Ankara 1944.

AKYÜZ Yahya, **Türk Kültür Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1991.

ARKUN Nezahat, **Türkiye’de Evlenme ve Boşanmalar Hakkında Psiko-Sosyal Bir Araştırma**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:1142, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1991.

BANGUOĞLU Tahsin, “Türklerde Aile”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar,Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

BİLGİSEVEN Amiran Kurtkan, **Genel Sosyoloji**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1995.

BOLAY Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ Yayınları No:182, İstanbul 1999.

BOTTOMORE T. B. , **Toplumbilim (Çev: Ünsal OSKAY)**, Beta Yayınları, İstanbul 1984.

BURNS Edward Mcnall, **Çağdaş Siyasal Düşünceler (1850-1950) (Çev: Alaeddin ŞENEL)**, Birey ve Toplum Yayıncılık, İstanbul 1984.

ÇADIRCI Musa ve Diğerleri, **Avrupa Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:413, Eskişehir 1991.

DONUK Abdülkadir, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

DÖNMEZER Sulhi, **Sosyoloji**, Beta Yayınları No:258, İstanbul 1990.

DURU Nazım Nami, **Sosyolojinin Unsurları**, İstanbul Devlet Basımevi, İstanbul 1936.

ERÖZ Mehmet, “Evlenme ve Düğün Töreni İle İlgili Türk Gelenekleri”, **Aile Yazıları 4, Evlilik Kurumu ve İlişkileri**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

ERÖZ Mehmet, **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1982.

ERÖZ Mehmet, GÜLER Ali, **Türk Ailesi**, AYKAKM Yayınları, Ankara 1998.

ERKAL Mustafa, **Sosyoloji (Toplumbilim)**, Der Yayınları, İstanbul 1996.

ESER Şenay, “Kadının Çalışmasının Aileye Etkileri”, **I. Aile Şurası Bildirileri**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

GÖKAL Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Toker Yayınları No:200, Çetin Matbaacılık, İstanbul 1990.

GÖKÇE Birsen, “Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir Araştırma”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

GÖKÇE Birsen, “Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Aile Yazıları 4, Evlilik Kurumu ve İlişkileri**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

GÖZE Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul 1989.

GÜRDOĞAN Ersin, **Kültür ve Sanayileşme**, İz Yayıncılık, İstanbul 1991.

GÜNDÜZ Ferhan, “Kadının İş Gücünün Türk Ekonomisine Katılımı”, **Prof. Dr. Eyüp Kemerlioğlu’na Armağan**, Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Önder Matbaacılık, Sivas 2000.

HANÇERLİOĞLU Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi (Kavramlar ve Akımlar)**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.

HANÇERLİOĞLU Orhan, **Ekonomi Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.

HATİBOĞLU Zeyyat, **İktisat Bilimine Giriş**, İşletme Fakültesi Yayınları No:220, İstanbul 1989.

HEILBRONER Robert L., **İktisadi Sorun I (Çev: Demir DEMİRGİL)**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1975.

HOMANS George C., **İnsan Grubu (Çev: Oğuz ONARAN, Baskın ORAN, Ünsal OSKAY)**, TODAİ Yayınları No:121, Sevinç Matbaası, Ankara 1971.

HUBERMAN Leo, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla (Çev: Murat BELGE)**, İletişim Yayınları No:88, İstanbul 1995.

İSBİR Eyüp G., Açma Bülent, **Kentleşme ve Çevre Sorunları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:926, Eskişehir 1997.

İŞÇİ Metin, **Kültür Sömürgeciliği ve Eğitim**, Turan Yayıncılık, İstanbul 1995.

İŞÇİ Metin, **Davranış Bilimleri**, Der Yayınları, İstanbul 1996.

İŞÇİ Metin, **Siyasal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul 1998.

İŞÇİ Metin, **Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul 2000.

İZVEREN Adil, **Toplumsal Törebilim (Sosyal Ahlak)**, AİTİA Yayınları No:130, Kalite Matbaası, Ankara 1980.

KABASAKAL Öner, “**Aile Eğilimleri**”, **Türkiye 1991 Aile Yılığ**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

KAFESOĞLU İbrahim, **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1995.

KARTAL Kemal, **Kentleşme ve İnsan**, Doğan Basımevi, Ankara 1978.

KIŞLALI Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:965, Eskişehir 1997.

KONGAR Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 2**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1985.

KONGAR Emre, **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1995.

KOPRAMAN Kazım Yaşar ve Diğerleri, **Tarih 1-2**, MEB Yayınları, TTK Basımevi, İstanbul 1993.

MERÇİL Erdoğan, MERÇİL Büte, **Tarih**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

NEF John U. , **Sanayileşmenin Kültür Temelleri (Çev: Erol GÜNGÖR)**, MEB Yayınları, İstanbul 1986.

NİRUN Nihat, **Sistemik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp**, Kültür Bakanlığı Yayınları Ziya Gökalp Dizisi No:19, İstanbul 1981.

NİRUN Nihat, **Aile ve Kültür**, AKDITYKAKM Yayınları No:73, Ankara 1994.

NİRUN Nihat ve Diğerleri, **Sosyoloji**, MEB Yayınları No:592, İstanbul 1992.

OKUTAN Atakan, **Türkiye’de Kentleşme ve Siyasal Yapı**, Ekin Matbaacılık ve Yayıncılık, Ankara 1995.

OZANKAYA Özer, **Toplumbilime Giriş**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları No:403, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1977.

ÖZKALP Enver, **Sosyolojiye Giriş**, Anadolu Üniversitesi Eğitim, sağlık ve Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları No:87, Eskişehir 1993.

ÖZKALP Enver, KOCACIK Faruk, **Davranış Bilimlerine Giriş**, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:173, Eskişehir 1993.

PAZARLI Osman, **Sosyoloji**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1982.

SAYIN Önal, **Sosyolojiye Giriş**, Ege Üniversitesi Yayınları, Neşa Ofset, İzmir 1994.

SÜMER Faruk, **Tarih**, MEB Yayınları, İstanbul 1989.

ŞAYLAN Gencay, **Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi Yayınları No:109, Ankara 1995.

ŞENÜNVER Güler ve Diğerleri, **Sosyal Bilgiler 7**, MEB Yayınları, İstanbul 2000.

ŞİRİN Veli, **Tarih**, Gendaş Yayınları, İstanbul.

TAŞÇI Cemalettin N., “Ailenin Sürekliliği ve Eğitim”, **Türkiye 1991 Aile Yılı**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

TATLI Adem, **Evrime ve Yaratılış**, Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Biyoloji Bölümü Yayınları, Kütahya 1998.

TEZCAN Mahmut, **Sosyolojiye Giriş**, Ankara Üniversitesi EBF Yayınları, Ankara 1995.

TOLAN Barlas, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Kalite Matbaası, Ankara 1978.

TÜRKDOĞAN Orhan, **Sanayileşme ve Sorunları (Batı ve Türk Toplumunda Yapısal Değişmeler)**, İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü Ders Notları No:37, Erzurum 1977.

ÜLKEN Hilmi Ziya, **Sosyoloji**, Remzi Kitabevi, Kenan Matbaası, İstanbul 1943.

ÜLKEN Hilmi Ziya, “Aile”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

YASA İbrahim, **Toplumbilim (Ders Notları)**, Ankara Üniversitesi SBF, Ankara 1973.

YASA İbrahim, “Gecekondu Ailesi (Geçiş Halinde Bir Aile Tipolojisi)”, **Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç**, TC BAAKB Yayınları, Ankara 1991.

ZEKİYAN Boğos, **Hümanizm (İnsancılık) Düşünsel İşlem ve Tarihsel Kökenler**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Yelken Matbaası, İstanbul 1982.

ZİNCİRKIRAN Necati, **İzm’ler Nedir?**, Hürriyet Gazetesi Neşriyatı, İstanbul.

Büyük Larousse, Gelişim Yayınları.

Hayat Ansiklopedisi.

Meydan Larousse, Meydan Yayınevi.

27/02/2002 Tarihli Kanal D 19:30 Ana Haber Bülteni.

www.aile.gov.tr/Arastirma_6.html (12/01/2002).

www.aile.gov.tr/Arastirma_11.html (12/01/2002).

[www.aile.gov.tr/Arastirma 12.html](http://www.aile.gov.tr/Arastirma_12.html) (12/01/2002).

[www.aile.gov.tr/Arastirma 15.html](http://www.aile.gov.tr/Arastirma_15.html) (12/01/2002).

[www.aile.gov.tr/Arastirma 19.html](http://www.aile.gov.tr/Arastirma_19.html) (12/01/2002).